

39/
1/1895, 4

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. I. Br. 4.

„Starohrvatska Prosvjeta“ izlazi četiri puta na godinu, t. j. početkom siečnja, travnja, srpnja i listopada, najmanje na dva tiskana arka. Sadržavat će slika, tablica i priloga, kad ustreba. Članovi društva muke će ju primati. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu društva u Knin, a starinarske vesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1895.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONICKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

	Strana
1. Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika. (<i>Capitella stilo byzantino-croatico in Museo Thiniensi.</i>) Frano Radić. Sa tri slike	205
2. Topografske crtece o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak. (<i>Notiones topograficae antiquarum jupaniarum Croatarum in Dalmatia — res incepta porro tractatur.</i>) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića	212
3. O stećcima — nastavak. (<i>Marmora — res incepta porro tractatur.</i>) Pop Petar Kaer. Sa slikom	218
4. Starohrvatsko groblje sa polusrušenom crkvom sv. Spasa u Cetini — nastavak. (<i>Necropolis vetero-croatica cum semiruta ecclesia S. Salvatoris in Cetina — res incepta porro tractatur.</i>) Fra Luigj Marun. Sa tri slike	224
5. Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d. (<i>Inscriptiones Vetero-Bosnenses in Bosnia et Hercegovina.</i>) Vid Vuletić-Vukasović	231
6. Uresni učelak hrvatsko-bizantinskoga sloga u Škaljarim kod Kotora. (<i>Tinpanon, stilo croatico-byzantino in Skaljari prope Catarum.</i>) Frano Radić. Sa slikom	235
7. Steći u selu Popovićim u Konavlima u Dalmaciji. (<i>Marmora villae Popovići in Dalmatia.</i>) Vid Vuletić-Vukasović	237
8. Starijska crkvice sv. Luke na otoku Lastavu. (<i>Antiqua ecclesia S. Lucae in insula Lastavo.</i>) Frano Radić. Sa dvie slike	239
9. Starohrvatski ratni mač. (<i>Gladium vetero-croaticum.</i>) Frano Radić. Sa slikama	242
10. Opazke na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske“. (<i>Adnotationes ad monographiam Georgii Stratimirović de historia et architectura sino Rhizonici.</i>) S.	248
11. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga društva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. (<i>Relata de iis, quae Societas Croatica archaeologica egerit — generaliter ; — specialiter modo de monumentis sacrae antiquitatis in Dalmatia preter ea, quae Salonis reperta — Bosnia-Hercegovina, Croatia, Slavonia, Istria, hucusque detecta, examinata descripta sint.</i>) Frano Radić	254
12. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec. (<i>Curatores societatis Archeologicae Croaticae Thiniensis referunt, quae proximis elapsis tribus mensibus acta quaeque assecuta.</i>)	260
13. Razne viesti. (<i>Variae rerum notiones</i>)	262
14. Bibliografija. (<i>Bibliographia</i>)	264

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. I. Br. 4.

**BIBLIOTEKA MUZEJA
HRVATSKIH ARHEOLOŠKIH SPOMENIKA
SPLIT**

U KNINU 1895.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika.

(Sa 40 primjeraka.)

Uz ostale prezlamenite i dragocienjene starohrvatske umjetničke ostanke, koji no svjedoče, da su stari Hrvati od VIII. do XI. vieka svojom prosvjetom uporedo koracali s najnaobraženijim ondašnjim narodima srednje i zapadne Evrope¹, čuvaju se u našem društvenomu „Prvomu Muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu i mnogobrojne male i velike kamene nadstupine, kojih su glavni oblici prikazani u 40 priloženih slika. Ovdje predstavljene nadstupine potiču iz šest različitih mjesta, u kojima je naše društvo izvelo svoja izkopavanja i otkrilo kršćanske spomenike. Četvorica od tih nalazišta pripadaju kninskoj okolici i jesu: trobrodna biskupska bazilika sv. Marije u Biskupiji, trobrodna bazilika na Stupovima takodjer u Biskupiji, crkvice na Lopuškoj glavici na sred Kosova polja i trobrodna bazilika Sv. Bartula na Kapitolu kod Knina; druga su dva nalazišta, jedno bazilika otkrivena u Koljanim kod Vrlike, gdje izkopavanje nije još dovršeno, a drugo velika po svoj prilici višebroдна bazilika na staro-hrvatskom groblju u Potravlju kod Sinja, gdje se tek ima poduzeti sustavno izkopavanje. Nadstupine potiču dakle sa pet velikih i jedne pomanje starohrvatske crkve. Dvadeset i tri od predstavljenih nadstupina, dakle više od polovice, izkopane su ili nadjene u biskupskoj bazilici Sv. Marije, pet u bazilici Sv. Bartula, tri u bazilici na Stupovima, dvie u crkvisi na Lopuškoj glavici, a po tri u bazilikama u Koljanim i u Potravlju.

1. Iz Potravlja su nadstupine br. 14, 15 i 31;
2. iz Koljanâ br. 16, 26 i 32;
3. iz bazilike na Stupovima br. 17, 29 i 36;
4. iz Lopuške glavice br. 30 i 37;
5. iz Kapitula br. 18, 19, 21, 28, 34 i 39; a
6. iz bazilike Sv. Marije u Biskupiji sve ostale.

Sve su od biela zrnata domačeg vapnenjaka, osim br. 14, koja je od muljike.

¹ Reusens u svojem djelu „Éléments d'archéologie chrétienne“ (Louvain 1885. I. str. 35) piše u tom smislu sljedeće: „L'art reflète toujours, dans une mesure très exacte, l'état de la civilisation, la situation des esprits, le génie des peuples au milieu desquels il se produit“.

Sve se ove nadstupine dadu rasporediti u sedam skupinâ.

I. Nadstupine iz Potravlja pripadaju *prvoj skupini*, a izkopane su:

Br. 31 dne 23. br. 15 dne 24 a br. 14 dne 25. svibnja 1892. Nadstupina br. 15 i ulomak ugla nadstupine br. 31 su istoga oblika, br. 14 malo drugâje, ali su sve tri jednostavno oponašanje korinthske nadstupine pilastra, sa jednim samim redom od 4 akantusova lista bizantinskog oblika i izradbe.

Br. 14 je visoka 32 cm., široka 17 cm.

Br. 15 je visoka 24 cm., široka 30 cm.

Br. 31 je visoka 14 cm.

Ove se tri nadstupine razlikuju od svih ostalih, te su po svoj prilici iz ranijega doba i nagovještaju, da bi se u Potravlju mogla otkriti bazilika iz VI. ili VII. vieka.

II. *Drugo*j skupini pripadaju nadstupine br. 18, 20, 24, 25 i 35.

Br. 18 je ulomak visok 17 cm., širok 10 cm. i jedini je te vrsti nadjen na Kapitolu dne 20. studenoga 1886. Prag. Buliâ je taj ulomak veâ sa slikom objelodanio u knjizi „Hrvatski spomenici“ i rekao je, da bi mogao biti nadstupina lezene. Sve ostale nadstupine ove skupine nadjene su kod bazilike Sv. Marije, te je:

¹ Str. 19. Tab. VII, sl. 19.

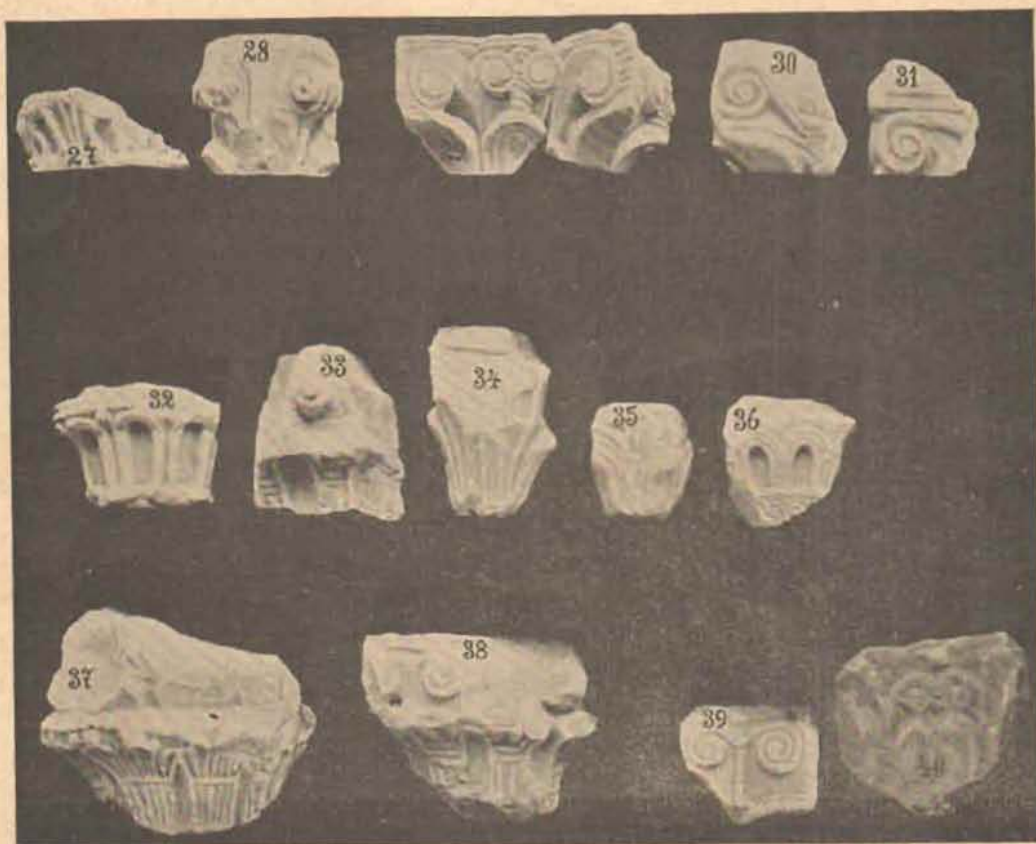
- br. 20 visok 14 cm., širok 11 cm. i nadjen je dne 20. veljače 1889;
br. 24 visok 21 cm., širok 15 cm., nadjen je dne 10. prosinca 1889;
br. 25 visok 22 cm., širok 16 cm., nadjen je dne 10. prosinca 1889;
br. 35 visok 12 cm., širok 10 cm., nadjen je dne 25. svibnja 1893.

Te su nadstupinice kockasta bizantinskog oblika, a ures im u glavnom sastoji od jednog reda od 8 prostih listića celoga okrajka tek ponešto na dvor svijeniti, po jedan na čoškama, a po jedan na sredini svakog lica, dočim se pod tankim abakusom u čoškama sastaju dvie a dvie zavojice

(volute) kao u korintskoj nadstupini, koja je ovima pralikom. Sredina svakog lica nad lišćem, a medju zavojicama, izpunjena je paomovim listićem ili okomitom uviti, iz koje simetrično izlaze dvie male zavojice (br. 24) poput onih, kakve ćemo vidjeti na nadstupinama IV, V i VI skupine, ili pak na lik vodice narezanim prutcima (br. 20). Dno ovih nadstupinica je podvezano užetom (br. 24), ili jedno- (br. 20) ili trostrukim (br. 25) pojasom. Ovima srodnih nadstupina iz Pulja u Istri, Trsta, Cividale i Treviso obje-

lođanio je Cattaneo¹ u svojoj knjizi i dosudio im VIII. viek. Pošto su braća Slovenci dopirali u VIII. vieku do preko svega Friula², cienim, da su sve te nadstupine zajedno s našima proizvod genija slavenskoga, jer se eto i nahode nadpisi u Bričiš kod Pulfera u Friulu, po kojima se doznaje, da su dvie tamošnje crkve u VII. ili VIII. vieku bile sagradjene od nadmajstora graditelja Slavena s preko friulanske granice³.

III. Treću skupinu sačinjavaju nadstupine br. 34, 19, 21 i 22, od kojih je sama 22 iz bazilike S. Marije, a ostale su tri s Kapitula.

¹ „L' Architettura in Italia dal secolo VI. al Mille circa“ str. 98. — Pošto se ja često pozivljam na ovo djelo o talijanskim graditeljskim spomenicima, koji su suvremeni staro-hrvatacima, našlo se je domaćih strukovnjaka, koji su mi to zamierali, te su omalovažavali vrijednost toga djela. Ja sam zato pitao mnijenje o njemu u prvog učitelja kršćanske arheologije, slavnoga sad blagopokojnoga comm. G. B. de Rossi-a, koji mi je iz Rima dne 11. ožujka 1891. dosloyce odgovorio: „Ho conosciuto ed amato molto il compianto prof. Cattaneo; ed il suo libro sull' architettura dal secolo VI. al X. mi è assai famigliare. Ella ha ragione di fondarsi sulle dottrine espote dal Cattaneo, che sono frutto di di studi assai attenti e completi sopra tutti e singoli i monumenti del periodo da lui preso ad illustrare“.

² Vidi u časopisu, koji izlazi u Udine, pod naslovom „Pagine Friulane“, broj dneva 21. rujna 1893. članak „Gli Sloveni del Friuli“.

³ Nav. mj. u časopisu „Pagine Friulane“.

Br. 22 visok je 12 cm., širok 10 cm., a nadjen je dne 10. prosinca 1889.;

br. 34 visok je 19 cm., širok 12 cm., a nadjen je dne 20. veljače 1889.;

br. 19 visok je 20 cm., širok 13 cm., a nadjen je dne 20. veljače 1889.;

br. 21 visok je 13 cm., širok 13 cm., a nadjen je dne 20. veljače 1889.

Te nadstupine sastoje od četverostrana izvrnuta kusošiljnika, urešena sa dva reda prosta lišća, u svakomu po 4 lista cieloga okrajka, poredana poput lišća na korintskoj nadstupini. Ostali su prostori prazni. I to su sve male proste a liepe nadstupine, također slobodno oponašanje korintske nadstupine ali bez zavojica. Nije lako opredieliti doba tako prostih nadstupina, koje bi isto tako mogle pripadati IX. i X. kao i XIII. i XIV. veku.

Vrlo su zanimive i uprav karakteristične za hrvatsko-bizantinski slog sliedeće tri skupine naših nadstupina.

IV. *Četvrtaj skupini* pripada najveći broj, i to na žalost najgore osakaćenih nadstupina. To su br. 2, 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 23, 33 i 38, dakle najviše njih iz bazilike Sv. Marije, br. 16 i 26 iz one u Koljanim, br. 37 iz crkvice na Lopuškoj glavici, a br. 39 sa bazilike sv. Bartula na Kapitulju.

Br. 2 visok 26 cm., širok 27 cm., nadjen dne 9. lipnja 1888. deset metara pred bazilikom;

br. 3 visok 25 cm., širok 35 cm., nadjen dne 7. siječnja 1890. pri dnu groblja kod bazilike;

br. 4 visok 37 cm., širok 27 cm., nadjen dne 22. srpnja 1891. u suhozidu ograde oranice Aleksandra Katića, nedaleko groblja kod bazilike sv. Marije;

br. 6 visok 12 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 7 visok 13 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 9 visok 12 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 12 visok 14 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 13 visok 13 cm., nadjen dne 16. ožujka 1891.;

br. 16 visok 26 cm., širok 20 cm., nadjen dne 12. ožujka 1892.;

br. 23 visok 34 cm., širok 20 cm., nadjen dne 10. prosinca 1889.;

br. 26 visok 28 cm., širok 15 cm., nadjen dne 13. ožujka 1892.;

br. 33 visok 17 cm., nadjen dne 21. prosinca 1889.;

br. 37 visok 24 cm., širok 28 cm., nadjen dne 17. kolovoza 1888.;

br. 38 visok 21 cm., širok 24 cm., nadjen dne 26. ožujka 1893.;

br. 39 visok 13 cm., nadjen dne 25. veljače 1889.

Komadi br. 6, 7 i 9 jesu odlomci uglova ove skupine nadstupina; br. 12 je odlomak dna, na kojem je jedinomu sačuvan oblik gornjeg kraja lišća, kojim su bile urešene ove nadstupine; br. 2, 3, 16, 33 i 38 jesu odlomci gornjih polovica nadstupina; br. 13 i 26 su odlomci donjih polovica; a br. 4 i 23 jesu sve unaokolo izkresane ciele nadstupine ove vrsti.

Sravnjivanjem svih ovih krunjataka daje se sastaviti restauracija oblika ciele, podpune nadstupine. Po obćem razmjerju svojih protega ona se najviše približuje razmjerju i obliku korintske nadstupine, od koje je primila broj i raspored uresa, ali se od nje bitno razlikuje modelacijom, oblikom, izradbom i međusobnim odnošajem lišća i zavojica. Dok na korintskoj nadstupini iz zajedničkog koriena niču dva reda akantusova lišća sa širokom podinom sjedeća i naizmjenice poredana i u svakom redu po 8 listova, od kojih svaki završuje užim zaobljenim i svinutim krajem, na našoj je isti broj i poredanje lišća, ali su pojedini listovi posve drugčijeg oblika. Kako se razabira po ulomku br. 11, svaki listak ima svoju uzku okomitu petlju, koja ili je urešena okomitim uzporednim prutcima, koji su pri gornjem kraju poprieko zavezani (kao na br. 2, 4, 33, 37 i 38), ili kosim nizbrdo okrenutim prugama poput ribje kosti (kao na koljanskim ulomcima br. 16 i 26), ili je razpolovljena srednjim rebarcem, a obje su joj pole urešene vodoravnim ili malo uzbrdo okrenutim prutcima (kao na br. 3, 12, 13 i 23). Listak je malo nagnut i svija se na polje tako, da mu gornji rub postliže vodoravan smjer. Plojka je lista široka, po sriedi trokutaštim udubljenim pazušcem razciepana na dvie krpe, koje se krajevima dotiču; a svakoj je krpi gornji rub izrezan na tri zubića. Desni i lievi rub lista je cio i svija se tako, da, sastajući se u vrhu sa susjednim listom, sklapaju skupa polukrug, koji s gornje strane, poput arkadice, zatvara žlieb, što ostaje medju njima. Tako obadva reda lišća sačinjavaju zatvorene nizove poput štitaca na način, da niti mogu gornji listovi pokazivati svoje srednje rebro medju lišćem donjega reda, niti mogu zavojice da se organički izvijaju iz listnate čaške, koja bi stala na stapki medju lišćem gornjega reda, kao što je na korintskoj nadstupini. Zavojice se nedotiču ni na sriedi svakog lica nadstupine, ni na njezinim uglovima, nego je na obadva mjesta medju njima po okomita karakteristična uvit. Svaki par zavojica izlazi pak iz okomita brida, naskočena iz tiela nadstupine.

V. *Petoj skupini* pripadaju ulomci triju prilično velikih nadstupina, od kojih je jedna predstavljena u sl. 1. Ta je vis. 48 cm., šir. 50 cm. i nadjena je dne 7. siečnja 1886. u bazilici Sv. Marije u Biskupiji. Drugi ulomak nadjen je na istom mjestu u vrh groblja nad jednim grobom dne 24. veljače 1886. Taj je visok 40 cm., širok 50 cm. Treći je ulomak nadjen na Kapitulu, te je okrnut i s donje strane, a visok je 25 cm., širok 50 cm. Ciele ove nadstupine bile su kockastog bizantinskog oblika, i radi olakoćenja težine iznutra izdubljene. Prva i zadnja spom. imaju i tragove gvozdene čivije, kojom su bile utvrđjene na stupu. Ulomak s Kapitula objelodanjen je u knjizi „Hrvatski spomenici“¹. O njemu je prag. Bulić pogrješno pisao, da

¹ Str. 20, br. 26, Tab. X.

je nadjen u Biskupiji. Ovako ga je pak opisao: „Ovaj s ornamentalnoga gledišta zanimivi ulomak pruža nam primjer kombinacije više ornamentalnih motiva. U gornjem redu vidimo kombinaciju dviju Vitruvovih voluta u bas-relieviranu glavicu, a svaku glavicu uokvirenu sa dvjema torsadama razdijeljenim astragalom. U drugom redu odozgora niz slipeh arkadica, u medjuplji ukrašenim tri okomita i dva vodoravna trokutna žlieba, a nad pojasom, što istosmjerno prati krivulje lukova, izvana medju svaka dva luka, po jedan ornamentalni kesten. U trećem redu pleterni pojas na tri prutića, što razstavlja gornji rub glavnog donjeg diela ploče, pokriva karlovinžkim kompliciranim pletrom. Ovaj krasni ulomak nije no čest pluteja iz crkve devetoga ili desetoga vieka . . .“ Opis dosta nejasan i netočan u izrazima. Prag. Bulić nije pogodio, kad je mislio, da je to ulomak pluteja, jer se već na njemu vidi bizantijski prelaz s kocke u nadstupinu za obli valjasti stup, i jer je srodan drugoj dvojici većih ulomaka, na kojima se očito vidi, da imaju oblik nadstupine, a bili su već izkopani još kad je on pisao.

Ova je skupina nadstupinā u toliko srodna predidućoj, u koliko im je sličan ures gornjega diela. U tom se dielu pak razlikuju tim, što su u nadstupinama V. skupine uviti medju zavojicama svakog lica dvostruke i razstavljene prutkom, dočim su jednostruke na onim IV. skupine. Za nadstupine V. skupine izabran je kockasti oblik možda zato, što su imale da podnose veći teret, pa je uslied toga njihov dolnji dio mjesto listnatog uresa, da se bolje naglasi tehnička funkcija podupiranja, dvakrat podvezan, najprije četverostrukom pa i dvostrukom troprutastom pletenicom. Pošto su kutići medju lucima izpunjeni pupoljkom na mjesto da nose trokutastu rupu, sva je prilika, da se je baš na ovim nadstupinama izvršio prelaz s reda lišća, kako u nadstupinama IV. skupine u red prostih arkadica, kako pri podanku nadstupinā VI. skupine. Čienim, da su oblici IV. i V. skupine nadstupinā nastali u IX. vieku.

(Nastavit će se.)

Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

III. Županija Sidražka.

(Nastavak v. br. 3.)

Gradovi.

4. *Nadin*. Na sjeveru Nadinskoga jezera u benkovačkoj občini diže se visoko brdo i povrh njega vide se ostanci bedema i ruševinâ staroga hrvatskoga grada, sagradjena na ruševinah rimskog *Nedinuma ili Nadiniuma*.¹ Kasnije zapade Mletčane te kao na sgodnu mjestu za obranu svojih medjaša utvrdiše ga novimi utverdami, ali ga jednako Turci osvojiše god. 1539. te i oni nadostaviše nove kule i branike. Osvojen od naše vojske god. 1647., Mletčani ga razvališe, pa Turci iznova popraviše, a g. 1604. posve zapustiše. Izvyješće o njem kaže: *Loco murato e forte con castello*. (Starine XIV. 183.)

5. *Benkovac*. Na testu preko Kotara trijest i pet kilometara na iztok od Zadra razvija se u naplavljenoj nizočini liepa varoš Benkovac, glavno mjesto toga kotara i sjedište poglavarstva, kot. suda i občine. Izpod varoši k sjeveru podiže se oblo brdo i na njemu stari grad zaokružen ogradom i u njemu obla kula i druga četvrtasta sa gospodskimi dvori, vas cielokup, kakav bijaše kada ga ostaviše zadnji gospodari Benkovići i uzeše Turci kao i ostale po Kotaru god. 1527., i održaše do 1684., kasnije mienjao gospodare, ali nije uzdržavan kao tvrđava.²

¹ Bianchi (Nav. dj. II. str. 345) pripovieda, da je po kazivanju domaćih povjestničara rimski grad bio porušen od Gotâ, a god. 1096. da su hrvatski knezovi sagradili kašćio na drevnim ruševinama rimskoga *Castruma* na briegu s istočne strane današnjeg sela, koji brieg da se podiže 134 m. nad morem, i da su ga obkolili tvrdim bedemima. Nego nam je opaziti na temelju karte generalnog štaba, da je brieg pod imenom *Staro selo*, kako ga i Bianchi (str. 346) zove, ne s istočne nego s jugoistočne strane sela, a da je visok ne samo 134 nego 266 m. nad uravnjem morskim. Još kaže Bianchi, da je i hrvatski kašćio bio srušen u ratovima, te da su ga Mlečići iz temelja pripogradili i postavili prvi kamen dne 6. ožujka 1496. god., a sad da se na briegu vide ogromne razvaline sredovječne gradjevine; vrh briega da je obkoljen vrlo drevnim zidovima, koji da se još vide, a da su s podnevne strane dobro sačuvani na nekim točkama i do 2 m. visine; ostale ruševine u okolišu zidova da su iz kasnijega mletačkoga i turskoga zemana. D. A. (u Bull. di arch. e st. dalm. A. II. str. 12) spominje i neke ostatke zliebova od Nadina do istoimenog jezera.

Op. Ureda.

² Po kazivanju Bianchia (Nav. dj. II. str. 348) i D. A. (u Bull. di arch. e st. dalm. A. I. str. 28) kašćio je sada posjed porodice Babića. I. Bianchi piše (N. mj.), da naše kronike pripisuju hrvatskim

6. *Sukošan*, na moru bliže Zadra nego li Biograda, bijaše u stara vremena utvrđen ogradom i kulami, ali je danas sve razrovano i porušeno.¹

7. *Bribirštine*. Na sjever Šukošana, na briegu vide se razvaline tvrđjave, koje narod zove Bribirštine, i cieni se, da tu bijaše raskošno selo velmoža Šubića s Bribira u vrijeme njihove moći i bogastva.²

8. *Vrčevo*. Između Galovca i Raštani u selu Gorica, u biogradskoj občini, na ovisoku briegu vide se razvale tvrda grada sa odorinami ograde i turskih kula. Danas ga zovu Vrčevo, ali se u stara doba spominje Gorica. 1080. *alodium quod est in Agorizo*. (Cod. Dipl. I. 167.)³

9. *Tinj*. Između Nadinskoga jezera i Turinja na moru, u benkovačkoj občini, na visoku krševitu briegu, vide se ostanci tvrđoga grada Tinja, koji se u listinah često spominje XI. i XII. vieka *monstini*.⁴ Mletčani ga uvažiše kao medjašnu stražbenicu i bolje utvrdiše: *La vostra signoria fece far Tin . . . è una torre abbandonata 1528 per le incursioni turchesche*. (Ljubić. Mon. VIII. 42.)⁵ Turci ga zapustiše, da ga vrijeme ruši.

10. *Kličevac — Kličénica*. Između Nadinskoga jezera na jug i Podluga u benkovačkoj občini,⁶ na vrh zaoštruljena brda diže se velika i jaka stara

knezovima u srednjem vieku gradnju kaštila. Još je na pohvalu starih hrvatskih vladalaca napisao Bianchi (Nav. mj. str. 349) i „Non è dubbio che, allorquando i Principi Croati signoreggiavano questo castello, da loro fondato, il circostante paese fosse cattolico, ed un paroco avesse avuto, ed una chiesa; poichè è certo che dov' essi ponevano lor sede, dopo di essersi ben muniti e portificati, erigevano chiese, e proteggevano la religione“.

Op. Uredn.

¹ Bianchi (Nav. dj. II. str. 162—165) pripovieda, da je bivša sukošanska crkva spomenuta u izpravi od 1399. god. i da je bila kao i sadašnja posvećena sv. Kašani; da se na dvie milje od sela prema Sl na brežuljku zvanu *Kaštelina* nahodi crkvice, posvećena *S. Martinu*, oko koje da se nahodi starinsko groblje.

² I Bianchi (Nav. dj. II. str. 165) je istoga mnienja.

Op. Uredn.

³ U popisu imanja samostana S. Ivana Evangjeliste u Biogradu na moru nahodi se dvakrat imenovano selo Gorica, i to god. 1071—8. i 1079—8. (Rački Doc. VII. str. 162, 165, Kukulj. C. Dipl. I. 167, 160, Lib. poliorion s. 5), a Bianchi (Zara Cr. II. str. 374) kaže, da je napomenuto i u izpravama godinâ 1345 i 1389. O Vrčevu piše Bianchi (Nav. mj. str. 377), da su na vrhu briega Vrčeva ostanci okrugle kule, biljeg turskog vladanja. Još je selo Gorica spomenuto i u izpravama od god. 1146. (Cod. dipl. II. str. 40. Lib. pol. 172—173) i 1198 (Cod. dip. II. str. 191), 1222 (Lib. pol. 192), 1240 (Lib. pol. 193, 196) i 1210. (Lib. pol. 201). — O Vrčevu piše D. A. (Bull. di arch. e st. dalm. G. II. str. 12), da je to *Gradina* prostrana i da je s istočne strane nekoliko puta opasana zidinami. U vrh brežuljka da ima četverostranih sgrada po svoj prilici iz mlet. doba.

Op. Uredn.

⁴ Rački Mon. VII. 75, Kuk. Cod. dipl. I. str. 133, II. str. 67, 68, 90, 93, 124, 143, 172, 191. Nego se u listinama ne napominje grad, nego selo i zemlje oko njega, koje pripadahu samostanu SS. Kuzme i Damjana u Tkonu i onomu S. Tome u Biogradu.

Op. Uredn.

⁵ Bianchi (Zar. Cr. II. str. 371) opisuje Tinjski grad ovako: „castello . . . di pianta quadrilatera, sdruscito dal tempo ed abbandonato, con una torre pure quadrata nell' angolo settentrionale . . . ed inoltre con altre due torrette, poste negli angoli d'ostro e ponente“. Bianchi (Nav. mj.) još dodaje, da su u tinjskoj prastarj crkvi S. Ivana izaslanici kralja Bele god. 1194. izravnali prepirke medju vitezovima vranskim Templarcim i benediktincim Biogradskim, i da je Tinj imao u ono doba predstojnika pod naslovom kneza, koji da je 1343. bio Nelepić, 1357. Dobrinj, a 1379. Mavro.

Op. Uredn.

⁶ Na jugoiztok sela Rastevića na desnoj obali potoka *Kličevice*, koji se slijeva u Nadinsko jezero. I D. A. (Bull. di arch. e st. dalm. God. II. str. 11) napominje gradinu Kličevicu, te o njoj kaže, da se čini Turska, da je dobro sačuvana kula, a da su joj porušene pridružene sgrade. Još D. A. (Nav. mj.) napominje prema Kličevici s druge strane potoka ostanke zidine iz raznih doba. Vj. Klaić dodaje

gradina Kličevac, mal da ne još cielokupna sa ogradom, oblom kulom i dvoranami Zapuštenu zauzeše Turci god. 1528, naseliše i dobro utvrdiše, pa i održaše sve do god. 1684. Od tada zapuštena sama se ruši i obara. U njoj se zamiera ukusna gradjevina, što pokaziva bogastvo starih gospodara, pa možda i turskih begova.

11. *Bičina*. U selu Polači, na jugoiztočnoj strani Nadinskoga jezera prama Uroni, u benkovačkoj občini, na oblju brežuljku stoje oderine tvrđave sa oblom kulom, koju danas zovu *Bičina*. U njoj su Mletčani držali stražu do turskoga osvojenja god. 1528. Onda zapuštena, nije se više popravljala.¹

12. *Trojangrad*. Na sjever od grada Vrane, u selu Jagodnje, vide se silne ruševine starih utvrda.² Čieni se, da su rimskih tabora, ali ostanci zidina pokazuju, da su iz hrvatske dobe. U listini XI. vieka spominje se selo *Jagotthue*.³ Naokolo su još ostanci *tvrdih gradina: Vinculj, Petrim i Cosina gradina*,⁴ ali sve sa zemljom sražene.

13. *Krejna gradina*. U selu Kadašinovcu sa sjeveroiztočne strane Vranškoga jezera, u občini biogradskoj, na oblom lumcu stoje ostanci te gradine, koja kao suvišna zapuštena od Turaka, sva je razrovana.⁵

14. *Vrana*.⁶ Znamenita opatija najprvo benediktinska, koju darova god. 1076. kralj Svinimir Papi (Rački M. VII. 104.), a on Templarom, nakon kojih padne u ruke Vitezovom Ivanovcim Ovih Prior u Vrani Ivan Paližna god. 1386 pobuni se protiv kraljici Mariji i Elizabeti. Kasnije (1537. god.) ju Turci uzeše i poljepšашe, pak izgubiše god. 1647. Ona je dobro poznata koliko po darovštini kralja Zvonimira 1076, toliko po povjesti ratnih događaja, što se okolo iste razvijali Mletačko izvješće o njoj samo kaže: *Citta murata*.⁷ (Starine XIV. 183.)

(Op. zem. u kojih ob. Hrvati II. str. 48), da „stara kula Kličevica (castrum Klychevecz) pripadaše god. 1509. Ivanu Karloviću gospodaru Like i Krbave“.

Op. Uredn.

¹ Bianchi (Nav. dj. II. str. 366—67) pak o Bičini ovako piše: „Era anticamente castello dei nobili Croati, e giusta il Frescot, denominavasi *castello di Mariano* dal nome del Conte, che lo presie dette. Nelle barbare incursioni se ne impadronirono i Turchi, e sulle rovine vi costrussero una moschea, alla quale insieme alla campagna e prati sottoposti fu dato il nome di *Bičina*. Vi fabbricarono pure tre edifizii a due piani e a volto reale per abitazione del Begh, come pure granajs ed un torrione circolare a tre piani, che servir dovea di vedetta, di telegrafo e di caserma alla milizia turca“. Još dodaje, da je i pod hrvatskim knezovima obstojalo ime Polača, jer da se nahodi u izpravi od 1390. g.

Op. Ur.

² Naš suradnik g. Grg. Urlić Ivanović divi se veličini Trojan-grada i mićenja je, da su to ostanci rimskog taborišta iz doba cara Trojana.

Op. uredn.

³ Rački Mon. VII. 167.

⁴ D. A. (Nav. mj. str. 11) kaže o Čosinoj gradini, da je tvrđava dvostruko opasana bedemima.

⁵ D. A. (Nav. dj. str. 11) kaže, da u selu Radošinovcu obstoji obla kula *Budak* sa ruševinama malo udaljenih kuća i oblom zidinama, na više brežuljaka put Stankovca do *Velike Gradine u Stankovcu*. Još dodaje, da je u istom selu na brežuljku *Visoka* tamačna sgradja.

Op. Uredn.

⁶ (Aurana, Aurozona, Laurana.)

Op. Uredn.

⁷ Obširnije o Vrani vidi u članku Grg. Url. Ivanovića u ovom istom broju „St. Pr.“

Op. Uredn.

Kotari.

U narodu zovu se *Kotari* zemlja od Nina do Skradina naslovom *ravni*, za razliku od *Bukovica*, koja se nazivlje *krševitom*. Kotari se dijele u donje ili duboke, ravne od Nina i Novigrada do Benkoveca, i gornje. Kotari duboki zapremaju zemljište od Zemunika do Benkoveca, te do kraj vranskoga jezera. Ostala zemljišta *k istoku i jugu* zovu se gornji. Kotare su zapremale županije: od juga i istoka lučka, od zapada sidražka, od sjevero-zapada ninska. Tuda danas stoje občine: od istoka skradinska, od juga šibenska, tješnjanska i biogradska; na zapadu ninska, a na sjeveru novigradska, u sriedi benkovačka. Po kotarskih poglavarstvih: skradinska i tješnjanska občina spadaju Šibeniku, ninska zadarskomu i novigradska, a biogradska Benkovcu.

Bukovica.

Visočine, zaokružene riekom Krkom od Kistanja do Roškoga slapa, i riekom Zemanjom od Kegljevića grada do novigradskoga zalieva sačinjavaju *Bukovicu*. Od istoka joj občina kninska i kistanjska, od juga skradinska, od zapada benkovačka, a od sjevera obrovačka. Samo mali komad na istoku pripada kninskom poglavarstvu i skradinske šibenskomu, sve je ostalo benkovačkoga poglavarstva, to jest: Obrovačka i Kistanjska občina. Razstavlja Bukovicu od Kotara niz brdà od Bribira, nad Ostrovićem, iznad Lišanà, Bulića, Lopurà, Podgradja i Benkoveca. Do sjevera ostaje Bukovica a k jugu Kotari.

IV. Županija Luka.

Nije se na čistu o pravom mjestu ove županije, jer o njoj ne ima bistrih izvora, a stare listine, koje spominju njezine župane, više pometaju nego položaj ustanovljuju. Stari nadpis glagolski u crkvi s Lucije kod Baške na Krku spominje župana Luke uz onoga Krbave, što bi više dolikovalo Luke u Podgorju, nego Luke na jugo-iztočnom kraju Sidrage. (Rački Mon. VII 488.) Odluka crkovnoga sabora u Spljetu god. 1185 „... *Nonensis Episcopus habent totam Lucam et medietatem Licae*“ (Cod. Dipl. II. 231) takodjer bi se bolje odnosila na Podgorje; ali nam darovština od kralja Zvonimira ondje naznačuje i opisuje župu *Sub alpihus* — Podgorje? — Imamo pak i za ovu drugu Luku, koju držimo za pravu, osobito iz kasnijih vremena prilično dokaza. God. 1346. Pavao Šubić Ostrovički ostavlja svomu sinu Priebku: *IV. cortes in Lucha de mea terra patrimoniali* (Mon. Slav. Mer. III) To nije bilo pod Velebitom. Prof. Brašnić navodi iz listine kralja Ladislava god. 1407., da se je župa Luka prostirala neđaleko od Šibenika i Murteru i na kopnu do slapova krčkih. (Izvještaj e. k. Gimn. I. c. 1878/9. 11.) God. 1428. na 14. rujna sudio je ratni sud župe Luke u selu Podgradju nad Perušićem (Bianchi, Zara Christ II 358.), a god. 1492. na Vukšiću. (Klaić. Opis zemalja II. 49.) Ta su mjesta u južnoj Luci, nikako u Podgorju. God. 1455. Natalis, biskup Nina, daje u zakupštinu svoje desetine, *exceptis praesbiterorum et parochialium et archipresbiterorum Lucae et županiae*. To je bilo u Kotaru a ne u Podgorju. (Farlati. Illyr. tac. IV. 222.) God. 1530. biskupov namjestnik M. Ant. Raimondo opisujući sela ninske biskupije „Castra

... quae alias a banis regni Ungariae gubernabantur. In qua regione etiam Luca superior nuncupata, extant castra Carini, Charlatovich, Benkovich, Klicevaz, Castrum polago Mariani. . . . Itemque proseguendo interius ipsam Lucam et Banadegum, Castrum Perussich, Castrum Račić, Cerane, Castrum Mirane, Castrum vojvodae Cosulis . . . (Farlati I. c. IV. 225.)* Na ovu se Luku ta mjesta odnose kao i listina kralja Sigismunda god. 1412. „precipue districtu Luca habitarum et existentium“ (Ljubić, Monum. IX. 20). Tako u istoj knjizi Ljubić (Mon. XI. 243) pod god. 1568. „vi è un luogo chiamato Lucha superiore, nella quale parte è il castello di Velino“, na južnom kraju kotara.

Napokon u listini kralja Krešimira godine 1059. pisanoj u Biogradu, potvrđiva *Privanego iuppano de Luca*¹ priličnije, da bi bio one, nego Podgorja.

S navedenih razloga sudimo, da je prava županija *Luka* ova, s kojom se bavimo. Const. Porfir. ne spominje ove župe, te cijenimo, da je kasnije od sidraške odijeljena i ustanovljena. U XI. v. spominju se često njezini župani osobito Vilchico god. 1060., Vechimir god. 1070², Kuzma god. 1070.: *iuppano Lucae* (Rački Mon. 82, 85) i drugi. Županija većinom ravna i plodna, valja da je bila dobro naseljena; imala je bogate gospodštine i gradove velmoža, koje ćemo potanko opisati. Zapremala je, cijenimo, na početku sve zemljište od Vranskoga jezera i grada Perušića do Skradina, to jest gornje istočne kotare; ali kada Šubići bribirski postadoše bani, odtrgoše od ove županije Ostrovicu i Skradin, te joj ostadoše međjaši: od iztoka selo Lišane i potok Krivac kroz lišansko polje, te kroz Guduću u Prakljan. Od juga zaokružena morem, od Prukljana na šibenski konal, te k zapadu do Vranskoga jezera. Na zapadu joj stala županija sidraška do Benkovca, a sa sjevera ninski kotar i Bukovica. Od iztoka joj stala županija bribirska, od juga dridska preko mora, sa jugozapada okruživalo ju more i otočje. Po spomenutoj povelji kralja Vladislava, sielo županije bijaše na Murteru, župnu otoku vrlo plodnu, na kojem su i danas četiri župna i bogata sela: Tiesno, sielo občine, Murter, Betina i Jezera. Murter je bio i u stara vremena znamenit; na njemu Rimljani sagrađiše svoj grad *Colentum*, na oblu briegu iznad današnjega sela Murtera. To se mjesto zove *gradina* i tu se nalaze rimski nadpisi i novci sa komadi opeka, i krnjotinami raznog posudja. Jesu li Hrvati na tom mjestu, kako su na

* Ova razdioba Luke *superior* i *inferior* mogla bi nam razjasniti odredbu spljetskoga erkovnoga sabora god. 1185, s kojom je *tota Luca* određena bila ninskomu biskupu; te da sudimo Luka gornja *superior*, kojoj je pripadala evo u XVI. vieku, dokle donja *inferior* morala je onda pripadati biskupu trogirskom, kojemu je na istom saboru opredijeljena: *Scardona, Brebir, Belgrad cum tota Sidraga*. U Belgrad i Sidragu nije mogao biskup unići nego preko županije Luke, koja je pripadala ninskomu; inače valja da sudimo, da je donji kraj uz more *inferior* mogao biti trogirska, sa Sidragom i Biogradom; a gornji uz međjaše ninske županije *superior* sdružen sa ninskom biskupijom.

¹ Rački Doc. VII. str. 52.

² Rački Ibid. str. 81.

ruševinam drugih gradova sagradili glavni grad svoje županije? Od nikud nemožemo znati, niti se na tom otoku nalaze ruševine kakva hrvatskoga grada. Dug rukavac mora zavlačiti se od zapada do pod selo Murter i taj se zove *Luka*. Na kraj te *Luke* stoji zaselak Hramina, gdje se vide uz morsku obalu velike ruševine zidova. Nisu li to možda ostanci glavnoga grada Luke, razrušena od jake morske sile, kao što je bila Mletačka, svedjer kivna na Hrvate i na njihovu moć na moru?

Gradovi.

1. *Luka*. Jesu li Hrvati kao na drugim mjestim na razvalinam latinskoga Colenta sagradili svoj glavni grad županije i nazvali ga Lukom, kako se je zvala županija? To je bilo moguće, te kad je neka sila grad razrušila, mjestu je ostalo ime *gradina*; nebismo mogli dokazati, nego cijeniti moguće po preostalom imenu zaljeva, koji se i danas zove *Luka*, kako pomenusmo, koja se provlači od sjevernog do južnoga kraja otoka do izpod sela Murtera.

2. *Zlosela*. Na kopnu prema Murteru stoji varošić Zlosela tješnjanske občine. U stara vremena bijaše obzidan ogradom i obkoljen jarugom; zidina ograde još na mjestih celokupna stoji. Nisu ga Turci nikad osvojili. Dr. Difić u izvješću na Providura i Šimun Ljubavac kažu: Zlosela cinto di muro con fossato d' intorno 1651. (Ruk u knjižnici Akad. u Zagrebu.)

3. *Kašić*. U selu Banjevcih — Banjevac benkovačke občine, na sjever od Zlosela niže Stankovaca; na visokom zaoštrnljenom humcu još dube velika obla kula grada Kašića i okolo iste razrovane ograde i kućišta. God. 1492. dodjoše ljudi Kašićani na Vakšić, gdje se sastade rotni sud Lučke župe tražiti pravicu. (Klajić. Opis zemalja. II. 49.)

(Dalje sledi.)

O stećcima.

Piše

Pop **Petar Kaer.**

(Nastavak. Vidi br. III. str. 157—164.)

(Sa slikom.)

U Srbiji, već za Vukovih doba, treba da se je neko bavio opisivanjem srbskih stećaka. Pri svrsi rieči *stećak* nadodaje Vuk u svom Rječniku sliedeću primjetbu: „Čitao sam negdje u Biogradskijem novinama, da je neko i u Srbiji nalazio ovakoga kamenja i čini mi se u Radjevini u selu Dvorskoj i negdje u Šumadiji“.¹

Pošto nam nije pošlo za rukom da razjasnimo Vukovu viest, te tako popunimo znanstveno gradivo glede srbskih stećaka, nadamo se, da će srbski arkeolozi tu bibliografičnu nedostatnost redoljubnim marom nadopuniti. Ali sistematično proučavanje tih spomenika u Srbiji počelo je stoprv god. 1866. Gosp. Miloš prof. Milojević Mačvanin podnese te godine u V. sjednici odsjeka srbskog učenog društva za nauke istorijske i državne, svoj sastav: „*O starim srbskim grobljima*“, na pregled i usvojenje, zahtjevajući, da mu se za isti odredi najveća nagrada, kakvu društvo može dati.

U toj istoj sjednici bi naredjeno: da sastav taj pregledaju i odsjeku svoje mišljenje jave članovi: dr. Janko Šafarik i M. Gj. Milićević.²

Na 16. decembra i. g. u VI. sjednici istoga odsjeka, redoviti članovi gosp. dr. J. Šafarik i M. Gj. Milićević, koji su bili pregledali sastav g. Miloša Milojevića, podnesoše pismeno svoj izvještaj o tome radu izjavljujući, da se taj inače *interesan* članak nemože, po njihovu mišljenju, primiti u „Glasnik“, dokle pisac nebi učinio neke izmiene u njemu. Na to pročitашe neka mjesta, koja su u izvještaju zabilježena i nadjoše, da se članak taj, takav kakav je tada bio, nije mogao primiti u društveni organ, s toga bio je povraćen gospodinu piscu.³

Da se je g. Milojević u svojoj raspravi bavio o srbskim stećcima, naše je mnijenje skoro bilo podkrepjeno po privatnomu pismu, koje smo dobili od veleuč. ravnatelja kraljevskoga Muzeja u Beogradu prof. Miha Valtrovića, koji nam piše: „Šta je g. Milojević učinio sastavom svojim o staro-srpskim grobljima, nije mi poznato. Biće da on govori o stećcima, jer je doneo nekoliko kamenova u Beograd, te se sad nalaze u beogradskom muzeju“.⁴

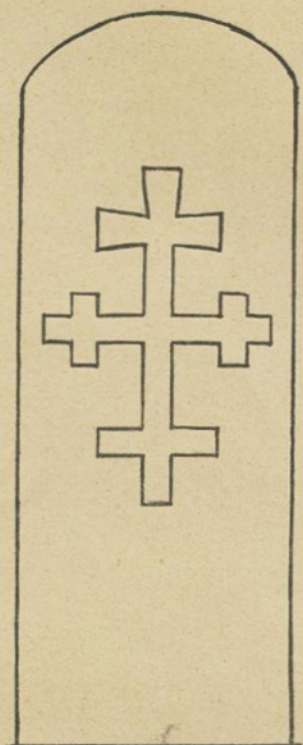
¹ Drugo izdanje Vukovog Rječnika spada u god. 1852.

² Glasn. Učen. Druš. u Beog. Knj. III. Sves. XX. (staroga reda) god. 1866. st. 443. br. 4.

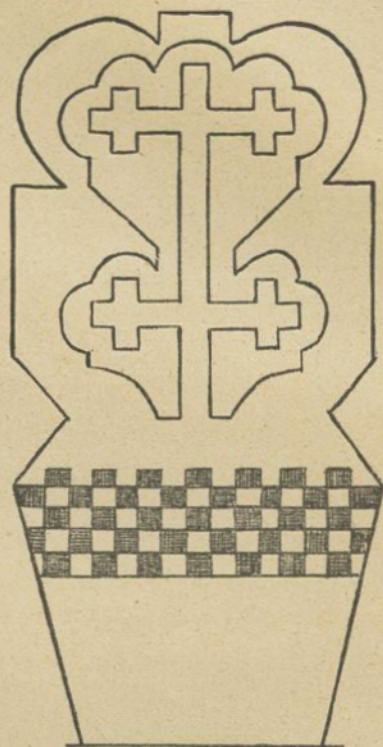
³ Glasnik 1. e. str. 449. Br 2.

⁴ Privatno pismo 26. sept. t. g.

Različiti oblici stećaka u Srbiji.

sli. 1

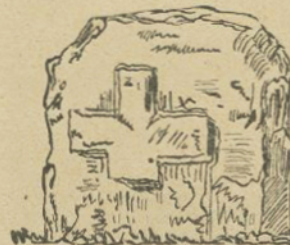
sli. 2.

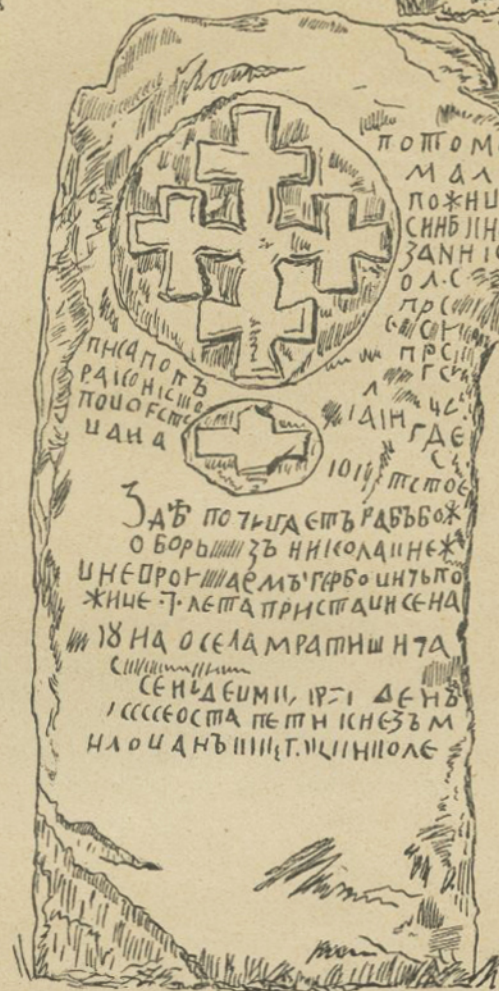
sli. 5.

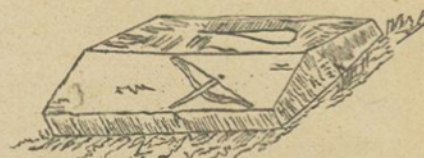
sli. 6.

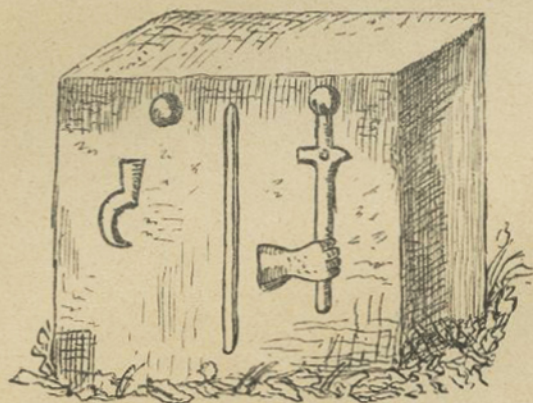
sli. 7.

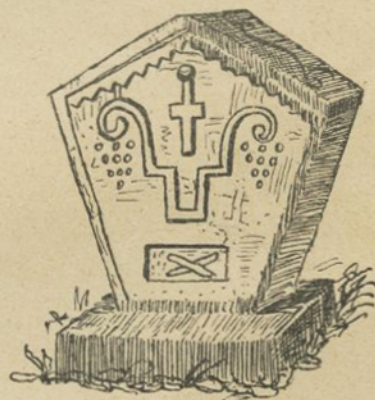
sli. 10.

sli. 8.

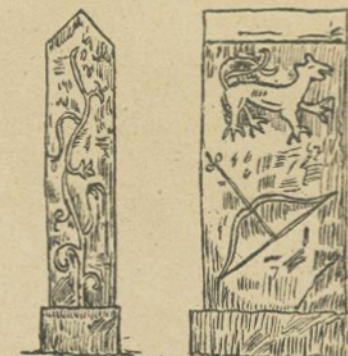
sli. 3

sli. 4.

sli. 9.

sli. 11.

Handwritten signature or mark in the bottom right corner.

Željni da se upoznamo sa radnjom g. Milojevića, i da iz iste izcрпи-
mo neobjelodanjeno građivo za našu studiju, odmah smo se pismeno obratili g.
piscu u Leskovac moleći ga, da bi nam blagoizvoljeo tu svoju studiju po-
slati i pod njegovim imenom objelodaniti u našoj „Prosvjeti“.

Za punih deset godina pitanje o stećcima u Srbiji bilo je zaspalo, dok
ga opet neprobudi g. M. Gj. Milićević. G. 1876. izdade svoju „*Kneževinu
Srbiju*“, u kojoj se je bavio i *Arheologijom*. Njegovoj marljivoj pažnji ne-
izbjegnuše *srbski stećci*, koje on nazivlje *grobnim kamenovima ili starim
grobljem*. Gosp. Milićević nije nam dao u svojoj radnji tačna opisa oblikâ,
ni je što kazao o predaji i o porietlu tih spomenika, nego je tek naznačio
samo njihovo topografično razredjenje.

U Jagodinskomu Okrugu.

U brdu kod sela *Komarana* ima staro groblje. Priča se, da su za
srpskih kraljeva sve do Kosova, tu boravili do 300 oklopnika. I to je, vele,
njihovo groblje. Ima ploča po 1 hvat i pò dužine i vrlo liepo izrezanih.¹

Podrinski Okrug.

Nigdje nema toliko starih liepo rezanih grobnih kamenova, koliko u
Podrinju. Najznamenitija su takova groblja: u selu *Bukovici*, u gornjem
Podrinju baš na Drini; u *Beloj Crkvi*, u *Radjevini*; u *Brasini*² više *Kovi-
ljače* i na *Jabučaru* kod utoka *Ljubovice*.³

Uzički Okrug.

Pod planinom Ponikvama, niže sela *Bioske* do sela *Vrutuka*, ima
jedno jako vrelo, po kom je jamačno i selo dobilo ime *Vrutci*. Kod samoga
vrela su razvaline od stare crkvice, i od drugih zgrada, a okolo je dosta
grobnih kamenova.⁴

God. 1879. srbsko učeno društvo izasla gg. Ljub. Klerića i dra. Laza
Dokića, da ispituju staro groblje u selima: *Batru*, *Borini* i *Radalju*. Izvješće
tog njihova poslanstva objelodaniše rečena gospoda u 51. knjizi „*Glasnika
srpskog učenog društva*“, pridruživši istomu dvie table sa 6 slikâ. Iz tog rada
cрпи-
mo ovdje sliedeće bilješke: „Posmatrajući položaj pojedinih grobova n. pr.
blizu sela *Batra*, a na levoj obali *borinske* reke, i to od iste udaljeno oko
200 metara pored onog drumâ idući k *Radalju*, našli smo, da su svi gro-
bovi u pravcu sever-jug magnetnog meridijana, i da je glava mrtvaca bila
okrenuta severu a noge jugu, dakle je mrtvac licem gledao na jug. Nad

¹ „Kneževina Srbija“ str. 181.

² Milićević l. c. str. 526. u opazkama donosi četiri nadpisa sa tih stećaka.

³ Idem ibidem str. 526.

⁴ Idem ibidem str. 587.

glavom mrtvaca usadjen je spomenik, od mramora ili od sijenita, a licem okrenut na jug. Na tim spomenicima izrezati su reljefi.

U groblju kod Batra na levoj obali Borinske Reke, cenimo da ima oko 70—80 grobova i gotovo nad svakim po jedan obeliskasti spomenik od najveće visine do 1'3 m. Za naše ispitivanje bio je najvažniji spomenik onaj, koji smo našli u selu Borini a na mestu zvanom Palučica, koji je od drumu za *Radalj* udaljen uz Borinsku Reku za 6800 metara. Na istom mestu nadjosmo jedno omaleno groblje sa spomenicima, kojih je oblik nacrtan u slici 1. Tab. I., oko 40 metara idući od groblja uz Borinsku Reku, a na samom putu nadjosmo na jednu poveličku ploču.¹ Ova je ploča podeljena jednim uzdužnim grebenom na dva ravna dela. Na desnom delu je reljefno ispučeno izrezana — po našem mišljenju — ruka sa čekićem ili pijukom u njoj, a na levoj strani vidi se jedna ispupčena polukugla a ispod nje neka alatka u vidu srpa Iz podataka, što su gorirečena gospoda mogla iscrpiti iz samoga svoga ispitivanja, i po skazivanju seljaka, zaključili su, da je na rečenoj ploči predstavljena ruka sa rudarskim čekićem, tupi kraj čekića, a to je levi, služio je za razbijanje kamena, desni pak ili zašiljeni kraj za rezanje ili dubljenje kamena, kao što takove sprave i danas u rudarstvu imamo. Na drugoj strani predstavljen reljef može biti da predstavlja neku topioničku alatku (žarač). Ovo bi bilo daklen (po njihovu mnenju) prvo mesto u Srbiji, gdje se nalaze rudarski emblema.

Dalje kažu pomenuta gospoda, da su kopali pod nekim od tih stećaka ali da nису našli ništa, što bi od značaja bilo.

O dvojstrukomu stećku, figuru kojega mi donosimo pod br. 4 naše table, vrijedno je, da po njihovu izvještaju znademo, kako je uz još jedan bio odpremljen u Beč, gdje se i danas nalaze u Muzeju akademije nauka. Mi nismo, zaključuju gorispomenuta gospoda, našli ni na jedan kamen sa natpisom, međjutim seljaci borinski kazali su nam, da je tamo bio i gosp. M. Milojević, i da je jedan spomenik sa natpisom, i to srpskim, odneo sa sobom; ovaj smo spomenik videli u avliji čitaonice lozničke, no mi nismo bili u stanju, da pročitamo šta je napisano. U samoj stvari jesu staroslavenska pismena. Vredno bi bilo, da se i taj kamen donese u našem muzeju (Beogradu).²

Još god. 1885. bili smo se pismeno obratili prof. Valtroviću, da nas štogod tačnije obaviesti o srbskim stećcima, buduć da po dotadašnjim studijama nismo mogli imati pravog pojma o tim spomenicima, niti glede oblika niti glede figuralnih motiva na istima.

¹ Vidi sliku u našoj tabeli broj 3 iz slike „Glasnika“, ista mjeri 1'5 m. visine, 1'5 m. širine i 0'35 debeline. Izvjestitelji ne kažu, je li ta ploča ležala plosimice (jednostavni stećak) ili je uzgor posadjena (stela); mi cenimo, da je ležala kao što obično plosimice, dok po figuri rek bi da je uzgor.

² Cfr. „Glasnik“ knj. 51 „O starom groblju u Podrinju“, str. 22—25.

Gosp. Valtrović blagoizvolio nam je odgovoriti sliedeće: „Da bi Vam znao što pouzdanijega reći o *stećcima*, za koje pitate, da li ih ima i u Srbiji, ja sam najpre razpitivao kod poznanika, koji su više po Srbiji putovali no ja, te sam doznao, da velikih petostranih kamenova nadgrobnih ima u podrinskome kraju t. j. duž Drine u okrugu podrinskom i u Uzičkom.

Kamenovi leže na debeloj ploči obično. Ima ih sa slikama t. j. skulpturama i bez skulptura. Do sad ih još nitko nije podrobno proučio.

U Beogradskom muzeju ima iz podrinskog kraja jedan manji peterostrani kamen, koji spređa ima izrezan mač i do njega kao rukavica ili šaka ljudska.

Jedan prijatelj, koji je prošao krajeve crnogorske, kazuje mi, da je takvo kamenje, kakvo ste mi poslali u crtežu, vidio u Jezerima i u selu Podstjenju u Drobričima. Na kamenju veli, vidio je izrezana čovjeka na konju sa kopljem u ruci, osim te slike imalo je još tri lika ljudska. Figure se hvataju za ruke. Na drugom kamenu vidio je, gdje se muško i žensko drže za ruku, a nedaleko od njih opet čovjek na konju.

Jamačno su Vam poznati radovi Hoernesovi iz Hercegovine. Te su vrste kao tamo slike na grobnicam u Crnoj Gori itd.

God. 1884. izabrana kita beogradskih profesora na velikoj školi ustanoviše Srpsko-Arheološko-Društvo, te počеше izdavati organ iste „*Starinar*“, što ga do danas uredjuje čuvar narodnoga Muzeja, gosp. M. Valtrović.

Već odmah u drugomu broju „*Starinara*“ čita se izvješće gosp. Mihaila Riznića, učitelja iz Kuršumlje. Ispitivanja svoja, piše on, otpočeo sam prvo u okolini Banjske. Sišavši sa prepolačkog visa na Dabinovac, naidjem u selu Bunjacima, sa desne obale rečice Banjske, na *veliko groblje*. U divnoj dolini, koja je zaokružena visovima i neprohodnom šumom, vidjaše se do same obale preko pedeset starih grobova i kamenja. To mi je odmah palo u oči, te sam ih pregledao sve do jednoga; no nenadjoh ni traga od kakvog zapisa.¹

God. 1887. gosp. Sava M. Stojanović, telegrafista i pomoćni član arh. društva, javljao je ovu kratku viest iz Velikog Orašja: „U samom Orašju, a na desnoj strani *Jasenice* kod *groblja*, nalaze se ostanci stare crkve, koji su poznati ovdje pod nazivom „*zidina*“ Od zidine, pa za 3 m. u levo, ima jedan nadgrobni krst od belog kamena, kao što je priloženi nacrt, a od ovog za 5 m. dalje još jedan krst, koji izgleda kao kruna bez ikakvih zapisa“.²

U 4. br. god. 1887. istoga „*Starinara*“ medju „*raznim vestima*“ čitamo i ovo što sledi i što se odnosi na srbske stećke: „Na brdu više porte manastira *Voljavče*, sa severo zapadne strane, stojao je god. 1871. povisok,

¹ Cf. „*Starinar*“ Srpskog Arh. Društ. God. I., br. 2.

² „*Starinar*“, God. IV., br. 2, str. 62. — Na Tab. I, pod sl. 1. i 2. mi donášamo nacrt ovih nadgrobnih kamenova (stećaka).

na četiri strane prosto otesan nadgrobni kamen od školjkastog krečnika. Na jednoj široj, istoku okrenutoj strani njegovoj, izrezan je bio na udubljenom ravnom polju veliki krst sa malom prečagom dole, koja odgovara dasci podnožnici u raspeća. Uz svaku stranu stabla velikog krsta vezana su bila jednim poprečnim krakom svojim po dva mala krsta. Drugim svojim poprečnim krakom udarali su krstići u okvir udubljenog polja. Na jednoj od uzanih strana kamenovih, i to na južnoj, bile su najpre izrezane u dva reda ove godine: 1561—1565., pak onda natpis, kojega mi ostavljamo našem sudruhu Vidu Vukasoviću, kao najkompetentnomu sudcu, da ga razsudi; o istomu „Starinar“ veli: „Pismena oblikom svojim naliče posve na rukopisna slova, nisu jedne veličine, i dosta su nevešto rezana“.¹

Ovaj, ako i osamljeni stećak, ipak je važan za naša istraživanja, i to s uzroka, što je isti iz Kragujevačkog okružja, dakle iz sredine Srbije, dok smo ih dosad nalazili samo pri zapadnim granicama.

Gosp. F. Kanitz godine 1888. proputovao je neki dio srbske kraljevine u znanstvene svrhe, te priobćio svoje studije o srbskim stećcima u glasilu antropologičkoga Društva u Beču.

U 4. knjizi „Starinara“, god. VII. (1891.), pod naslovom „Dopune i ispravke“ u dopisu „Starine u Prokuplju i okolici“, štampan u 4. broju „Starinara“ 1885 str. 125—132, nahodimo sliedeću opasku, koja se odnosi na našu raspravu:

III. Latinska crkva.

„Oko crkve u naokolo strči iz zemlje ljudskom rukom namešteno kamenje, kakovo se obično na starim grobovima vidja, u okolini to nazivlju „latinsko groblje“.“²

Pod naslovom „Starine u planini Mojsinji i okolini“ gorispomenuti gospodin Riznić objelodanio je u 2. i 3. knjizi VIII. g. „Starinara“ izvješće svojih istraživanja u tim krajevima. Iz njegove radnje mogli smo sabrati nekoliko podataka za topografično razredjenje srbskih nadgrobničkih kamenova (stećaka), što mi rado ovdje prinašamo.

„U Braljini, sreza Rasinskog, niže sela u jednoj doli vidi se *starinsko* groblje. Na sredini ovoga groblja — a između golemih brestova — vidi se temelj, gdje je nekada crkva postojala. Danas su temelji srušeni sa zemljom, pokvareni grobovima, a jedva se i poznaju.“³

Nešto obširnije i zanimljivije bavio se je o nekim srbskim stećcima u 1. knj. IX. god „Starinara“ gosp. *Sime Trojanović*; mi ćemo ovdje prenieti iz njegova izvještaja ono, što smatramo kao sasvim važno za naša istraživanja. U raspravi preistoriske starine iz *Rudničkog* okruga nadodaje i ovo što sledi:

¹ „Starinar“ god. IV. br. 4., str. 133.

² „Starinar“ l. c. str. 123.

³ „Starinar“ god. 1891. Knj. 3., str. 80.

„Četvrt sahata od markovičkog visoravna, čije su kose unakama načičkane, ako se čovek uputi na zapadni visoravan, doći će na jedno mesto, od meštana nazvano „*Mramorje*“, što tu stoje dve nadgrobne kamene ploče, ili bolje reći *stećka*; od kojih je jedan $\frac{1}{4}$ metra ukopan u zemlju, a dva metra izdiže se nad zemljom; drugi *stećak* leži pored onog dupke uspravljenog ploštimice, jer je pao, a bio je i treći *stećak*, ali nedavno ga je jedan seljak izlupao i upotrebio za zidanje svoje kuće. Stećci su paralelogramskog oblika, prosto otesani od krečne stene, koja se pruža u jakoj moćnosti, ali na sahat i po daljine odatle na jednom brdu. Od pisanog kakvog spomena nema ni traga, a nije ga nikad ni bilo, jer su površine tako ravne, da se na prvi pogled može svako uveriti, da se na njima nije moglo pisati

Pokojni Pančić lepo je kazao o preistoriskim starinama u svome članku „Čovek u preistorisko doba („*Starinar*“, god. II, br. 1.) . . . u našoj zemlji ima sila spomenika iz starih vremena, da je može biti većina onih kamenjaka i pločama zastrtih humova, što su našem narodu poznati pod imenom *mramorja* i *magjarskog groblja*, a i sve ono golemo istesano kamenje, što se po narodnim skaskama dovodi u kojekakvu vezu s našim junacima: Kraljevićem Markom, Miloš Obilićem, Sibinjanin Jankom i drugim, da sve to ništa drugo nije već menhiri, dolmeni i tumuli naših prastarih Slovena, koje bi valjalo da proučimo i da tako prikupimo podatke za rasvetljenje naše stare istorije, koja nam je od šestog veka posve slabo poznata, i koja će nam ostati sve dotle tamna, dok duhom kritike rukovodjeni ne iznadjemo i ne ispitamo starodrevne grobove svojih predaka“.

Da su stari Sloveni imali *stećke*, imamo dokaza kod mnogo naučenjaka, a da je isti običaj postojao i kod Srba, i to ne samo u Srbiji nego i Bosni i Hercegovini, svedoče natpisi iz najranijih vremena, a jamačno je isti taki običaj i mnogo stoleća pre postojao, jer svi noviji produkti stalno nose u sebi klicu prošlosti, a to se osobito tiče verskih običaja, jer oni su najdurašniji i najčvršće spojeni za narodni konzervativizam

Ovdje gosp. Trojanović donša iz Vukova rječnika ono, što je isti kazao o stećcima. Budući da je Vuk opisao po njemu vidjenih stećaka u Imotskoj krajini, za to nalazimo suviše ovdje donositi njegove rieči; mi smo se ograničili samo prijeti, što je on primjetio o srbskim stećcima, o kojim se bavi ovaj dio naše radnje.

Malo pre, sledi gosp. Trojanović, smo spomenuli, da su stećci metani nad grobnicama još u starom veku, i naravno bez natpisa, što pak po neki ima natpisa, to se nemože zaključiti, da su svi *stećci* iz doba pismenosti, nego prosto kako koji.

Starohrvatsko groblje sa crkvom Sv. Spasa na Cetini.

(Sa tri slike.)

(Nastavak v. br. 3.)

Konstantin Porph., opisujuć mejaše hrvatske države, nazivlje rieku Cetinu „*Zentinam*“: „Ab Orontio flumine Pagania incipit et porrigitur usque ad *Zentinam* flumen“ . . . „A *Zentina* autem fluvio Chrobatia incipit, extenditurque versus mare ad Istriae usque confinia sive Albanum urbem; versus montana aliquatenus etiam supra Istriae thema et Chlebena Serbliae regionem attingit“¹.

U spisu splitskog crkvenog sabora, održana nekako oko god. 1040, naznačeni su mejaši trogirске biskupije, da sižu skoro do rieke Cetine: „ . . . protendebaturque enim ferre usque ad fluvium *Centinam*“; dok isti sabor metropolitanskoj splitskoj crkvi doznauje sliedeće župe: „*comitatum Cetine, Cleune, Clissae, Massarum, Almisium usque ad Corbaviam*“².

Drugi splitski sabor dne 1. svibnja 1185 kaže, da kninskoj biskupiji uz druge župe pripada i „*Verchrecam*“ — današnja Vrlika —, dok trogirskoj doznauene su druge župe daleko od područja rieke Cetine, pošto neke od prvašnjih sada podpadoše pod kninsku biskupiju. Naprotiv ovaj sabor ostavlja netaknute mejaše splitske biskupije, te joj jednako pripada župa „*Zettinam*“³.

Iz ovoga izbiva jasno, da sjevero-zapadni mejaš splitske biskupije oko god. 1040 jest župa Cetina i da mejaši sa skrajnim mejašem trogirске biskupije, dok god. 1185, ostaje joj netaknut skrajni mejaš župe Cetine, ali dobiva novog mejašnika u biskupiji kninskoj sa župom „*Verchrecam*“. Dakle u području današnje župe Vrličke bile su dvie župe dviju raznih biskupija, ona *comitatus Cetine* splitske, a „*Verchrecam*“ kninske.

Ako je vjerojatno naše nagadjanje, tad crkva sa grobljem u Cetini mogla je biti župska crkva župe: „*Comitatus Cetinae*“, kojoj bi bilo eto spomena u XI. vieku, a koliko prije te dobe eto da nastavimo daljnim nagadjanjem.

Medj hrvatskim županijam, koje Konst. porph. nabraja, spominje se i županija Cetinska: ἡ Τετινική⁴.

Kod Hrvata kao i kod drugih Slavena županije dobivale su nazive od položaja glavne župe uz rieke, more, gore, polja, šume ili od glavnog grada

¹ Rački, Monumenta, VII. str. 406.

² Rački, Monumenta, VII. str. 200.

³ Kukuljević, Codex dipl., II. str. 131.

⁴ Rački, Monumenta, VII. str. 400.

nego li od plemena, koje je u njoj stanovalo¹. Jasno je, da je Cetinska dobila od rieke Cetine. Mi pako mnijemo, da mnogim riekam došlo je ime od položaja njezina izvora, ili da je položaj pri izvoru sačuvao glavno pomjestno ime rieke, a o tomu imamo u blizini primjer sa riekom i selom Zrmanjom, sa Krkom i Krčićem te sa Cetinom. Dakle prem ova rieka siže od Dinare do pod Mosor, ipak sačuvala si je glavni osobiti naziv u položaju pri svomu vrelu u selu Cetini, koje i danas broji do 709 žitelja².

Poznato je pako, da sielo pojedine županije i branik ciele župe bijaše u župnom gradu, t. j. nasipom ili zidinam ograđjenu i utvrđjenu mjestu, i da su se ovi gradovi podizali na mjestima za utvrde prikladnim i teže pristupnim, kao na otocim, u sred blatija i na visinama³.

Da i županija cetinska imaše svoj istoimeni glavni grad, o tomu nebi moglo biti sumnje, i ako se i to jednom bilo u sumnju dovelo⁴.

Prem u najdavnijim našim izpravam Cetin-gradu nenahodimo spomena⁵, ipak ga u kasnijim susretamo tako, da o njegovom obstanku neima sumnje. Ot. Farlati po Buschingu kaže: . . . trans fluvium Cetina opidulum fuit, ad locum ejusdem nominis quem Timlus efficit⁶. Na drugom mjestu veli: pagus Cetinae constans ex pluribus vicis et agris cis ultraque amnem Cetinae, unde nomen accepit⁷.

Prof. Ljubić u potvrdu obstanka Cetin-grada navodi sljedeće izprave: „U pogodbi od 7. siečnja 1272 medju knezom *Stepcius de Ceptina* i obćinami Šibenika i Trogira dolazi *Ceptinac* u istom smislu kao što Šibenik i Trogir (Lucio. Mem. 86). — *Memoriale Pauli de Paulo*, str. 432. ima: „die 16. martii bannivi s. Michaelem filium s. Stephani Dragani in *Cetina* . . . Radichium in C. isgonis in Phara“. — Listina od 25. svibnja 1355, kojom knez trogirski obavješćuje mlet. dužda, da njegovi drugovi nepostupaju složno, „cum vicebano *Tenini*, per ea que habueramus ab ambasciatoribus ad ipsum transmissis in **Cetina**“ (Listine III. str. 271). Nadodaje, da i nadnevcu listina potvrđuju mnijenje, da je obstojalo posebno mjesto Cetina, jer kad bi listina bila izdana u kom drugom mjestu cetinske župe, ovo mjesto da se izrično iztaknuje, dočim se ni sloveca više neprimjećuje, kada je u samom *Cetinu* izdana. Na pr. u listini Hrvoje i Ivana Cetinskoga za Trogirane stoji na-

¹ Rački, Rad, XXVIII. god. 1890, str. 106.

² Šematizam Pravoslavne Eparkije Dalmatinske, Zadar, 1892, str. 83.

³ Rački, naved. Rad, str. 106.

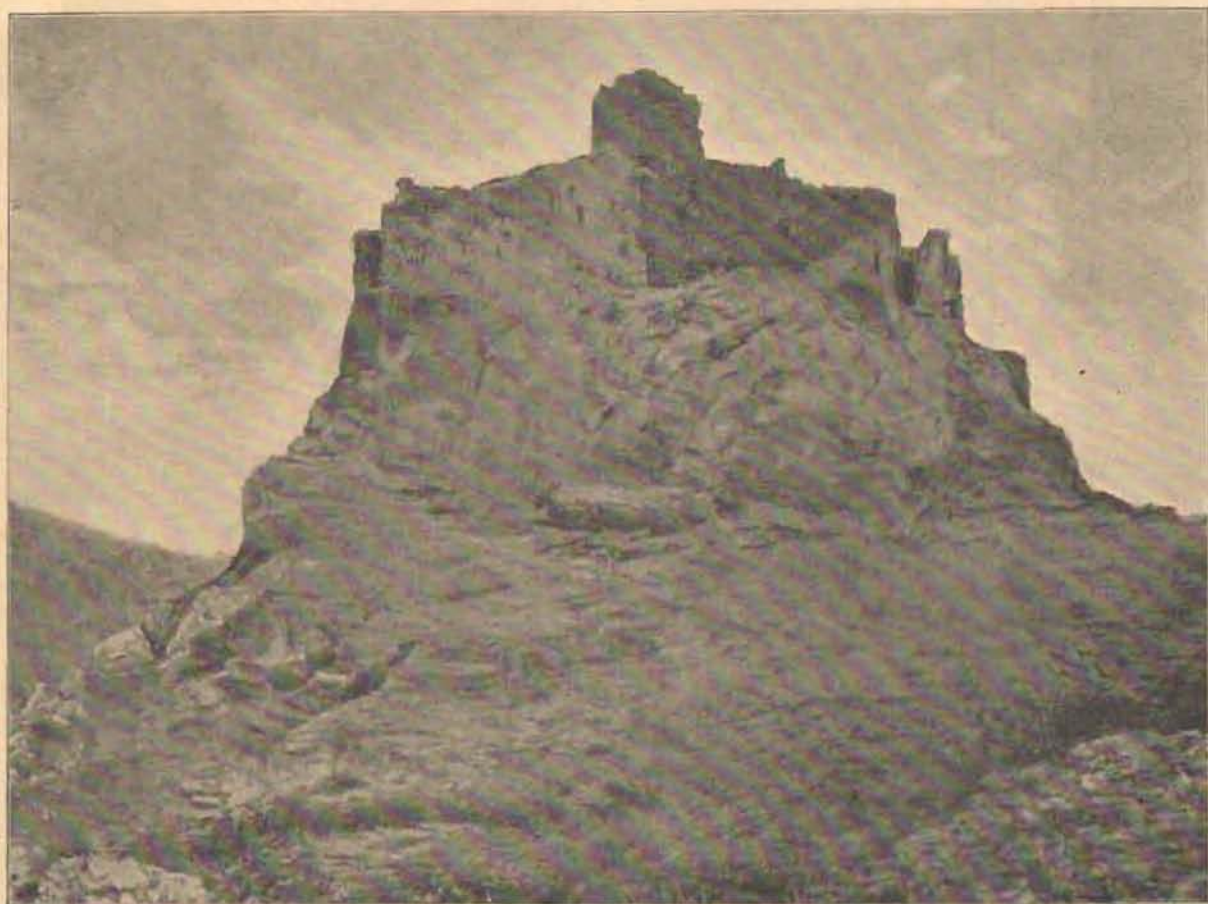
⁴ Ot. Zlatović u „Viestniku“, god. 1884, str. 76—85 i 97—105.

⁵ Cetinski župan *Dragović* spominje se u izpravi kralja Krešimira god. 1069 (Rački, Doc. VII. str. 74), a *Vajina* ili *Vilčina* u izpravi istoga kralja god. 1070 (Nav. dj. str. 88), *Pribina* pak spomenut je u dvie izprave kralja Zvonimira god. 1076 (Nav. dj. str. 106) i god. 1078 (Nav. dj. str. 117). — Kad su se oni zvali *cetinskim* županima sva je prilika, da je i u to doba obstojao i suvremeni im županijski cetinski grad.

⁶ Far. Illyr. Sacr. III. str. 13.

⁷ Far. Illyr. Sacr. III. str. 385.

do *castelli* si tien per il signor Turcho zoe *Cetina* et a quelli confini, per il che quelli di Scardona dubitano assai¹. Ovdje knez Šibenički pripovieda dakle o *Cetinju* kao tvrđjavi „castello“ na onoj granici tada u turskoj ruci. Isto tako 7. veljače 1520 pisali su zapovjednici zadarski mlet. duždu, da klivanski vojvoda Makmet beg „ha adunate tutte quelle gente appresso

Starohrvatska tvrđjava „Glavaš“ u Cetini sa Jugo-Iztočne strane.

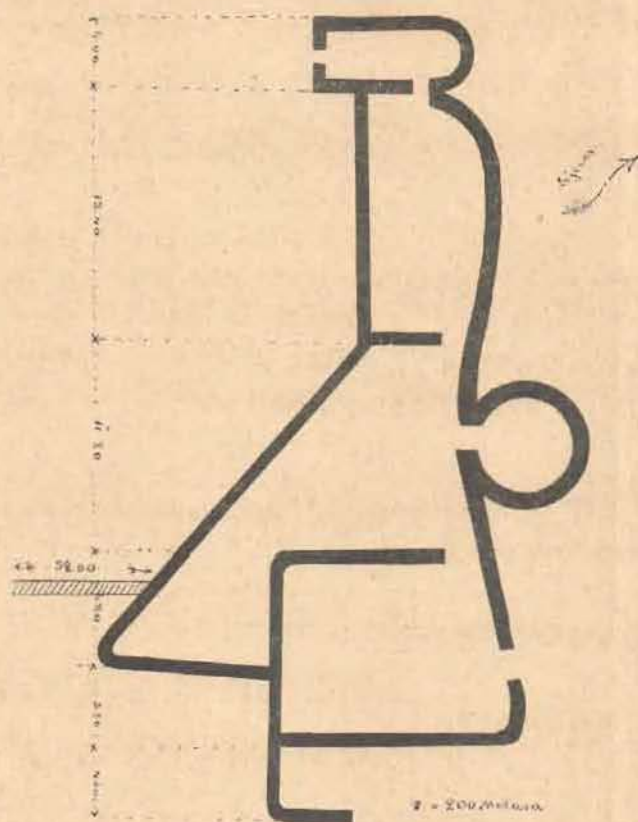
Cetina (nav. dj. str. 72). Ovo „*appresso*“ da upućuje, da se tu radilo o gradu a ne o župi ili riei, koja se na dugo stere¹.

Kaže nadalje, da je Cetinj kao znamenita tvrđjava u Hrvatskoj primorskoj bio srušen početkom rata 1683—1699 (Ogledalo, 133). Da ga Dinko Mocenigo u svojim depešam smatra kao „*piazza*“ „le compagnie di Spahi e di Seimeni esistevano a *Cettina* e Sign havevano all'improvviso abbandonate quelle piazze“, a da *piazza* nemože drugo značiti nego tvrđjavu, grad, luogo *fortificato*².

¹ Nav. Viestnik, str. 98.

² Viestnik, 1884, str. 97—98.

Pri podnožju Gnjata na sjevero-iztok za $2\frac{1}{2}$ km. od Sv. Spasa postoji položaj, koji zemljopisna general-štopska karta a i narod okolice nazivlju „Gradina“. O ovoj gradini piše g. Stanić: „da je okrugao brieg sa svih strana zasul ruševinam njeke starinske tvrđje, kojoj više ni temelja nije moći razpoznati. Da je sav brieg pun smrvljenog posudja zemljenog i staklenog“¹. Mi smo vidili ove ruševine, te držimo, da su neke prehistoričke utvrde, koje bi stale u odnošaju sa preobsežnim predhistoričkim grobljem, kakova obsež-

nijeg teško u Dalmaciji naći, koje se stere na višeravni od Vukovičevih kuća pa do ove gradine: u promjeru ima preko 2 km. — Obstoji pak na sjeverozapad takodjer $2\frac{1}{2}$ km. od Sv. Spasa na podnožju Dinare starohrvatski grad „Glavaš“.

Okolni stanovnici tumače mu znamenovanje imena tako, da bi bio glava svih gradova u krajini. G. Stanić, koji je imao priliku pregledati svaku i najmanju ruševinu u vrličkoj krajini, ob ovom gradu piše: „Oko šest kilometara² od vrela Cetine, na podnožju Dinare, nad selom Podglavašem stoji

¹ Viestnik 1891, str. 12.

² Nije daljina točno naznačena, buduć nema, kako rekosmo, nego $2\frac{1}{2}$ kilim. od vrela Cetine.

Opazka Spisateljva.

tvrdja „*Glavaš*“. *To je jedna od najvećih tvrđava u kraju*, kojim su se zidine prilično održale¹. Ime „*Glavaš*“ nesize u veliku davninu. U izpravam susretamo ga istom u XVII. vieku, prem, kako nam slike, što ih ovdje donosimo, svjedoče, da podpuno odgovara ostalim starohrvatskim gradovima u Dalmaciji, i budi uzgredno rečeno, da konstrukcija njegovih zidova iste je vrsti kao i u zidovima Sv. Spasa u vrelu Cetine. Nesmatramo nuždnim, da ovdje potanko opisujemo ovaj starinski grad, pošto nam ga priložene slike dosta razjasnjuju.

Ot. Zlatović, dovodeć u sumnju bitisanje Cetin-grada u županiji cetinskoj, podkriepkuje tu sumnju i tim, što mu položaja nemože da nadje, te izmed ostalog kaže: „Mi za koje vrijeme cienismo, da bi grad „*Glavaš*“ u vrelu Cetine mogao biti Cetin-grad, i kao glavno mjesto županije narečen *Glavaš* i s razloga, što bijaše pravo na mjestu, gdje bi najpriličnije mogao se tražiti, i što je tu u njegovoj blizini bio franovački samostan Cetine, pa k tomu i što predaja tvrdi, da je u njemu stanovao ban . . . Ali kad razgledasmo njegove ostanke, mogosmo se osvjedočiti o nepristojnosti, jerbo sagrađen na najnesgodnijem mjestu, u kotlini prolomljene Dinare planine, na krševitom čalopeku, komu nebijaše sгодna pristupa sa nijednog kraja; k tomu najmanji od gradova po Cetini, za polovicu vrličke gradine, a i ova bijaše manja od Sinja, Vira i Čačvine, ter se osvjedočismo, da to nemogaše biti poglaviti grad županije; tu nebijaše znamenite tvrđave niti se po okolici može opaziti, da bi bio koji varoš, gdje bi stanovali Župani i drugi Velmože“. Za to bi on mislio, da Vrlika bijaše sieo županije².

Nesvidjaju nam se razlozi, s kojih ot. Zlatović napušta svoju prvu misao o „*Glavašu*“ kao Cetin-gradu, i tim manje „*što bijaše pravo na mjestu*“ — kako sam kaže — „gdje bi najpriličnije mogao se tražiti“, i što, kako predaja navodi, koja još u okolnom pučanstvu živi „*da je u njemu stanovao ban*“; što nam to u prošlom vieku Lovrić, neznamo na kojim vrelima, tvrdi: „*secondo alcuni de nostri Istorici era la residenza di un Ban*“³. Nasuprot mi tvrdimo, da je „*Glavaš*“ na vrlo sгодnom i sa strategičkog pogleda najvažnijem položaju izmedj Sinja i Knina, da bijaše kao ključ iz Dalmacije u Bosnu. Što je na krševitu čalopeku, skoro su na jednakom svi starinski hrvatski gradovi — tvrđave. Pristup mu je bio ipak dosta sгодan sa iztočne i podnevne strane, daleko sгодniji nego „*vrličke gradine*“. Nestoji pak, da je za polovicu manji nego vrlički — gdje bi ot. Zlatović htjeo, da je županinski grad — i kađ bi bio razlog, da glavni županinski grad mora obsegom a ne drugim izvršinam nadilaziti ostale područne gradove, jer po

¹ Viestnik, 1891, str. 12.

² Viestnik, 1884, str. 99—100.

³ Lovrić: Osservazioni, str. 27.

tom bio bi radje Sinj, Vir i Čačvina glavni grad, pošto svaki bijaše veći od „vrličke gradine“.

Ne čini nam se sgodan ni odkaz, „što se nemože u okolici opaziti, gdje bi stanovali Župani ili drugi Velmože“, pošto to nije opaziti ni oko tolikih drugih županinskih gradova. Za župane drugog položaja tražiti netreba, imali su ga u županinskom gradu Cetingradu, a tlocrt „Glavaša“ svjedoči, da u njemu bijaše dovoljna prostora za sve potrebe župana. Ostali velmože mogli su ga odabirati u „Podglavašu“ ili s jedne i druge strane Cetine na tolikim rimskim ruševinam, koje su ipak u blizini „Glavaša“.

(Nastaviti će se.)

Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Priopćuje

Vid Vuletić-Vukasović.

VI.

Na glavi:

1. (4) CE 3N4MENHE ICNE74

U sv. 4NM

S donje strane:

1. P4A0Ѣ ВЕЛHICOF4 ICNE74 БOC4NCICOF4

2. 4 ПОСТ4ВH ЕГ4 CHNѢ (omanja ruža od 8 listaka) (ojača zvijezda od sedam zraku)

(omanja ruža od 8 listaka) НЕГОВ

U sv. ЕГ u ЕГ4

3. Ъ ICNE7Ѣ P4AHVѢ 3 БОЖHONѢ ПОМОѢЮ

4. H CBOHXѢ ВѢPNѢXѢ 4 CHNOMѢ NH C ДЖ/////

5. OMѢ HNOMѢ ПОМОѢHIЮ НЕГО C4MѢ C(T4)BH

Čita se:

1. († A) se znamenie kneza

1. *Radoja Velikoga Kneza Bosanskoga*

2. a postavi ega sin' negov

3. / knez/ Radič/ z božion/ pomoćju

4. i svojih/ vjernjeh/ a sinom/ ni s d(ru)ž(in)

5. om/ inom/ pomoćiju nego sam/ s(ta)vi

— *Interpretatio latina:* —

† Hoc (est) signum principis (comitis) *Radoje (Hilarii) magni principis* (comitis) *Bossinae* posuit vero illud (monumentum) filius ejus *princeps* (comes) Radič (Hilarius) auxilio Dei et suorum fidelium (subditorum) ac cum filio absque societate (aut) alio auxilio, ipsemet posuit.

Ovaj je natpis na stečku kod Kreševa (u Bosni, gdje je bilo *sjedište* djeda Bosanskoga) u selu Toplici, u mahali *zabrgju*, a mjesto se nekropole zove Brđanjak.

Natpis je bio objelodanjen u „Viestniku“ Hrvatskoga Arkeologičkoga Društva godine 1889. (god. XI. br. 2. od 1. travnja 1889., str. 44—45), a kasnije — mjeseca lipnja iste godine — u „Glasniku“ zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini (knjiga II. 1889., str. 73—76) pod naslovom „Два Хе-

ралдичка споменика из Босне¹, a po drugi put u djelcu „Die Bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters“¹ na str. 30—32, biva u *Glasniku* je natpis na strani 76 bez *fac-simila* uz sami snimak *se zlamenia kneza*, nad do- tičnom slikom, a u spomenutoj je njemačkoj knjizi uz sliku grba i glave spomenika ili stečka još *fac-simile*, ali samo približno.

Dakako, više i nespominjem kako je gospodin dopisnik „Glasnika“ igno- rirao *pravilno objelodanjenje* u „Viestniku“, jer on obično nezaboravlja ni sitne opaske, a kad je to moguće, da opazi nepravilnosti. — Sada mi se je osvrnuti na navedeno *fac-simile*, pa dosljedno i na obadva čitanja. U *fac-similu* je u vrh stečka CE 3Λ4MENE KNE34, a u „Glasniku“ čita CE 3Λ4MENHE (u njemačkoj knjizi 3Λ4MENE), ali je na stečku okrnut kamen prije C, pa ja držim, da je bilo, kako to obično, † 4CE; mješte 3Λ4MENE na spomeniku je 3ΛNMENHE, biva u svezi je 4NM, pa sam sada pro- čitao (pismena se katkada udaraju jedno prije drugoga) 3N4MENHE, a to dakako pravilno. Mješte P4ΔOE na spomeniku je P4ΔOЃ; u drugoj je crti, na desnoj prostranoj plohi, iza riječi ПOCT4BH, EΓ4 ili E4, jer je ono E u vrhu produljeno, što je vidio g. dopisnik „Glasnika“, te naveo u *fac-similu* (ako i nepravilno), ali 4 nije vidio, što je sjegurno na kamenu, a to će se vidjeti po fotografičkomu snimku. On se valjda držao pravilnoga oblika H, srednjega roda, ali svakako toga nema na kamenu, pa ako je i nepravilno. U „Glasniku“ je pak priskočio ili izostavio i ono E; u trećoj je crti 3 BOЖHONБ, a ne 3 BOЖHOMБ, pa to kaže donekle i njegov *fac-simile*, premda je ono N zanimljivo na kamenu, te mu u *fac-similu* ni sjene, u „Glasniku“ nema pak b; u „Glasniku“ čita iza CHNOMБ, NH CA(ПXΓ)OMБ, na 4-oj i 5-oj crti u njemačkoj knjizi EΔNOMБ, a ja držim, po sličnijem natpisima (kamen je odbiven), C Δ(ПX)Ж(H)(N)OMБ (s družinom²), jer se Ж pozna i nepozna, pa eto ova sama riječ nije sjegurna; u „Glasniku“ iza HNOMБ, na petoj crti, nema b, a iza C4MБ nije niti obilježja pismena, dočim u *fac-similu* je O b, pa g. dopisnik čita O(N)b, ali je na kamenu C i BH, biva po srijedi je izlizano, te sam pročitao C(T4)BH. Uz ostalo je stećak u navedenom „Viestniku“ točno opisan, a to svakako nadomješta kakvu rgjavu sliku.

U „Glasniku“ se dalje gosp. dopisnik bavi samijem *zlamenijem*, pa da protumači *vuka*, kao *heraldički biljeg*, osvrće se na novac *Gjorgja Stracimirovića*, a to po S. Ijubiću (Jugosl. novci XIV. 4), dočim da se osvrnuo na „*Старинар српског Археолошког Друштва*“ god. IV. 1887, knj. II. str. 54 i knj. III. str. 74, te na X. tab. u knj. IV. — bio bi našao u gradu Korčuli veoma zlamenit heraldički spomenik iz spomenute dobe i rečenijeh vladara o kojijem piše g. dopisnik „Glasnika“, pa je na Korčulanskom spo-

¹ Separat-Abdruck aus Wissensch. Mitth. aus Bosnien und der Hercegovina. III. Band, 1895. Wien, 1895. In Commission bei Carl Gerold's Sohn.

meniku Vuk sasvijem razvijen kao *heraldičko zlamenije*, biva *Balsića* vladara Zete, što sam prvi istaknuo uz sliku, ali eto, to je bilo i *zlamenije Radoja Velikoga kneza Bosanskoga*. Dakako, Vuk je u našem narodu biljeg vlasteoske moći i starine porodica, a to sam uzgrede dokazao u posebnoj narodoslovnoj raspravici.¹

Riječ je *ЗНАМЕННЕ* ili *ЗНАМЕННЕ* poznata u našijem starinama kao *signum*, t. j. *КРАКОБО ЗНАМЕННЕ ХОУКІЕТЕ АА ВН СЕ ПОСТАВН НА ВРАТЪХЪ ВШЕ ПОЛЧЕ П. 80.* (Usp. „Рјечник из књ. ерап. ери.“ Gj. Daničić, I. str. 381). Riječ *КНЕЗЪ* je *comes*, a to ispada po Gj. Daničiću u spomenutoj knjizi na str. 452.: „Srpski knezovi bjehu isto što u njihovo vrijeme latinskim jezikom bjehu *comites*: brat vladaoca srpskoga, velikoga župana Stefana Nemanje, Miroslav, bješe *КНЕЗЪ* M. 1. i sin vladaoca istoga, Vukan, bješe najprije *КНЕЗЪ*, a poslije ga otac, predavši vladu starijemu sinu Stefanu, *ПОСТАВН КНЕЗЪ ВЕЛІА*, koje osta i kad mu brat bješe kralj. Sa. 4. 13. i bosanskoga kralja Tomaša (1451.) sin Stjepan bješe *КНЕЗЪ*. M. 448. L. 80. i sam vladalac srpski Lazar, ako i bješe *САМОДРЪЖАВНИИ ГОСПОДИНЪ СРБЛЕМЪ И ПОДЪНАВІО*, opet se sam pisaše *КНЕЗЪ*. M. 195. 196. 205. (na novcima)... zvali se knezovi, koji upravljahu kojom zemljom ili kojim državnim poslom (kao i *comites*): *КНЕЗЕ СВОЕ НАΟΥЧЕ*. Sl. 4. . . .

U državnom poslu nad zemljom Humskom bješe *АНДРЪН*, koji se pisaše *КНЕЗЪ ВЕЛН ХЛЪМЪСІСІ* i imаше pod sobom svoju vlastelu M. 24. — To je išlo tako, da najposlije ne bješe vlastelina koji ne bi bio knez, ako nije bio vojvoda ili župan: još 1399. godine između njih 13, koji su svjedoci na povelji kralja Ostoje, petorica su vojvode, jedan *tepačija*, a ostali svi knezovi. M. 234. U drugoj je povelji istoga kralja 8 svjedoka, svi knezovi. M. 273. itd. Ali se i u to vrijeme još jednako zvaše i ovaj vlastelin samo knez, koji *otpravljаше* državni posao na samom dvoru vladalačkom; on se razlikuje od ostalih tijekom, što se zove bosanski knez; dvojica se tako pominju: u kralja Tvrtka Tvrtkovića 1433. od tri svjedoka, od kojih je jedan vojvoda a drugi *АВОРЪСІСІ*, treći je *КНЕЗЪ БОСАНЪСІСІ ТВРЪТІСО БОРОВННЪ*. M. 375. U kralja Tomaša Ostojića 1446 između 14 svjedoka, vojvoda i knezova, jedan je *КНЕЗЪ БОСАНЪСІСІ РАДНЧЪ МОЗОЛНЪ*. M. 440.“ — Ovdje se spominje župan *РАДОА*, a to je vlastelin kralja Ostoje (god. 1400.), te mu je, po svoj prilici, prezime *Radosaljić*, a spominje ga se u M. na str. 248, gdje na 8. prosinca 1400., iz Sutiske, Stjepan Ostoja, kralj Bosanski, dariva grad i župu *Hlivno* vojvodi Hrvoju, te oprema dva lista i predaje jih *КЕАНЪ ВЪСІСІМЪ СЕМ КОВНАХЪ И ВЪСІСІ ННМНЧНАХЪ И ЖПАНЪ РАДОА, АА ПОА О ХЛННО* . . .

¹ Lo Sciallallo di Curzola — Appunti di Storia e di tradizione popolare. Zara Janković 1895.

Knez je *Radić*, njegov sin, vlastelin kralja Tvrtka Tvrtkovića, a po ocu je P4A0E3H\AA\B , te ga se spominje u darovštini od 16. kolovoza 1420. (u pod Visokom) gdje se potvrđuje od kralja Tvrtka Tvrtkovića dar župe *konavoske* i grada Sokola (M. 305) učinjen sa strane vojvode Sandalja. — Još mi je spomenuti, da je $\text{Z4EP\AA\H\text{E}}$ (transmontana regio, Daničić c. I. str. 351) $\text{X X\AA\H\B4NCICOH B\text{P}\text{X}OB\text{H}NH\text{H} X *X\text{H}\text{H}$, a dan današnji — je u župi *Banbrdu*, te ima u njemu samo 87 duša, a Toplica, gdje je navedeni spomenik, broji istom 33 duše. Spomenuto seoce Toplica niti se spominje u starijem poveljama.

Opaska V. natpisu (Starohrv. Pr. br. 3. str. 146—149.)

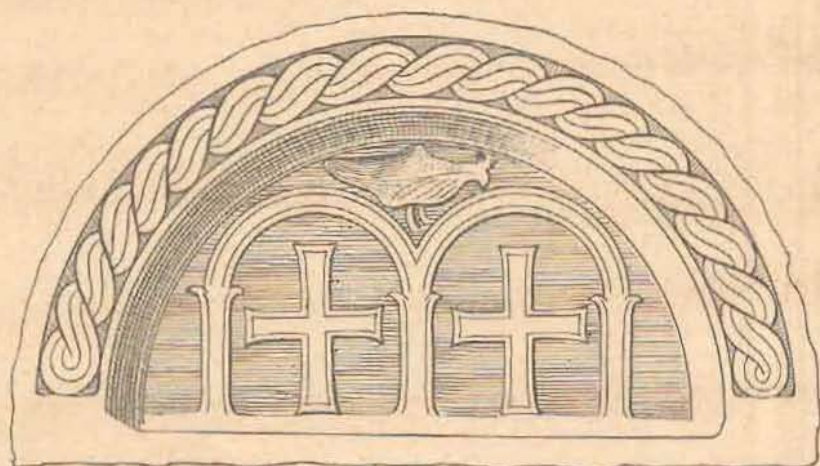
G. Dopisnik *Glasnika* u svome djelu „Die Bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters“ (Separat-Abdruck aus Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, III. Band, 1895. — Wien, 1895. In Commission bei Carl Gerold's Sohn) — osvrće se na str. 24—25 na navedeni natpis, ali ovoga puta nedonaša fac-simila, a neka je gotovo od svakoga natpisa donio fac-simile. Ovdje je bio svakako potrebit fac-simile, jer gospodin dopisnik zove vojvodu M4CHM4 *Masan'* t. j. $\text{M\AA\text{C}\text{N}\text{B}}$ ili *Masan'* ($\text{M4C4N\text{B}}$), a to ne gleda, da temeljito opravda, te niti spominje, kako je čitao u Glasniku na strani 23. *Mas(i)ma*. I ovdje je zaboravio, da citira *Viestnik*, pa rek bi, da to obično samo onda čini, kad mi hoće, da štogod zamjeri kao u natpisu u Poljicama (kod Trebinja) na str. 23—24. — što ga nijesam mogao pročitati, jer je bio još ugradjen kao donji prag one crkvice, ali ću se na nj ozbiljno osvrnuti na svoje vrijeme — Riječ MCN\AA ovako je po prilici na kamenu, pa bi gospodin dopisnik imao razloga, kad bi se dokazalo, da je ono N. Svakako ime je Vojvodi *Masim*, pa kad bi bilo na kamenu *Masan*, ono bi bilo starinsko ime u narječju, te se i sada ostrvo *S. Masima* (kod Korčule) zove *Majsan*, a u starijem knjigama *Massan*. Na ovomu se ostrvu ustavio Petar Orseolo godine 999, a da počeka s brodovljem, da mu se predade Korčula. . . . U čakavskomu se narječju lako izmjenjuje *m* u *n*, te se i sada kaže *jesan* mješte *jesam* i t. d. Svakako nije nas uvjerio gosp. dopisnik, da je spomenuti vojvoda *Comes Mastanj Bubanich*, ali je ono istraživanje zanimljivo, pa bi se i mi usudili, da prisposodobimo ovo prezime sa $\text{B0B4N\text{B}}$ (str. 60. Die Bosnische u. s. w.) a u Daničićevu *Rječniku* (K. S. S.) na str. 85 (I.) $\text{B0\text{V}\text{B}0\text{V}\text{N4}$ i $\text{B4\text{B}0\text{V}\text{N4}$ (21), te *babona* znači *superstitio*, a tako su nazivali *Bogumile* ili pristaše Bosanske crkve.

Uresni učelak hrvatsko-bizantinskoga sloga u Škaljarima kod Kotora.

(Sa slikom.)

Priložena slika, po nacrtu gosp. učitelja A. Rossi, prikazuje uresni kameniti učelak, koji se sad nahodi uzidan u polukružnom timpanu nad glavnim vratima škaljarske župne crkve, a naviešten je u prošastom broju ovog časopisa (str. 195). Taj učelak sastoji od polukružne ploče, urešene plitkom hrvatsko-bizantinskom rezbarijom. Luk je opervažen troprutastom dvostrukom pletenicom. Polukružno polje je malko udubljeno, a na

njemu odskaču plohorezana dva polukružna luka, koji počivaju na tri prosta i kratka stupčića ili pilastrića. Podstupine su naznačene razširenim podnožjem stupovâ, a nadstupine su dva prosta, kljunasto put vanka zavijena listića. I lukovi i stupčići sve su unaokolo obrubljeni pločicom (listello). Arkade su izpunjene križem malko razširenih krajeva (croix pattée), a križevi su na prosto obrubljeni kao i lukovi. Trokutni prostor polukruga nad lukovima izpunjen je nezgrapno nacrtanom paun-pticom, kojoj je hrbat izvržen u oštru grbu. Takve uresne arkade izpunjene križevima, nahode se i

na dubrovačkom pluteju starinske crkve S. Stjepana¹. Samo su na dubrov. pluteju križevi još poduprti lilanima, što niču iz stupova, a stupovi su spiralno izzljebani, po čemu se razumije, da predstavljaju oble stupove, dočim oni na skaljarskom spomeniku mogu da predstavljaju i pilastre. Prag. Bulić² piše o dubr. pluteju, da može pripadati razdoblju od VII. do X. v. „ali po izradbi, rek bi od predkarlovinžke dobe“. Iste uresne arkadice obične su u bizantinskom graditeljstvu po Italiji u VIII. i IX. vieku³. Obrubna dvostruka pletenica, svijena u polukrugu kao na skalj. ploči, nahodi se na ulomku pluteja iz VIII. vieka u crkvi S. Agnese fuori le mura u Rimu⁴. I luk na pluteju u crkvi S. Petra na Lučeu u Spljetu⁵ urešen je gajtanom ili dvostrukom pletenicom, svijenom u polukrugu kao na skalj. učelku. I o tom spljet. pluteju prag. Bulić piše, da je sva prilika, da je iz IX. vieka. A i paun-ptica skalj. spomenika sa grbom, nogama nezgrapno naznačenim i buhorom na glavi, slična je paunovima na talijan. spomenicima VIII. vieka⁶. Škaljarski učelak pristaje dakle u doba od VIII. do IX. vieka, i to radje u VIII., dakle u doba, dok je kotorska biskupija bila podložna spljetskomu metropoliti⁷. Pošto je sadašnja škaljarska župna crkva moderne konstrukcije, te je sagradjena najdalje u XVI. vieku, to je stalno, da je opisani učelak na nju prenesen bio iz kakve starije porušene crkvice. Kako mi pišu gg. uč. Rossi i prof. S. Vulović, ima u Škaljarima ruševina tolikih starijih crkvice, o kojima će, po zauzimanju rodoljubivog uč. Rossi, biti govora u ovom časopisu. Gosp. Rossi spravlja dotične nacрте. Možda je kojogod od tih crkvice pripadao učelak u timpanu sadašnje župne crkve.

U Korčuli, na Martinje 1895.

F. Radić.

¹ Jackson. The Dalm. Quarn. a. Istr. I. str. 215. Pl. I, fig. 1.

² Hrvatski spomenici str. 36.

³ Cattaneo „L'arch. in Italia dal. sec. VI. al Mille e. str. 128, sl. 68—168, sl. 102—240, sl. 137 do 261, sl. 155.

⁴ Catt. N. d. st. 161, sl. 95.

⁵ Bulić. N. d. str. 43. Tab. XVI. br. 51.

⁶ Catt. N. d. str. 177, sl. 108, str. 110, sl. 52.

⁷ Farlati. Ill. Sacr. VI, str. 427.

Stećci u selu Popovićima u Konavlim u Dalmaciji.*

Priložio

Vid Vuletić-Vukasović.

selu je Popovićima znamenita nekropola, pa ću ju potanko opisati.

Nekropola je na *Gjurgjevu brdu*, kod drevne Gjurgjeve crkve. U nekropoli su gotovo sve ravne debele ploče. Pred Gjurgjevom sam crkvom nabrojio do sedamdeset i devet ploča, a na njima je pisanih znakova, što se drugogje neopaža. Još je bilo ploča, al' su ovoga vijeka porazbijane, ispremiješane, te upotrebljene, kako to obično, za novo groblje. Samo mi je navesti i opisati ove ploče:

1. Utarak ploče porubljen užetom. Na njemu je kao polumjesec nizdoli, te je dosta velik.

2. Ploča vap. Na njoj natpis: ☐X (☐ s naopaka).

3. Ispred crkve je trijem, a u njemu ploča. Na njoj je oskočen štit targa ovoga oblika:

4. Ploča. Na njoj mač ovoga oblika:

5. Utarak ploče. Opervažen je krasnijem lišćem djeteline.

6. Isto kao br. 5.

7. Ploča. Na njoj +.

8. Kao br. 7.

9. Ploča. Na njoj je bio natpis, al' je izlizan. Ostaje ☞, t. j. ω s naopaka, pak 4 C4EΛ . . .

10. Ploča. Na njoj znamenica O.

11. Ploča na podstavku. Na ploči znamenica Λ.

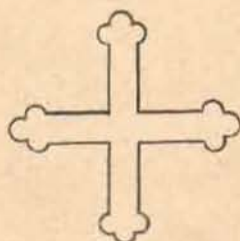
12. Ploča. Na njoj znak I.

13. Ploča. Na njoj je izlizan natpis.

14. Ploča. Na njoj je okrugao štitac, a za štitcem upravan mač okrugle ručice.

* Vidi moj članak u „Bosansko-Hercegovačkom Istočniku“. God. IX. 1895. sv. IX. str. 354-359

15. Stešćić. Na njemu je poveći oskočen krst ovog oblika:

16. Ploča. Na njoj je udubljen krst +.

17. Ploča, a na njoj krst kao na predjašnjoj.

18. Pet ploča s natpisom. Natpisi su već priobćeni u »Viestniku hrv. ark. društva« u Zagrebu (God. XIV, br. 1, str. 5—7; god. XII, br. 1, str. 6—LXXV).

19. Ploča, a na njoj u dnu \bigcirc \bigcirc . U vrhu joj udubljen krst ovoga oblika:

20. Ploča. Na njoj kao srce, pa znak Π , a za tim T .

21. Ploča, a na njoj T . Osim toga na ploči je konj, a u dnu s desne strane

22. Ploča, a na njoj \bigcirc .

23. Isto kao br. 22.

24. Ploča, a na njoj Π .

25. Ploča. Na njoj je grb-stit, te je sličan targi, opisanoj u trijemu. Ploča je unakolo porubljena granjem, a u vrh ploče neima nikakva poruba.

26. Ploča. Na njoj zlamenica ω ∞ , to u dno nogā.

27. Ploča. Na njoj je u dnu zlamenica \neg , niže nje , pa izpod toga Salamonovo slovo ili pentagram .

Na toj nekropoli nema stećaka, nego su sve prvobitne, većinom tanke ploče. Zlamenite su te ploče, što na njima ima znakova, dočim takovih nijesam vidio na stećcima, nego na ciglom jednomu u Uštinama (u Bosni).

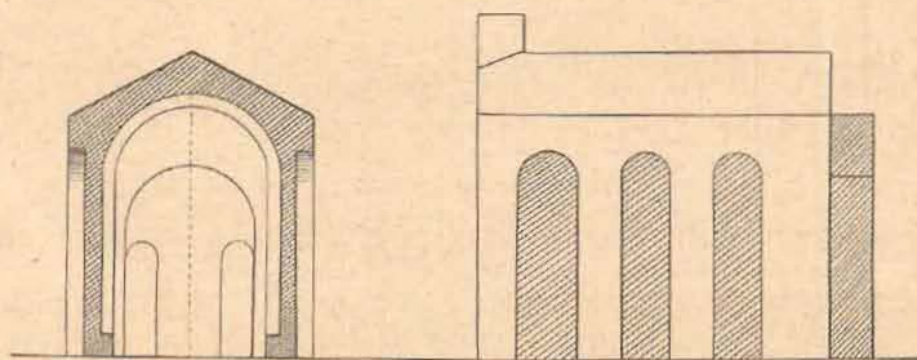
Osim ploča na nekropoli ima ih još sedam u samoj crkvi, a na njima po krst. Na jednoj je Salamonovo slovo.

Starinska crkvice S. Luke na otoku Lastovu.

(Sa slikama.)

Na pò puta, koji vodi preko otoka Lastova sa istoimenog sela, pri sjeveroistočnom kraju, put luke *S. Petra u Ublim*, na jugozapadnom kraju otoka, na visoravni pri podnožju brda *u Stubama*, uza sjevernu stranu puta, osamljena, zapuštena i izložena vandalskim napadajima bezposlene pastirčadi, koja joj je već prolomila zid istočnog zabata, stoji premalena, ali po graditeljskom ustrojstvu prezlamenita i osobite pažnje dostojna, crkvice *S. Luke*. Osnova joj je u obliku pačetvorine, orientovane pročeljem put zapada. Duga je, bez četverostrane apside, 4·6 m., široka 3·23 m. Sjeverno i južno platno urešena su joj svako sa četiri po 20 cm. izlasknute lezene, koje su u vrhu spojene polukružnim lukovima; a takova

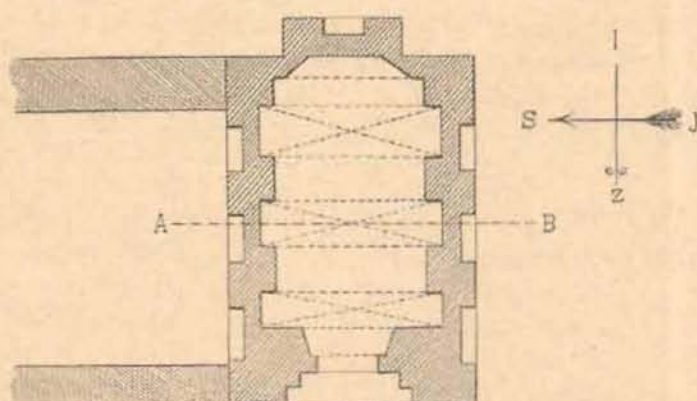

je jedna slepa arkadica i na začelju apside (sl. 1. i 2.). I s nutrnje strane istih zidova izliću se po 20 cm. po tri lezene, koje sa pročeonim zidom ograničuju tri odjela, kao tri minijaturna travera crkvice. Svaki je od tih odjela posvodjen jedva ali jasno zamjetljivim unakrstnim svodom.

Lezene su temeljem polukružnih lukova, koji poput popriečnih pojasa (Quergurten), razlučuju unakrstne svodove. Plitka apside je posvodjena plitkim polukubetom. Krova je više svoda nestalo. I na uglovima pročelja su lezene, koje su sdružene plosnatim i nepravilnim lukom. U sred pročelja nad pravokutnim vratima probiven je omalašan pakružan prozorčić. Na vrh pročelja ostao je trag temelju kao pročeona zvonika (sl. 2.). Uza sjevernu stranu crkve prislonjena je nekakva pravokutna sgradnja, kojoj su zidovi sačuvani do 2 m. visine nad zemljom. Sva je prilika, da je uz crkvicu S. Luke,

kako uz tolike druge lastovske crkvice, obstojala manja jednostavna nadarbina, pa da je možda, kao i tolike druge slične nadarbine, u zadnje doba bila pripojena zakladi dubrovačkoga diecezanskoga sjemeništa, te je tako, da sgradnja uza crkvu naslonjena bude, služila bar privremenim stanom ili eventualnim zakloništem dotičnog nadarbenika kao što i riznicom iste crkvice.

Lastovska crkvice Sv. Luke istog je sloga kao i ona S. Jurja u Žestinj u Kaštel-Staromu. Jedna i druga obokrbnjene su jednako širokim i jednako naskočenim lezenama s dvornje i nutrnje strane uzdužnih platna. Samo je na lastovskoj crkvi jošte sačuvano prvobitno posvodjenje, koje se je na Sv. Jurju srušilo. Tako, po sličnosti sudeć, lezene crkvice Sv. Luke

potvrđuju moje prije postavljeno mišljenje, da će i sve lezene crkvice S. Jurja u Kašt. bit bile s gornje strane spojene jednakim polukružnim lukovima, kao što se vidi na S. Luki (sl. 2.) Još se u crkvi S. Luke nutrnje lezene bez prekidanja nastavljaju u svodu, kao popriečni pojasi (Quergurten), dočim su u crkvi S. Jurja lukovima medju sobom spojene lezene svakoga platna, a poviše njih su tek naročite mensole, na kojima rek bi da su počivali popriečni pasovi svoda crkvnoga. Kašt. crkvice je od prilike dva puta dulja od lastovske, i zato ima na pobočnim platnima s vanjske strane dvostruk broj lezena.

Graditeljski oblik uresnili lezena, spojenih polukružnim lukovima, kao što se nahode na spomenute dvie crkve, te na okrugloj šesteroapsidnoj Sv.

¹ Vidi moju razpravicu „Četiri staro-hrvatske bogomolje u Primorskoj županiji (Parathalassia)“ u „Viestniku hrv. ark. dr.“ god. XIII. U istim Kaštelima 2 $\frac{1}{2}$ km. daleko od željezničke postaje K. Staroga put zapada, odmah uz želj. prugu, s južne strane postoji druga crkvice S. Jurja, koja je na generalštabnoj karti zvana S. Juraj Žestinj, koju nisam izpitao na licu mjesta niti sam znao da postoji, kad sam pisao o prvoj crkvi S. Jurja kod želj. post. K. Staroga, pa se možda na tu drugu i odnose povjestnički podatci iz XIII. i XIV. v., što sam ih iztaknuo u spom. sv. razpr. Ja sam se ondje poveo za prag. Milinovičem, koji je u svojoj razpravi „Biač“ pisao (str. 34—35.), da je crkva S. Nikole „blizu S. Jurja“ i prozvaio tu crkvu S. Jurja „od Žestinja, Mirana ili Prosjeke“. To o crkvi S. Nikole moglo se je odnositi samo na crkvu S. Jurja nedaleko želj. post. Kašt. Staroga put SI, jer kod one druge nema nijedne crkve S. Nikole. Bila bi dakle potreba, da se izpita i opiše i ta druga crkva S. Jurja.

Trojstva¹ u spljetskom polju kod Poljudâ i na razvaljenoj S. Tome u Kultima kod Novoga u Boki-Kotorskoj², pojavija se najprije u Ravenni na crkvi križne osnove SS. Nazarija i Celsa, koju zovu mauzolejem Galle Placidije u prvoj polovini V. vieka³, te se je udomaćio bio i za jedno dobro stoljeće sačuvao u istomu gradu, jer se nahodi eno opetovan na crkvi S. Agate⁴ iz V. v., na crkvi S. Apollinare nuovo, prijašnjoj bazilici *S. Martini in coelo aureo*, iz VI. v.⁵, te na velikoj bazilici S. Apollinare in Classe iz prve polovine VI. vieka⁶.

Crkva S. Jurja u Kaštelim, sagrađena od Ljubomira tepčije svršetkom XI. v. i crkva S. Trojstva u spljetskom polju, spomenuta u izpravi zadnje četvrti XI. vieka, svakako dokazuju, da je taj oblik dobro poznat bio u hrvatskoj kraljevini u XI. v., a sva je prilika, pošto crkva S. Trojice dobro pristaje i u IX. viek, da je uveden bio još dosta ranije. Za crkvu S. Luke na Lastovu se može kazati, da je po svoj prilici starija od XI. vieka, jer je lašnje, da bude bila sagrađena prije godine 998, kad je dužd Petar Orseolo II. učinio razrušiti lastovski utvrđeni grad⁶, nego li kasnije.

U Korčuli, polovicom Studenoga 1895.

F. Radić.

¹ Vidi spom. moju razpr. u „Viestniku“.

² Б. Стратимирович: „О промислности и исцелителности Божје Корорске“, str. 27—28. Tab. II.

³ Ferd. v. Quast. Die alt-christlichen Bauwerke von Ravenna. Berlin 1842, str. 10 passim. Taf. II, 1; Taf. VI, 1.

⁴ Nav. dj. str. 15.

⁵ Nav. dj. str. 19 passim. Taf. VII, 1, 2.

⁶ Nav. dj. str. 35 passim. Taf. X, 1, 2, 3.

⁷ Rački: Documenta VII, str. 427—28.

Starohrvatski ratni mač.

(Sa slikama.)

Slavni naš žalibože prerano umrli dr. Rački u dragocjenoj svojoj razpravi »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća«¹ u poglavlju »Državno uređenje« napomenuo je i oružje hrvatske kopnene vojske, te je, na temelju bizantinskih pisaca od VI.—X. stoljeća, kazao, da jugoslavenski vojnik bijaše »oboružan štitom, mačem, kopljem, sulicom, lukom sa strielicami, često otrovanimi, sjekirom i bradaticom; nije mu bio tuđ ni oklop, ni šljem, kaciga«. Pri kraju pak tog kratkog razmatranja pisao je o obliku hrvatskog oružja: »Kakova su oblika bile pojedine vrsti spomenutoga oružja, imenito kod Hrvata, imati će na to pitanje odgovoriti arheologija, koja ga nije do danas ni kušala riešiti; premda sam naš arheologički narodni muzej imade i koplja i strielica i mačeva i štitova nadjenih u Hrvatskoj, a očevidno različitih od rimskih, te pripadajućih početku srednjega vieka«. Ravnateljstvo zagrebačkoga muzeja imalo bi se obazirati na ovu pokojnikovu opomenu, te naročito se brigom zauzeti oko izpitivanja spomenutoga oružja. Uz to je pak slavni pokojnik u biljezici izrazio sljedeću nadu: »Nadati se je razjašnjenju i od izkopina kninskih«. To je pročitao bio u sjednici filologičko-historičkoga razreda naše jugoslavenske akademije dneva 9. veljače 1889., a malo više od tri godine dana nakon toga, t. j. od dneva 28. svibnja do 3. lipnja 1892.² Odkrilo je naše društvo uz podnevnu stranu razvalina starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji i u bazilici samoj prezlamenitih šest grobova u dubini od 5 m. pod površinom zemlje. Mrtvaci rek bi da su bili pokopani samo u drvenim sanducima u prostoj zemlji bez ikakve druge tvrdje grobne ograde. Nego, što je zlamenitije, u svakomu od tih šest grobova nadjeni su prilično bogati ostanci oružja i drugih dodataka, i to uprav mačeva, noževa, ostruga, fibula, zlatnih bizantinskih novaca te posuda mjedenih i drvenih kosterom i gvozdjem okovanih, te ostanaka odjeće srmom protkane, jedna zlatna mala naušnica i neka urešena zlatna pločica. Ništa lašnje dakle nego da su to grobovi narodnih kakvih poglavica, župana ili podžupana. Najbolje se je tim otkrićem obistinilo proročanstvo pok. Rački-a, da će arheologija odgovoriti na pitanje ob obliku pojedinih vrsti oružja kod starih Hrvata, te mu se je još za života izpunila nada, da će uprav kninske izkopine razjasniti to do onda još neriešeno pitanje. Da nezaslužimo prigovor, sličan onomu, što ga je pokojni dr. Rački upratio nar. arh. muzeju zagrebačkomu, nastojat ćemo, u koliko je do nas, da, opisavši mač, nadjen u grobu otkrivenu dne 3. lipnja, o kojem spomenuto »izvješće« kaže, da je našast »uz lievu mrtca«, odgovorimo bar donekle na pitanje o obliku starohrvatskih ratnih mačeva.

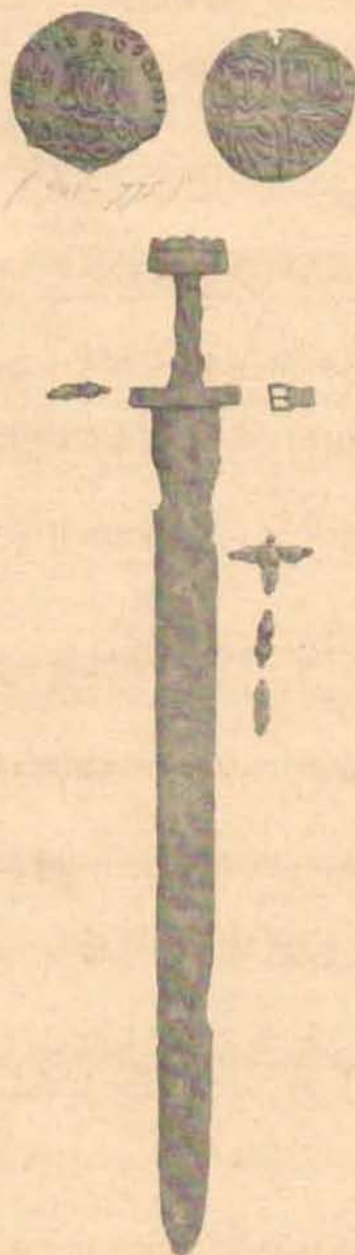
¹ Rad jug. akad. knj. XOX, str. 100.

² Redovito tromjesečno izvješće »Kninskoga starinarskoga društva« u »Viestniku« hrv. ark. dr. God. XIV. br. 3, str. 94—95.

Kako je jasno po pril. slici, mač je upravan i dvosječan, dug je sa balčakom 94 cm., dok je balčak dug 15 1/2 cm. tako, da za oštrac ostaje dužina od 78 1/2 cm., širok je 6 1/2 cm. Ocaoni oštrac mača zahrdjao je u koricama, koje su bile iznutra obložene

tankim gvozdenim tenečetom, u sriedi tkaninom, a s dvora drvenom oplatom. Križ na balčaku s gornje i dolnje strane obložen je žuto-mjedenim pločicama, preko kojih je zamotana tanka uzko sbivena žuto-mjedena žica. Križ, koji je iznutra rek bi od tuči, dug je 10 1/2 cm., širok 2 cm., debeo 1 1/2 cm. Držalo na balčaku je kao i mač od ocala, a obloženo je bilo drvom, koje je već podosta iztrunulo. Balčakova jabuka sastoji od popriečna komada poput križa, samo nešto kraćega, a i jednako je obložena kao i križ. Gornja strana jabuke je osobitim načinom urešena. Pod njom je udutina, u kojoj je zaliegao pleter od žuto-mjedenih žica, a završuje na pet nanizanih polukrugljica. Žice, od kojih je sastavljen pleter, vješto su upredene, te sastoje od tri remenčića, srednjega debljega na sitne članke izradjenoga i dva pobočna tanja upredena od dvie još tanje i zasukane žice. Polukrugljice vrška jabuke sadrže raznomanjaste rek bi staklene kamenčice, koji su postradali od kakvih kiselina. Križ i jabuka bili su ognjem pozlaćeni. Maču pripadaju još četiri komada okova i fibula. Dva su komada okova bila na kajišu, o kojemu je mač visio junaku o pojasu, a dva sa fibulom skopčavali su mač sa kajišom. Svih je 5 komada od tuči dobrim zlatom ognjem pozlaćeno. Jedan je komad okova (v. sl.) na prekriž dug 8 cm., širok 6 cm. Sapon ili fibula dug je 4 1/2 cm., širok 3 cm., žujica ili mala petlja duga je 6 cm., široka 1 1/2 cm. Druga dva komada sličie oblikom maloj petlji. Svi su ti komadi urešeni polukrugljama i zrcima, opasanim krugovima od upredene žice. Pošto je u ustima mrtvaca, kojemu je pripadao opisani mač, nadjen zlatan novac (v. na sl.) bizantinskog cara Konstantina V. Kopronyma (741—775.), a istoga cara novac (po opredieljenju prof. Š. Ljubića) nadjen je u ustima mrtvaca u tri od ostalih pet grobova, to nije sumnje, da mrtvaci sa dotičnim oružjem potiču iz VIII. vieka, t. j. uprav iz onoga doba, iz kojeg nam je najmanje viesti sačuvano o životu i kretanju hrvatskoga naroda, pa treba zato da nas još jače zanimaju. »Hrvatski knezovi i kraljevi priznavali su vrhovnu vlast istočno-rimskoga cara do trećega ili četvrtoga decenija XI.

vieka uz kratka prekinuća, kojim su davali povod što nutarnja nemoć carevine, što spoljašnji veliki događaji, koji su prekidali običnu svezu Hrvatske s carevinom. Ova sveza potrajala je do konca VIII. vieka; početkom IX. vieka stupila je Hrvatska u tjesniji odnošaj s velikom Karolinžkom državom, te je ostala tako do cara Vasilija I., pod kojim se je osobito za kneza Sedeslava vratila u predjašnji odnošaj napram car-

skomu dvoru.¹ Spomenuti bizantinski novci, nađjeni u grobovima oko bazilike S. Marije u Biskupiji, još bolje utvrđuju Račkijevo mnijenje o svezi Hrvatske sa bizantinskom carevinom prije konca VIII. vieka, a potvrđuju barem za VIII. viek njegovo mnijenje, da Hrvatska »nije do konca XII. vieka kovala svoga novca»², pa i to, »da ne samo bizantii i romanati, nego i solidi, argentei denarii naših listina jesu strani, imenito bizantinski novci«. J. Labarte³ razlažući o ceremonijalnom maču Kilderikovu kaže, da su i merovinški kraljevi u grobu davali sobom zakopavati nekoliko komada bizantinskog novca, a da se nezna pravo zašto; te on primjećuje, da su se zar dičili s otim novcem, što su ga primali na dar od cara bizantinskoga prigodom krunisanja i priznavali tim bizantinsko gospodstvo. Hrvatski knezovi biti će do svršetka VIII. vieka po svoj prilici primali sličan dar od dvora bizantinskoga, kad su se davali zakopavati sa bizantinskim novcem u ustima.

Veleuč. Englez prof. Munro, koji je prigodom izleta, priredjena od prag. Bulića, nakon I. kongresa kršč. arh. u Spljetu, na brzu ruku pregledao naš »Prvi Muzej hrvatskih spomenika«, i opazio u njemu ovaj mač i još drugi njemu sličan izkopan u susjednom grobu, izvolio se je izraziti, da su naši mačevi *skandinavskoga tipa*, a naš je pak jedan prisutan strukovnjak na to prihvatio, da će dakle oni biti i porietla skandinavskoga, te unešeni u naše zemlje trgovinom. Labarte⁴ po M. Cochetu⁵ opisuje u svojem djelu barbarske mačeve franačke, burgundske, saksonske i alemandske, te kaže: »Oštrac im je od gvoždja, oštrim vrhom, dvosječan i dug od osamdeset do devedeset centimetara; jабuka im je obično trokutna; korice posve proste, a ne trpe nego obrube bakrene, koji urešuju ušće i dno; vrh prikazuje oblik jajast produžen. Tako je i sablja, koju je M. Cochet našao u franačkom groblju u Envermen imala u sve od prilike devedeset centimetara, a oštrac 78 cm. Mačevi izkopani u Ferebersville (Moselle) bili su dugi od 80 do 90 cm.; oni, koji su sabrani u Belgiji i Njemačkoj, nisu manje dugi; svi su zaostreni, a kraj korica, primivši naravski oblik vrha je produljen«. O Kilderikovu maču kaže pak Labarte, da neima ništa od toga, te da u sve nije bio dulji od 71 cm., a da mu u oštracu nije nego 55 cm. duljine. Poput toga mača da ih se kod barbara nije nigda našlo. Kaže još, da je Kilderikov mač sličan onomu, što ga nosi Eeije na diptihu u Monzi, napravljenu u Carigradu, koji počamši od pojasa ne prelazi koljena, a Chiflet da ga prisposoblja sa kratkim mačevima Rimljanâ, urezanim na stupu Trajanovom⁶ u Rimu. Prije toga je pak izrazio svoje osvjedočenje na temelju uresâ, da je cijelo odielo sa bogatim mačem Kilderikovim došlo na dar iz Carigrada. Ibn-Dasta, arabski spisatelj X. vieka⁷ piše o Slavenima uobće, da su u to doba bili naoružani štitovima, mačevima, džilitima i kopljima. Ibn-Fodlan pak, drugi arabski spisatelj istoga doba⁸ kaže, da je ruski »mač širok i rabote franačke«, te da Rusi ne idu nikamo bez oružja, koje da sastoji od bojne sjekire, velikog noža i mača. Ibn-Dasta pripovieda još, da je kod Slavena obostojao običaj, da bi uz novorodjenče postavljali mač, pokazujuć tim, da ga je čekala dužnost mačem da pribavi sebi slavu i bogatstvo. Suradnik »Vsemirnaje Ilustracije« na temelju spomenutih svjedočanstava, a bit će možda i mačeva izkopanih iz sredovječnih

¹ Dr. F. Rački: u spom. razpr. »Rad« knj. XCIX, str. 96.

² Dr. F. Rački: Nav. mj. str. 96.

³ Histoire des arts industriels I., str. 261.

⁴ Nav. dj. I. str. 262—263.

⁵ Le Tombeau de Childéric, p. 83.

⁶ Labarte: Nav. dj. I. str. 267.

⁷ Vidi članak »Ruskoe vooruženije do XVIII. v.«, pogl. II. »Holodnoe oružje« u časopisu ruskomu »Vsemirnaja Ilustracija« sv. dn. 14. aug. 1893.

⁸ Nav. mj. rusk. časopisa »Ve. II.«.

grobova u Rusiji, ovako opisuje staro-ruski mač: »Mač sastojase od palošine s obiju strana naoštrene i od križa ili držala, kojega se česti zvahu čeren i ognjivo (poprično željezo ili strane križa). Ostrac je bio kadgod poput pile nazubljen i zato je bilo mačeva gladih i zubčastih. Strane mača bijahu ukrašene jednim širokim ili sa nekoliko uzkih žljebovitih poteza. Mač se polagaše u korice obložene kožom. Kadgod su one bile željezne sa srebrnim ili zlatnim uresima. Kovinska oprava na gornjoj strani korica pod križem zvala se *ušćem*, a njoj suprotna strana *nakonečnikom*. Ostraci mačeva činjahu se kadgod od ocala, ali većim dielom bili su od željeza. Pomoću dviju veružica, namještenih pri ušću korica, mač se privjesivaše ili o pojasu, ili što se riedko dešavalo, o desno rame. Pojas se činio od remika s mehaničkom spravom ili se utezao i bez sprave«. Slavenski mačevi dakle razumije se, da su se kao i ostali barbarski razlikovali od rimskih i bizantinskih oblikom, uresom i veličinom. Svaki slobodan Slaven¹ nosio je mač, a neznamo, niti je lako domišljati se, da je u VIII. vijeku bila toliko razvijena obrtnost kod Skandinavaca, a slobodna trgovina po sjevernoj i srednjoj Evropi, da bi Skandinvaci mogli biti u to doba sve stotine hiljada hrvatskih i drugih jugoslavenskih vojaka

obskrbljivati mačevima. Lašnje bi se moglo vjerovati, da su ih primali od susjednih i bližih im Saksonaca, kad bi se dokazalo, da nisu sami znali kovati mačeve. Ono pak, što piše Ibn-Fodlan, da je ruski mač u X. vijeku bio »franačke rabote«, to se može vjerovati za pojedine bogatije urešene mačeve kod Rusa, Čeba, Hrvata i drugih Slavena nakon utemeljenja i razširenja velike karlovinčke države, ali se nemože odnositi na VIII. viék, kad Slaveni osim bizantinske nisu dolazili u doticaj s nikakvom drugom iole prosvjetljenom državom. Kad bi Hrvati bili primali mačeve od Skandinavaca u VIII. vijeku, onda bi ih bili puno lašnje mogli primiti bliži im Franci, Burgundi, Saksoni i Alemanci, o kojima Labarte ipak piše, da su imali vlastite mačeve. Vjerojatnije je dakle, da su Hrvati pa i svi ostali Slaveni navlaš u prvo doba nakon svojega doseljenja na Jug, prije nego li su stupili u užu doticaj sa Francima, sami sebi kovali i nosili oružje, kojega su oblik sobom donieli iz zajedničke im pradomovine, pa tako i mačeve, a to tim više, što su u glavnomu tip i veličina njihova mača mal da ne jednaki onim ostalih doseljenih barbara. Još je vriedno izlaknuti, da je naš mač za 4 cm. dužji od običnih franačkih, te se dužinom više približuje onim starim Hrvatima bližih barbara, pa već zato nije lako da bude franački, nego ga do protivnih dokaza možemo slobodno zvati uobće slavenskim, a napose *starohrvatskim ratnim mačem*.

Mačevi biskupinskih grobnica jesu opipni i pravi, ali nisu osamljeni primjeri oblika starohrvatskih mačeva. Priložena slika predstavlja nam iz našeg muzeja ulomak pluteja

¹ Dr. Rački u nav. razpr. nav. mj.

nađjena dne 15. srpnja 1891. na rimo-kat. groblju kod župne crkve Sv. Martina u Pri-
dragi kod Karina, u području negdašnje ninske županije. Ulomak je dug 40 cm., širok
20 cm. U troprutastu kolobaru hrv.-bizan. sloga sačuvan je gornji dio plosnarezana na-
gnuta junaka sa malim okruglim štitom u ljevici, a velikim i širokim mačem u desnici.
O liku bi se moglo pomisliti, da predstavlja Sv. Martina biskupa u času, kad još kate-
humen i rimski konjanik ide da presieče mačem svoju klamidu i da je polovicu udieli
prosjaku Ambijanu, kojemu nije imao što drugo da dađe. Pred likom vidjeti je i nekakav
štap, koji bi mogao prikazivati koplje, jer naliči koplju u Longinovoj ruci na pilastru
našega muzeja sa nadpisom »Stefaton«¹. Izvan kolobara je simboličan grozd. Taj ulomak
može poticati iz VIII. ili IX. v., a zlamenit je i s toga, što nosi svjedočanstvo i o obliku
staro-hrvatskoga štita.

Ulomak transenne sa konfesije staro-hrvatske bazilike Sv. Marije na groblju sela
Biskupije kod Knina iste izradbe, vrsti kamena i debljine kao ulomak sa urezanom
Gospom sa djetićem obielodanjen u ovom časopisu², predstavljen je na priloženoj slici.

Pločica je duga 19 cm., široka 9 cm. S jedne i druge strane urezan je vojnik, kojemu
su odkrhnute glava i noge. Odjeven je u nekoj vrsti tunike (dolame) sa širokim rukavima
pod vratom prostriženom i oko prostriga s jedne strane ploče urešenom troprutastim
porubom. Iz tog poruba vise sa svake strane po tri okrugla puca. S jedne strane ploče
drži vojnik lievu ruku sa pruženim prstima na grudima, a desnica mu je odkrhnuta.
S ote strane mu visi o lievoj bedri velik mač u kosu položaju, a iz pasa mu visi sprieda
nekakav srcu sličan privjesak. Skut dolame urešen mu je nizom krugova. S druge
strane ploče drži junak desnicu na balčaku mača velika i široka, do kojega visi pri-
vjesak polukružno završen poput fibule ili kesice. Skut je dolame s ote strane zarubljen
širokim prostim trakom (fascia). I taj mač naliči maču iz biskupinskog groba, a potiče
sa istog groblja. Izradba tog ulomka nosi obilježje IX. v. Starohrvatski stećci po Dal-
maciji, Bosni i Hercegovini³ imaju često na sebi plohorezane mačeve, slične našem, i to
kadgod same, a kadgod iza štita. Po stećcima se razumije, da su takvi veliki mačevi,

¹ Vidi 1. i 2. broj ovog časopisa str. 24 i 84-86.

² Br. 2., str. 122.

³ Dr. Čiro Truhelka: Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters, str. 5, sl. 9; str. 8, sl. 16;
str. 10, sl. 21, 22-26; str. 13, sl. 29-30; str. 41, sl. 62; str. 44, sl. 67; str. 50, sl. 79; str. 60, sl. 97.

koje narodna hrvatska pjesma zove »težkim palošinam«, ostali kod Hrvata u porabi kroz cijeli srednji vjek. I četiri stećaka na istom staro-hrvatskom groblju u Biskupiji nose na sebi urezane slične mačeve sa koricama, uz bizantinski križ i ljiljan na podstavku. Ti su stećci debele ploče, koje s jedne strane završuju polukružno, a druga je odsječena pravokutno. Mačevi urezani na stećcima moći će služiti kao gradivo za dalje izpitivanje oblika staro-hrvatskih mačeva, kad se stanu fotografijom snimati svi urešeni staro-hrvatski stećci.

U Korčuli, na dan S. Andrije Ap. 1895.

F. Radić.

O p a z k e

na Gjorgja Stratimirovića monografiju „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske“.

Mučno je naići i na ciglog srbskog pisca, bio crkovernjak, bio svjetovnjak, koji se razpravljajuć, u bilo kojem obliku, o prošlosti naše hrvatske Boke, ne bi u svojem pisanju zaletio na tobožnji katolički fanatizam. U tim sastavcima sad se kaže, kako su katolici otimali rišćanima crkve i manastire, sad kako su opet silom gonili rišćane na uniju. Dalje se kaže, kako se kasnije upotrebljavala mletačka otrov i čak na stotine kaludjera se trovalo, dočim su mletačke lumbarde svetogrdno rušile crkve i manastire. Ovakvo se počelo najprije pisati, ima preko po vieka, u »Dalmatinskom Magazinu«. Ljubiša je to sve zaodio novelističkim ruhom, a nastavio je takovu pisanju Šematizam pravoslavne eparhije Bokokotorsko-Dubrovačke, navlastito u svom »Istoričkom Pregledu«. Prostođušni je narod to sve čitao i gutao kao zdravu hranu. Pa što se iz toga izkolilo? Na žalost eto mi gledamo danas vlastitim očima.

Ali je za pravo čudo, da se našao naobražen čovjek, koji je istim putem otišao, a još je začudnije, da se našao znanstveni zavod, naime srpska Akademija, koja je takim potvorama i neistinama širom otvorila vrata svoga zbornika.

Pred nama je XXVIII. knj. Spomenika srbske kraljevske Akademije u Beogradu, gdje pod naslovom »O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske« spomenute potvore nagonilane su u tobožnjem znanstvenom obliku, a najočitije historijske neistine, da se lakše nevješt čovjek zavede, popraćene su nebrojnim citatima. Ova je radnja iztekla iz pera mjernika g. G. Stratimirovića, činovnika kod c. k. Ministarstva u Beču. Žalostno!

Mi ćemo letimice samo krupnije historijske netačnosti iztaknuti, a glavnije potvore odbiti, al to ne na temelju kakove pučke predaje ili priče, nego na temelju nesumnjivih historijskih izvora.

* * *

Tko hoće da istinito i kritično piše o prošlosti Boke, ne smije ni časom svrgnuti s pameti važnu činjenicu: da naime amo od zametka kršćanstva, pa čak barem do XII. vieka nema ni govora o kakvoj drugoj vjeroispovjedi do rimo-katoličke.

Važno je, da odmah ovo pitanje stavimo na čisto; a da to postignemo, dosta je da dokažemo dva nepobitna fakta.

Za najprvo historijska je istina, izvan svake sumnje, da je već iz prvih vjekova kršćanstva, Boka imala tri katoličke biskupije, kotorsku, risansku i budvansku, koje su zapremale obsegom ne samo svu današnju Boku, nego se sterala i preko današnjih njezinih granica. Da ovo dokažemo, nije nam od potrebe iznositi starih izprava i listina, jer ovu istinu još nitko nije stavio u sumnju, a opet, kad bi bilo to potrebno, trebalo bi napisati debelu knjigu.

Kad su dakle postojale biskupije, treba im dati dosljedno i područje, a u njemu pučanstvo one vjeroispovjedi, kojoj pripada sam biskup.

Za obseg kotorske biskupije u starije doba doznajemo iz listina, što nam ih je po nagovoru pok. Račkoga sačuvao zaslužni Theiner¹, da je morao biti veći, nego li u XIII. vijeku, kad je bio od prilike jednak onomu kotorskog municipija.

Za onaj Budvanske biskupije imamo točan opis tek od god. 1671.² Naravno je, da je *post tot discrimina rerum*, taj obseg dosta malen u XVII. vijeku.

Teži je posao ustanoviti obseg risanske biskupije. Silne oluje političke, koje su tamo biesnile već u prvom zametku starodavne biskupije, a poslije turski jaram, pod koji je onaj narod podpadnuo, izbrisaše svaku uspomenu, tako, da nam nijesu strani povjestničari sačuvali nješto malo viesti, nebi ni znali, da je postojala ta zlamenita biskupija. Ipak i ako nemamo neposrednih dokaza, da ustanovimo obseg iste, imamo posredni, koji nas upućuje da ustvrdimo, da je prostor, nad kom se je prostirala jurisdikcija risanskog biskupa, morao biti dosta velik. Poznato je, da su redovnici sv. Benedikta starodavne opatije St. Georgi de Gulpho, župnikovali u dvadeset i osam sela; a iz starog arhiva one opatije proizlazi, da do na početku prošlog vijeka stanovnici čak iz Grahova plaćali su onoj opatiji neki godišnji livel u maslu. To nas upućuje, da su risanskoj biskupiji pripadala sela u nutrašnjosti zemlje put Hercegovine. Bile granice naših katoličkih biskupija više ili manje, nepobitno je, da su zapremale cieľu današnju Boku, dosljedno, da je sva Boka bila katolička.

Nije od manje važnosti i druga činjenica, naime mnogobrojni benediktinski samostani posijani po cijeloj Boki.

Mi ćemo spomenuti one, za koje izvjestno znamo, da su postojali. Za njeke ćemo označiti i tačku, gdje su se nalazili.

a) Rotac u Sutomoru. Za ovaj znameniti benediktinski samostan, koji u starim izpravama dolazi pod raznim imenima, kao: *St. Mariae de Rotero* — *St. Mariae de Rotero* — *S. Salvatoris* alias *S. Mariae de Rotez* itd., imamo izprava već iz XIII., XIV. i XV. vijeka³. Iz ovih historijskih spomenika, proizlazi bez ikakove sumnje, da su tu živjeli redovnici sv. Benedikta. (Što St. Ljubiša piše u pripovjedki »Skoći djevojka«, da su u XV. stoljeću tu prebivali rišćanski kaludjeri, nije nego puka priča, a da su katolički Mlečići topovima razorili samostan, to je čisto izmišljeno. Mi priznajemo, da je novelisti dopušteno stvarati maštom koliko mu drago, ali ne unatoč povjestnim istinama, jer toga zdrava kritika ne dopušta, kao što savjest poštena čovjeka ne dopušta ni novelisti podmetati bližnjemu svetogrđne i odurne čine.)

b) Samostan sv. Gjordja na otočiću prema Perastu. O ovom samostanu imamo dosta historijskih spomenika, te bi bilo na dugo išlo, kad bi htjeli, da svekolike navadjamo. Sam Theiner sačuvao ih je petero iz XIV. i XV. stoljeća⁴. Imamo takodjer imena opatâ, koji su upravljali samostanom od XII. do XVI. stoljeća. Niže na svom mjestu dokazati ćemo neoborivim činjenicama, da povelja kralja St. Prvovjenčanoga, koju Strati-mirović donosi u napomenama (str. 38, br. 126) i kojom se toliko razmeće, jest do slova patvorena, te dosljedno sve što je u istoj, a odnosi se na ovaj samostan, nije prema istini.

c) Samostan sv. Mihovila na Prevlaci. I ovaj samostan pripadao je redu sv. Benedikta, a u Theineru i Kotorskom Zakoniku dolazi pod imenom *St. Michaelis de Tumbes*⁵.

¹ Theiner: *Mon. slav. mer.* Vol. I.

² Gelčić: *Biblijoteka za pov. Dal. Knj. V. Dok.* str. 105.

³ Miklošić: *Mon. ser. 6. LXV.* — Theiner: *Mon. slav. mer. Knj. I.* str. 229, br. 308 — str. 225, br. 350. — str. 358, br. 515. — str. 358, br. 515. — str. 497, br. 672.

⁴ Theiner l. c. *Knj. I.* str. 232, 245, 276, 296, 568.

⁵ Theiner l. c. *Vol. I.* str. 214, 215, 216.

Pošto o ovom samostanu moramo niže obširno pisati, dosta je, što smo ga ovdje samo spomenuli.

d) Samostan St. Petri de Campo. U Theineru dolazi pod ovim imenom¹. Naš benediktinac Cisilla (Bove d'Oro) zove ga *S. Pietro in Alba*. Pitanje je, gdje se nahodio ovaj samostan, a cijenimo, da ga nije trudno riešiti. U ubavu selu ercegnovskog primorja Bieloj, gdje se s mora do podnožja brda prostire liepo i dosta široko polje, baš gdje je bio ljetovnik starih Zmajevića, iza obiteljske polače, stoji malena crkva, posvećena sv. Petru. Ta je crkva sva gradjena ostancima neke starije sgrade. Staro gradivo nije vazda sgodno upotrebljeno, jer graditelj neće biti mogao imati vazda pri ruci toliko cielih jednakih komada, koliko mu je bilo potreba, da mu nova sgrada dobije simetrično jedinstvo. Uresni ulomci stare sgrade pružaju nam dokaz, da je ona obstojala najmanje prije XI. stoljeća. Na jednom kamenu ima samo ulomak nadpisa, gdje stoji rieč: *Episcop*. Možda je ploča spominjala biskupa po imenu, kojega bi se moglo doznati i doba, kad je crkva bila posvećena. U crkvi još su se sačuvala dva ogromna kamena u obliku bridnjaka. Danas stoje desno i lievo otara, a netko je u njima kasnije izdubio lokvicu za krštenu vodu. Po mnienju veleuč. L. Dra. Jelića, koji ih je razgledao i proučio, to su morala biti dva staro-kršćanska otara iz dobe prije XI. stoljeća.

Sve to uvaživši, nije sumnje, da je taj samostan *Sancti Petri de Campo* ili *in Alba* bio u selu *Bieloj*, gdje je danas katolička crkva Sv. Petra, jednoč privatna obitelji Zmajevića.

e) *Sanctus Petrus de Gradec*². Ta crkva i do nje samostan nalazio se je u selu Bogdašićim, gdje je današnja župnička crkva sv. Petra.

f) *S. Maria Buduanensis*³. O tom samostanu nije potrebito razpravljati, jer i danas postoji, premda pretvoren u vojničko skladište.

g) *S. Luca de Chertole*⁴. Znamo takodjer, gdje je bio i taj samostan i crkva benediktinskih otaca, a kako je dospio u ruke rišćana, viditi ćemo kasnije.

h) Za crkvu i samostan *Sancti Nicolai de Petranica*⁵ i

i) *Sancti Marci de Pinita*⁶ nije nam poznato, gdje su se nalazili.

j) *Sancta Maria de Resson*⁷. Glede toga samostana i crkve nije lako ustanoviti da li je bio u Risnu ili na Rosama, svakako bilo na jednom ili na drugom mjestu, to neće umanjiti snagu našega dokazivanja. S jedne strane znamo, da je u Risnu bila stolica katoličkog biskupa, pak dosljedno i starosjedioci morali su biti vjere svoga pastira. Glede pak Rosā znamo, da je tamo bio i do kasnijeg doba samostan O. Svetoga Frana⁸.

l) *Sancta Maria de Scopulo*. To je crkva i samostan na Otoku kod Krtolā malo daleko od Prevlake, a prvobitno pripadao je Otcima Celestincima.

Kad sada jednim pogledom razgledamo sve one tačke, gdje su bili nabrojani samostani, treba nam priznati, da su na njeki način zapremali širom cielu Boku, a dosljedno nam je zaključiti, da je i okolni narod imao biti one vjere, koje su bili i ti duhovnici, ili drugim riečima, da je *Boka bila sva s jednoga na drugi kraj katolička*. Tko svicstno

¹ Op. cit. Vol. I. str. 214—216.

² Theiner op. cit. Vol. I. str. 232, 245, 276, 568.

³ l. c.

⁴ l. c.

⁵ Theiner l. c. Vol. I. str. 232.

⁶ l. c.

⁷ l. c.

⁸ l. c. Vol. II. str. 214.

i savjestno razloži na podlozi ovih dviju činjenica, mora priznati kao neoboriv ovaj naš zaključak.

Kad smo uglavili temeljno pitanje, koje naša braća nesjedinjena i direktno i indirektno nastoje uzkolebati, red bi bio da podjemo za stopama našega pisca, te tačku po tačku pretresamo, ali pošto bi nas to povelu odveć daleko, mi ćemo ograničiti naše opazke na same poglavitiije neistine¹.

Počmimo glavnim pitanjem, naime o stolici zetskog mitropolite. Na strani 4. Stratirović veli: »Poklen je srpska crkva (godine 1219) autokefalnom postala, ustanovi »Sv. Sava, uređujući istu, na dioklitijevskoj strani Kotorskoga zaliva pravoslavnu episkopiju za Zetu, čija stolica bijaše u manastiru Sv. Mihajila na Prevlaci u današnjem Ti>vatskom zatonu«.

Dosta se je do danas pisalo o Prevlaci i o zetskoj stolici, a to većim dielom od strane pisaca grčko-istočne vjere. Tko je to sve skupio u najnovije doba, to je M. Crnogorčević. Taj vrlo marljivi učitelj nije za to štedio truda, a nije ni oskudievao sredstvima. On je dugo i neumorno radio, a dao je i kopati. Sve što je bilo moguće učinio je, pak na dospjetku i o njemu se može kazati, da je tjerao zeca, a da je iztjerao vuka. Tko bez predsuda, bez fanatizma, osbiljno i savjestno čita njegovu knjigu »Miholjski Zbor u Boci Kotorskoj« (Biograd 1893), mora doći do zaključka: da je njegovo pisanje nama katolicima u prilog. Sbilja zdrava kritika u cijeloj toj razpravi ne nalazi ni ciglog osbiljnog dokaza u prilog srbskim žudnjama i težnjama, a sve što su do sad iznieli, nije im lje u prilog.

Svi njihovi dokazi svadjaju se na prosto nagadjanje, na pučke predaje, na neozbiljne priče, na rukopise, kojima se trag izgubio, na navode, kojim se nezna izvora, na sumnjičenje o autentičnosti nekih izvora, a na priznanje drugih, za koje se izvjestno zna da su patvorene. Na temelju pak ovako neosbiljnih dokaza, ne sgražaju se ti pisci graditi svoje potvore, iznositi ih u tobožnjem znanstvenom obliku i tiskati ih u znanstvenim monografijama. Prije nego sve to dokažemo jedan ćemo primjer iznieti, da se vidi, kako ti spisatelji pišu.

Spomenuti Crnogorčević na str. 31² piše: »Još nije istorijski dokazano, da li su »Prevlaku razorili Turci ili Mlečići; narodno predanje bijedi Mlečice i Družka, preko »kojega su oni djelo izvršili«. Ipak na temelju ove predaje, koja nije istorijski dokazana, gradi se ona potvora i ocrnjuje se odlična katolička obitelj, a uz krvničko svetogrđno djelo dalje joj se podmeće i apostazija! Ta istorijski nedokazana priča slika se najcrnijim bojama i tim se pita nevini narod, da mu se još bolje uklieti mržnja na latine! A kao da ih u najosbiljnijem času izdaje pamet, nakon malo redaka padaju u grđno protuslovlje. Pogledajmo.

Ta blažena predaja dopitala je našim rišćanima, nakon četiri stoljeća i više, donapokon i godinu i sam dan, kad se izvelo to bogumrzko djelo, (koje ipak još nije istorijski dokazano); naime na 3. rujna 1441. (sic). Predaja dalje kaže, da je Družko za to svetogrđno djelo dobio kao nagradu dio Prevlake, a četiri stranice dalje (Mih. Zbor. str. 35) kaže se, da je Družku godine 1428., dakle 13 godina prije svetogrđnog djela:

¹ Bilježimo ovdje krupna statističku pogriješku, što mu se podkrala odmah na početku. U nap. 1. kaže, da Boka broji 34.807 duša. To je tačno po anagrafi god. 1890., a taj se broj razumije »vojničtvom. Ali je pogriješeno gdje kaže, da $\frac{1}{4}$ su pravoslavni a $\frac{1}{4}$ katolici. U Boki biće od prilike 3.000 vojnika, a po tačnom popisu katoličkog šematizma na svršetku god. 1894. bilo je bez vojničtva 13.231 duša. To nije $\frac{1}{4}$!!

² Mih. Zbor. str. 31.

«to conzesa . . . modo Isola di Prevlacha a Marino (Duscho) Susesoribus suis». Nije li to omalovažavanje srbske publike?!

Prije nego dodjemo na perentorne dokaze, izniet ćemo još nekoliko opazaka i razmatranja.

Tko čita, kako rješani pišu o Prevlaci, na prvi mah cienio bi, da je to predhistorijsko pitanje, ili barem da se sbilo u kakvom divljem kraju, te dosljedno, da iz onog doba ne imamo ni suvremenih pisaca ni pismohranâ, a kad tamo, mi smo od tobožnjeg događaja daleko nješto malo više od četiri stoljeća, a u predjelu pitomu i naobraženu, gdje je u ono doba cvalo svakovrstnih spisatelja, a postojalo je i danas još postoji bogatih arhiva svakomu pristupnih. To osbiljno uvaživši, kako se riešava zagonetka, da o tom bučnom činu neostaje nam ni ciglog dokaza, koji bi mogao da prkosi zdravoj kritici?

Hajdemo dalje. Naši protivnici, vazda po predaji, znadu nam kazati, da je na Prevlaci za 222 godine služena služba Božja, znadu čak i to, da je u manastiru na jedan put živilo do 72 jeromonaha, pak naravno, da će biti tu za tako dugi zeman stolovalo, živilo i umrlo kakovih petnaest—dvadeset episkopa ili mitropolitâ, a ipak kopajući na Prevlaci, nije se naišlo ni na cigli grobni nadpis, koji bi svjedočio o mjestu, gdje bi počivali ti nebrojni jeromonasi, arhimandriti, igumani i episkopi! Mjesto toga došli su na svjetlost dosta stariji spomenici, na kojima su očiti tragovi hrvatsko-bizantinskog sloga, našlo se ploča, iz kojih se nesumnjivo razabire, da je na Prevlaci bio benediktinski samostan, napokon da je i crkva na Prevlaci bila romanskog sloga¹.

Kad bi vjerovali predaji, na Prevlaci dizao se tako veličanstveni zvonik, da se s istoga moglo vidjeti veliko more (jadransko), dosljedno morao je biti dva puta veći od zvonika sv. Marka u Mletcima, pak o takovoj riedkosti nitko nenapisa ni ciglog slova!!!

Stratimirović dalje piše, po predaji dakako, i po rukopisu, komu se trag zametnuo (sic), da pošto je Družko otrovao kaludjere, Mlečići iz topova razoriše crkvu, zvonik i manastir na Prevlaci. Ima li gdje o tomu kakova izprava? Ima li suvremenika, da je o tom bučnom događaju stogod pisao? Ne. Poznaju li se bar na razvalinama tragovi topova i lumbarada? Ne. Mnogo je mudrije pisao Crnogorčević, jer znajući, da topovi ostavljaju neizbrisive tragove, kaže, da su uz topove i lumbarde lukavi Mlečići upotrebili i lagume, koji pobrkavajući sve, izbrišu tragove topova i lumbarada!

Prenimo dalje. O položaju zetske stolice dosta se je pisalo, navlastito u posljednja dva decenija, ali da se dokazalo, da je sv. Sava osnovao zetsku stolicu na Prevlaci, nitko osbiljan neće utvrditi. Domencijan, najstariji biograf sv. Save kaže, da je svetac zetsku stolicu osnovao u *Drepu*, a Grigorović dodaje na mjestu *Ilo*. Koprivnički ljetopis izdan god. 1853. od Šafařika² ne kaže, gdje je stolica, nego samo da je osnovana za Zetu. U drugom rukopisu, što ga je isti učenjak izdao³ veli se: „постављася сана епископа на хѣмеком земли оу стоніе на храміе пріе св. богородице; епископи оу стоніе диоцлѣтаскѣмѣ поморіи іо на храміе архієписѣга мѣханаѣ“. Dakle i humska i zetska stolica bile bi u Stonu. Nego Daničić u svom Rječniku pod riečju: Стонъ ораѣа, da se je tu uvukla pogreška. Da sbilja na Prevlaci nije bila stolica zetskog episkopa, pisali su Novaković, Jastrebov i Rovinski. Ali tko je tu nedavno svestrano razpravio i došao do zaključka, da je zetska stolica bila u Zlatici blizu današnje Podgorice, to je

¹ Crnogorčević: Mlh. Zbor. passim.

² Krátké lětopisy srbské, str. 54.

³ l. c. str. 69.

Maksim M. Šobajić. U brošuri pod naslovom »Starine u Zeti«¹ kroz 38 stranica (od str. 68—106) on pobija razne spisatelje, koji su u prilog Prevlake, a navodi one u prilog Zlatice, a opet dodaje nove dokaze, i to dosta razborito. Premda se u mlogočem ne slažemo s njim, ipak žudjeli bi, da G. Stratimirović pročita tu razpravu, a uvjereni smo, da bi promjenio svoje mnijenje. Mi bi ovdje rado naveli njekeje ulomke iz tog spisa, nego da dalje ne raztežemo, to propuštamo; i donieti ćemo jednu samo njegovu opazku. Učeni Rus Jastrebov, konzul u Skadru, temeljito je pobio sve razloge arh. Dučića, koje je bio iznio, da dokaže, da je sv. Sava na Prevlaci osnovao episkopsku stolicu za Zetu. Ali Jastrebov našao se na mucu, kako da raztumači rieči Domencijana glede mjesta »Drepa«. Šobajić mu dolazi u pomoć, veleći: »Ali ono što je glavno, nije mogao (Jastrebov) dokazat, dva imena »Drep i Ilovicu«, kod kojih se Episkopija nalazi, po zapisima suvremenih pisaca. U ime Drepa on ističe vis brijebač kao nešto slično Drepu. »No dosta je čudno, kako on nije dočuo za ime Drepa u sred varoši Podgorice, kad je »tu dolazio i starine istraživao. No uočavajući sve druge pismene prilike i okolnosti, »navodeći i pismena fakta, koja se dodiruju Zlatice, on ostaje pri svom tvrdom ubedenju, da je Episkopija sv. Save bila u Zlatici, koju je on pregledao i opisao, kako i »on veli, te ogromne razvaline starog manastira sv. arhistr. Mihaila, nazivajući ga veličanstvenim i slavnim«².

Vazna je opazka Šobajićeva i glede nesgodnosti Prevlake. Gdje pomisliti, da bi sv. Sava namjestio na Prevlaci stolicu za Zetu i tako, navlaš zimi, onemogućio svako saobćenje svojom diecezom, odjeljenom visokim brdinama od Primorja? A mi ćemo dodati, gdje i promisliti, da bi sv. Sava namjestio episkopsku stolicu medju narodom drugog obreda?

¹ Šobajić: Starine u Zeti. Beograd 1892.

² l. c. str. 70—71.

(Nastavit će se.)

Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog društva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sustavio ga

Franjo Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskog starinarskoga društva u Kninu i zastupnik istoga društva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

(Nastavak.)

Zadarsku krsionica. Uz stolnu je crkvu S. Stošije šesterokutna zgradja iz vana okružna, iznutra obkoljena sa šest polukružnih konk. Istog je oblika i protoga kao crkva S. Ursule. U srijedi joj je osmerokutna krsiona raka za krsenje po imersiji. Medju konkama su podpornjaci, koji služe za učvršćenje kubeta, koje završuje šesterokutno. Opisao ga je prag. Bianchi (op. cit. str. 118—120) te Eitelberger (op. cit. str. 141) a najpotla Jackson (op. cit. I. str. 27—288). Još su mu ova dva donijeli i tlorise, skupa sa onim stolne crkve, sakristije i crkve S. Donata. Jackson (I. str. 251), a Eitelberger u većem mjerilu skupa sa stolnom crkvom i sakristijom (op. cit. str. 138).

Sveti Krševan. Benediktinska crkva u obliku romaničke bazilike XII. vieka na tri ladje razstavljene su 8 mramornih stupova i četiri pilova, a završene u tri polukružne apside, kakva je danas u osnovi potiče možda iz god. 986. kad ju je iz temelja pripogradio Majuz, prior zadarski. U prvim kršćanskim vijekovima bijaše na tom mjestu crkva i samostan S. Antuna, opata sa egipćanskim monasima God. 649. bjehu u nju unesene moći S. Krševana iz Oglaja, te primi i njegovo ime. Kasnije pridje i crkva i samostan u ruke Benediktinaca. U izpravi od god. 906 (Lucio De Regno Dalm. et Croat. lib. 4) spominje se crkva i samostan kao da su bili u trošnu stanju, a u oporuci na Kirjeru od god. 908. Andrija, prior zadarski, ostavlja neka svoja dobra za popravak crkve i samostana. God. 1175. bje crkva opet pripogradjena, pa je u to dobila sadašnji svoj izvanjski graditeljski ures, ali joj je oblik tlorisa po svoj prilici ostao onaj 986. god. Od toga su doba zar i nadstupine staro-kršćanskog oblika na temelju korintskih. Ovu je crkvu opisao prag. Bianchi (op. cit. I. str. 296—314) te Eitelberger (op. cit. str. 154—157), koji joj je donio fotolitografski snimak apside, (Taf. XI), onda Jackson (op. cit. I. str. 288—296), koji donasa tloris (str. 289) i sliku apside (Pl. VII). I Dr. Rački ju je spomenuo u svojoj raspravi (o. cit. str. 194).

Još su u *Muzeju S. Donata* sliedeći predmeti, koje sam ja objelodanio u »Viestniku« u članku po naslovom »Hrvacke starine u Zadru« (Godina XII. Br. 2., strana 34—38).

Ulomak povećeg pluteja. Prostom dvostrukom pletenicom vodoravno je razdijeljen na dva polja. U gornjem sjedi osoba s lijeve strane, a pred njom druga izvire iz posude, kao krsionice, do ove treća, pa četvrta, te je sliedio nadpis:

SE
PE
DN
SCI

U donjem su mu polju tri konjanika, možda tri sveta kralja. Dva komada nadstupina, kao što su na stupčićima prozora rabskoga zvonika i kakvih ima nekoliko među kninskim izkopinama.

Ulomak sa pletenom, sastavljenim poput onoga na spljetskoj krstionici, što je naslikan na tablicama nav. Buličeve knjige br. 43 i 46, tom razlikom, da je na ovom u većim krugovima još i po manja zatvorena njima susredišna kružnica. Ulomak je obrubljen pletenicom osobite vrsti.

Ulomak ploče sa kukama i nadpisom, što ga u hitnji nisam imao kada proučiti ni snimiti.

Ulomak sa pletenicom osobite vrsti.

Nadstupina pilova sa pticama i lišćem.

Luk ciborija sa kukama, valovito zavijenim granama, pletenicama i ružama 11-ero i 13-erc-latičnim, uzlovima i pticama sa paomovim grančicama ili grozdovima u kljunu.

Ulomak luka ciborija. Obrubljen gori s pletenicom, a iznutra krajem oveće pletenice.

Ulomak pluteja sa pleterovima sličnim onim br. 6 i 45 u knjizi prag. Bulića.

Dva ulomka ploče sa nadpisima:

1. ... EATI ADRIANVS ET SCE NA ... (u svezi ET, NA).

Čita se: *(B)cati Adrianus et s(an)c(t)a na.*

2. ... TALE MARTIRES TVE VOVIT FECT DONA ... (u svezi MA, NA TVEO)

Čita se: *talie martires tue vovit fecit Donatus.*

Na jednom ulomku su kuke a pod njim grčki nadpis:

... \ATA GYMNON MEONTAE ...

Svi dosad nabrojani ulomci pripadaju svršetku VIII. ili početku IX. vieka.

U *apsidi stolne crkve S. Stošije* uzidani su s dvora sliedeći predmeti hrvatsko-bizantinskoga sloga:

Ulomak ploče sa križem, koji u dva gornja kuta ima dvije ruže savijenih latica.

Ulomak pluteja sa pletenom sličnim onomu Br. 5. Buličeve knjige.

Dva ulomka sa pletenicom poput one na rubu ulomka br. 39 Buličeve knjige, na obrubu jednog luka rabskog ciborija, na luku ciborija, što se sada svija nad vratima sakristije stolne crkve u Kotoru i na nekim talijanskim ciborijima VIII. i IX. vieka.

Ulomak sa četverostrukom pletenicom.

Komad timpana ciborija sa trostrukom pletenicom oko luka i krajem prijekrscá u kutu.

Mala nadstupina s jednim redom lišća a u gornjim čoškama sa zavojicama (volute), koje spominju korintsku nadstupinu. Ovakvih ima dosta u sjevero-talijanskim muzejima, a kod nas među kninskim izkopinama u Prvom muzeju hrv. spomenika u Kninu One su iz IX. vieka.

Na dva nova zuba (modiljuna) uzidana u apsidu, počiva sarkofag urešen hrvatsko-bizantinskom vajarijom iz VIII. ili najkasnije iz početka IX. vieka. On je jedini tako bogato urešeni dalmatinski sarkofag iz toga doba. Oni, koji su ga vidili prije uzidanja mogli bi kazati, kako li je urešen na uzidanoj strani, pa bi dobro bilo, da bi se hotio ikogod o tomu izjaviti. Na pročeonj strani ima šest lukova, koji se upiru o sedam stupova. Tri su stupa uvijena kao konop, na dva srednja je urezan po uzao. Dva stupa na lijevo

strani nose po tri žlijeba razstavljena oštrim grebenima. Nadstupine sastoje od tri lista. Lukovi su troprutasti. Kuti medju lukovima izpunjeni su ljiljanima. U prvom luku je križ vaskolik unaokolo obrubljen žlijebom. U gornjim kutima križa je po ljiljan, a u donjima po višelatična ruža. U drugom luku su na stalku dvie paome sdružene gori s ljiljanom. U trećem je luku mnogolatična ruža savijenih latica, obkoljena drugim redom zrakastih latica, kojih je u svemu 15. Takvih ruža ima i na nekim sjevero-talijanskim spomenicima VIII. vieka. U četvrtom luku je križ kao u prvomu. Uz desni i lijevi kraj prečage križa je po trak savijen poput naopakoga slova S. U donjim kutima je po ljiljan, u gornjima nešto neizvjestna. U petom luku je ruža kao u trećemu, samo sa 13 vanjskih zrakastih latica. U zadnjem luku je križ kao u prvomu i četvrtomu. U donjim mu je kutima po ruža kao u prvom luku, a u gornjima po ljiljan koso, put vanka, uzgor okrenut, kao i u prvom luku. Uz prečagu je s desne i s lijeve strane po vodoravno ležeći ljiljan unutra okrenut. Na pobočnoj strani sarkofaga, koja je okrenuta k dvorištu, po srijedi je križ nakićen dvostrukom običnom pletenicom. U gornjem mu je desnom kutu ruža sa dva reda latica, a u lijevom ptica okrenuta put križa, te za njom trak zavijen u spužnicu. Pod otom spažnicom su dva lista kao slovo F, a pod prečagom slova ruža. U donjem lijevom kutu križa je put vanka, koso, doli okrenut ljiljan; u desnom je paoma, do nje, put vanka, razgranjena voćka, kao jabuka ili šipak, a više nje drugo neko lišće, koje se dobro ne razabire. Na trokutnom timpanu poklopca sarkofaga, s iste strane, je po srijedi od tri ljiljana sastavljen zrakast cvijet, kojemu je s lijeve strane ortama napunjen trokut, a s desne su mu dva trozubna, istosmjerna, vodoravna lista jedan više drugoga. Na lijevom kraju je sitan uzao. Na drugoj pobočnoj strani sarkofaga jesu dva luka na tri stupa. Srednji je stup uvijen poput konopa, pokrajni, smatrani kao pilovi, imaju po tri okomita žlijeba. Tako su i luci troprutasti. U kutiću medju lucima je ljiljan. U desnom luku je križ: u donjim mu je kutima po ruža, a u gornjim nijesam mogao vidjeti što je, jer bi se trebalo bilo uzpeti. U lijevom luku je šesterolatična geometrična ruža. Na timpanu pokrova s ove strane je po srijedi ljiljan, a desno i lijevo po dvije paome.

Na velikom osamljenom rimskom stupu na *zelenom trgu* obješena je o gvozdenu lancu kamenita ploča široka 71 cm., visoka 93 cm., a debela 12 cm. Na njoj je ploho-rezba prilično izlizana, ali se ipak po sastavu i po izradbi može suditi, da pripada u red hrvatsko-bizantinskih spomenika VIII. ili IX. vieka. Po svoj prilici je služila kao plutej amvona. Obrubljena su dva na konop zavijena stupa, na kojima je luk. Desni i lijevi kut luka izpunjeni su pticom, unutra okrenutom. Po sred ploče je latinski križ. U gornjim mu je kutima po šesterolatična ruža, u donjima po paoma. Križ, ruže i paome obkoljeni su dvostrukom zatvorenom pletenicom troprutasta traka.

Eitelberger (op. cit. str. 137) je pak sa slikom (Fig. 28) objelodanio ulomak lica sarkofaga duga 2·20 m., koji je Rus Čagnin otkrio u nekoj zadarskoj kući. To je lice s gornje strane obrubljeno trakom, na kojemu je poredano 10 tičućih se polukrugova, u kojima su polovice osmerolatičnih ruža. Lice je urešeno sa tri okvira nejednake širine, koji su opet medju sobom razstavljani sa dva nakića (friza) takodjer nejednako široka. U svakomu je okviru po latinski križ razširenih krajeva urešen dvostrukom troprutastom pletenicom. U gornjim kutima prvoga križa je po ljiljan a u donjima po paoma. U svim kutima drugih dvaju križeva su paome. Drugi i treći okvir obrubljeni su unaokolo dvostrukom troprutastom pletenicom, a prvi vijugastom lozom sa djetelinovim listovima u svakom valu. Prvo je nakiće sastavljeno od dva troprutasta traka, koji se uvijaju i spliću kao tri kruga. U krugovima su po dva simetrično postavljena trozuba lista, a vanjski kutovi medju krugovima izpunjeni su viticama i ljiljanima. Drugo

uže nakiće sastavljeno je kao i prvo od jednakih trakova, koji se splicu u četiri i po kruga. U krugovima su jedna sedmero- a tri šestero-latične ruže. Kuti među krugovima su izpunjeni kao i na prvom nakiću. Paome prvoga okvira i dvije gornje drugoga imaju svaka pri podanku po dvije uzgor zavijene vitice, dvije donje drugoga ne imaju vitica, a sve četiri paome trećega okvira imaju svaka po dvije ali nizdol zavijene vitice. Prag. Bulić je takodjer potanko, ali ne posve tačno, opisao ovaj sarkofag (Kn. spom. strana 37). Ja sam mu to primjetio u spom. recenziji (*«Viestnik»* God. XII. Br. 4 str. 127—128) i nadopunio sam njegov opis. Eitelberger kaže, da je po slogu taj spomenik srodan sa svim longobardskim i rimskim, kojih se nahodi po svuda niz obale jadranskoga mora, te da su slični oblici mnogostruko preslikani i da potvrđuju samo čin, da su takovi uresi pripadali razdoblju naroda, koji su u sedmomu i osmomu vieku živili u Istri i u Dalmaciji. Ja sam na spom. mjestu pisao, da Eitelberger tim riječima podupire moje mnijenje, da se slog ovih spomenika može slobodno da zove *hrvatsko-bizantinskim*, jer su u to doba Istru i Dalmaciju bili već naselili *Hrvati*, među kojima su još samo u glavnijim primorskim gradovima ostajali pojedini otoci stanovnika romanskoga porijekla, koji su dan za danom sve to više tonuli u more narodnosti hrvatske. Prag. Bulić piše, da je ovaj spomenik »srodan po kompoziciji sjevero-talijanskim spomenicima osmoga vieka; nu rek bi da radi nešto bolje izradbe pristaje priličnije u deveti viek«. Na spomenutom mjestu sam ja na to primjetio, da »nevidim« »bolje izradbe«, nego li je n. p. u Cividale, pa cijenim da je priličnije, da taj spomenik bude iz VIII. vieka. Osmerolatični polucvjetici u nizu arkadica, kao na ovomu zadarskomu ulomku, nahode se i na gornjem rubu luka ciborija, što je sada na trgu s. Deminika u Bolonji . . . »Na njima je bolja izradba, nego li na zadarskom ulomku, pa ipak jih Cattaneo pripisuje VIII. vijeku«. (Op. cit. str. 111).

Još je Eitelberger objelodanio pročelje sarkofaga, čuvana sada u muzeju sv. Donata (op. cit. str. 134—135 sa slikom). Gornja mu je strana zarubljena nakićem, urešenim sa 10 krugova, spletenih medju sobom, a sadržavajućih križe, ružice, ptice i četveronožne životinje. Glavno polje je razdijeljeno na prostih osam lukova, koji su izpunjeni figuralnim predstavama. Prva četiri sadržavaju, kako piše Eitelberger, pokolj Mladijenaca, a zadnje četiri kao što je posve jasno bijeg u Egipt. A to je i logična i povjestna sveza dvaju prizora. Eitelbergerovu mnijenju pridružio se je i prag. Bulić (op. cit. str. 37). Nego obzirom na poredanje, na položaj i na broj osoba prvoga prizora, premda se na prvi površan pogled čini, da prikazuje pokolj nevine dječice, ipak se meni čini, da je prikladniji za predstavu suda Salamunova, i tako sam se izrazio, pri opisu istog sarkofaga u spomenutom članku *«Hrv. starine u Zadru»*. Doljni rub pročelja sarkofaga opervažen je uzkom dvostrukom pletenicom.

U *riznici* zadarske stolne crkve sačuvana je škrinjica s glavom s. Orontija sa slikama svetaca u čakanovini (propupljenima) a nadpisima polugrčkim i polulatinjskim. Nakići okvira sa svojim pletericima i zavojima sjećaju uresa na gradjevnim spomenicima. Svetci stoje u arkadama pod polukružnim lukovima, a između dva stupa, kojih su tri u deblu uvijena kao konop, a nadstupine im napominju korintske. Likovi svetaca i odijela im odavaju bizantinski slog. Tu je škrinjicu dao napraviti i poklonio crkvi *«Sergius filius Maji nepos Zallae»*, koja imena dolaze, kako su Bianchi (op. cit.) i Rački (op. cit. str. 227) opazili, u spomenicim zadarskim XI. vieka. O toj je srebrnoj škrinjici prvi pisao Eitelberger sa slikom (op. cit. str. 152—154) te Jackson (op. cit. I. str. 285—286), a najpotla pokojni Dr. Rački.

U *crkvi Sv. Frana* u Zadru nahodi se starodavno plosnorezano i bojadisano drveno propeće, koje je netočno i nepodpuno prvi objelodanio Eitelberger (op. cit. str.

164). Ja sam ga nešto potanje izpitao i objelodanio u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4. str. 114—117). Na njemu je grčki nadpis: ICTAVBPWCIC i latinski ✠ IN ME CRE-
DENTES AD ME CONCVRRITE GENTES, a iz kasnijega doba sa gotičkim slovima ima
i nadpis:

IC . XC . REX IV
DEORVM

Ja sam po nadpisima i po ikonografičnoj strani propeća zaključio u spomenutom
članku, da ima pripadati IX. vijeku.

3. **Novigrad.** Tamo spominje Jackson (op. cit. I. Pl. I. sl. 1), da ima plutej bizan-
tinskoga sloga pokriven zauzlanim krugovima, koji su izpunjeni golubicama, koje kljuju
grozdove ili listiće. Cattaneo (op. cit. str. 183) napominje isti plutej po Jacksonu, te, ne
poznavajući Dalmacije ni njezinih povjestnih i etnografičnih promjena, pripisuje ga, kao
i ostale dalmatinske suvremene spomenike, talijansko-bizantinskomu slogu. Treći ga je
spomenuo prag. Bulić (op. cit. str. 36). I on piše, da je u svakomu krugu po jedna sim-
bolična ptica, gdje kljuva simbolično grozdje i dodaje, da je »kompozicija jako obljub-
ljena u latinskoj i bizantinskoj umjetnosti osobito potla sedmoga vieka«. Isti je ulomak
pluteja napomenuo i dopisnik »Viestnika hrv. ark. dr.« (God. XII. Br. 4. str. 136—137)
Antun Colnago iz Posedarja i priložio mu je sliku, te je kazao, da je uzidan na pro-
čelnoj strani stare crkve sv. Katarine. Po tomu se narisu razabire, da je osjem ptica
u jednomu krugu deseterolatična ruža, a medju krugovima da su još i ljiljani. Sam
predsjednik našega društva O. Luigi Marun izvjestio je u »Viestniku« God. XIII. Br. 4.
str. 126—127), da su na pročelju crkve sv. Katarine ne jedan sami već tri arhitekto-
nična ulomka iz iste dobe. On je još kazao, da su u Novigradu pod tvrđjom na pro-
čelju sada grobne crkve sv. Marije uzidana tri velika hrvatska spomenika: Dva da su
sa strane glavnih vrata u hrvatsko-bizantinskom slogu, a treći je nad vratima ulomak
stećka i na njemu urezan konjanik sa kopljem u potjeri za jelenom, kojega je sliku na
gori navedenom mjestu iznio spomenuti Colnago.

4. **Nin (Nona).** U Ninu su još sačuvane dvie crkvice hrvatsko-bizantinskoga sloga:
Sv. Križa i *Sv. Nikole*. O njima su pisali Kukuljević (Arhiv za povjestnicu jugoslavensku
IV. str. 318), Bianchi (Zara Cristiana II. str. 259—267), Eitelberger (op. cit. 168—169),
Jackson (op. cit. I str. 342—347) te Dr. Rački (op. cit. str. 195). Oblikom, veličinom i
rasporedjajem naliče propaloj zadarskoj crkvi Sv. Vida, te su središnje gradjevine sa
kubetom i brodovima na grčki križ. U crkvi Sv. Križa je nadvratnik sa nadpisom, koji
su mnogi kušali pročitati, ali rek bi da ga je pokojni Rački najšretnije pročitao. O tomu
je nadpisu najprije pisao Ivan Kukuljević (Nav. mj. i »Codex diplomaticus« I. str. 219),
te R. Eitelberger (Nav. mj.) po Kukuljeviću, pokojni Rački i naš predsjednik O. Marun
(»Buletino di archeologia e storia dalmata« 1888 Br. 1.) G. prof. Dr. Simeon Ljubić u
»Viestniku« (1888 — Br. 1.), pa Vid Vuletić Vukasović (»Buletino di archeologia
e storia dalmata 1888 Br. 3.) a najpotla i prag. Bulić u sp. knjizi (str. 36), gdje je naveo
Račkijevo čitanje: GODEZLAV IVPPANO CH(R)ISTO DOMO CO(NSECRAT) ili »con-
secravit«. S druge strane spomenutoga nadvratnika je ures, o kojemu je Eitelberger
(Nav. mj.) sudio, da potiče iz IX. vieka), Jackson da je iz IX. do XI., a pokojni Rački
(op. cit. str. 195) se je poveo za Eitelbergerom. Ja sam u spomenutoj svojoj recenziji
sudio, da može biti i iz VIII. vieka. (»Viestnik« God. XII. Br. 4. str. 126). Prag. Bulić je
kazao, da je iz predkarlovinčke dobe, ali nije točno naznačio vijek.

Kad bi se pitanje izpitale ruševine tolikih propalih starodavnih ninskih crkava, koje spominju Bianchi (Nav. mj.) i Rački (Nav. mj.), po svoj prilici bi se našli još mnogi prilozi za povjest staro-kršćanske umjetnosti u Dalmaciji.

U *Musco Correr* u *Mecima* se sada nahodi velika kamenita šesterostrana krstionica raka sa uresima i nadpisom, koja je iz Nina bila prenesena 1746. god. (Rački, Rad knj. CXVI str. 210), kad je bila porušena ninska davna krstionica. Tu je raku prvi sa slikom objelodanio Kukuljević (Arkiv IV., str. 391 sa tablicom), onda Martinov u *Revue de l'art chretien*, pa Cattaneo sa slikom (op. cit. str. 101). Kukuljević je o njoj pisao i u *«Corriere italiano»* Br. 50 u Beču 1854. god., te je rekao, da je bila izradjena za srbskoga kneza Višeslava oko god. 780. Obzirom na to, da je krstionica iz Nina, pokojni Rački je zaključio (Nav. mj.), da se ima odnositi na kakva hrvatskoga kneza Višeslava ili Bornina predstavnika (što je vjerojatnije po slogu ureza, koji odaje VIII. viek) ili nasljednika do Domogoja.

5. **Karin.** (Corinium). Povjerenik našega društva O. Andrija Vukićević našao je u Karinu ulomak timpana i na njemu ova slova:

... V (us) DIMETR . . . TR u svezi

što bi se imalo čitati: (Sanct)u(s) Dimetr(ius) »Viestnik« (God. XII. Br. 3. str. 112) Predsjednik našega društva izvješćuje pak u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4. str. 126), da starinska zapuštena crkva sv. Marka u Karinu ima sve graditeljske oznake hrvatske davnije dobe, prepuna je ozidanih grobova, kao što oko crkve prostire se zapušteno groblje sa stećcima.

6. **Pidruga** (selo na jugoiztok Novigrada). Naš predsjednik izvjestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4 str. 126): »Župska crkva *Sc. Martina* u romanskom (htjede reći hrvatsko-bizantinskom) slogu iz X. vieka, sa tri apside i pobočnim izvana i iznutra lezenami. Novijega vremena bila je korenito popravljana, ali podpuno u prvašnjem stilu. Na pročelju uzidan je starinski ulomak, koji predstavlja pokrovitelja crkve na konju sa štitom i mačem u desnici. Slika je barbarski izradjena, nešto gore nego običajne suvremene slike. Takov jedan ulomak s istom slikom tom prigodom oblazka našast je uz nekoliko drugih ornamentalnih komada u jednoj gomili kod iste crkve. Ulomak sa slikom i jedan važniji ornamentalni, i jedan sa slovima: TES . SO prenesen je u Knin. Oko crkve ima triestak običajnih starinskih stećaka«.

7. **Korlat.** Naš predsjednik izvjestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4 str. 126), da je na dobar sat hoda na jug Karina selo Korlat. Kod župske crkve *B. Gospe Velike* viditi je ulomaka hrvatske rezbarije i nekoliko stećaka. Na pobočnim vratima viditi je glagolski nadpis, koji je vrlo slabo sačuvan. Kod crkvice *sv. Jerolima* takodjer opaža se naše rezbarije i stećaka.

(Nastavit će se.)

Izveštaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Društveno upraviteljstvo kroz zadnji tromjesec imenovalo je slijedeće društvene povjerenike: Stjepan Botteri, občinski tajnik, Trpanj. Pavao Vučenović, ravnajući učitelj, Trogir.

Stupiše nadalje u naše društvo zauzimanjem povjerenika p. n. g. Petra pl. Akačića:

Tomo Pervan, c. kr. gruntovničar, Vrgorac. Spiro Pnović, načelnik i veleposjednik, Trogir. Tripo Pezzi, posjednik, Kotor. Braća Babarović, posjednici i trgovci, Perast. Krsto Staničić, posjednik i trgovac, Tivat. Ivan Vukelić, učitelj, Fužine. „Kasino“, Virovitica. „Hrvatsko Posjelo“, Milna. „Viski Skup“, Vis. Josip Raimondi, kanonik opat sustolne crkve, Trogir. Hrvatska Kavana, Josipa Madirazza, Trogir. Hrvatska Obćina, Omiš. Miho Tomašević, župnik, Omiš. Ante Staničić, posjednik, Makarska. Manastir oo. franjevac, Živogošte. Mate Bandur, veleposjednik, Ston. Obćina Trpanjska, Trpanj. Stjepan Ilijić, rav. učitelj, Trpanj. Dr. Mato Juraković, obč. liječnik, Trpanj. Don Marko Tabajin, župnik, Janjina. Dr. Ante Mladinov, liječnik, Vodice. Glavarstvo Obćine, Tinjan. Fra Angjeo Cvitanović, župnik, Makarska. Don Ivan Plančić, župnički pomoćnik, Starigrad. Dr. Petar Ružević, odvjetnik, Starigrad. Hrvatski „Sokol“, Komiža. Don Pole Zanela, župnik, Vis. Stjepan Gardilčić, posjednik i trgovac, Nerežišće.

Sakupio povjerenik g. Dragan Šašel:

Pavao Steiner, pravnik, Zagreb. Rudolf Horvat, filozof, Zagreb. Ivan Širola, filozof, Zagreb. Gustav Modrušan, ljekarnik, Karlovac, utemeljitelj. Josip S. Kramer, pravnik, Zagreb. Mirko pl. Sladović, pravnik, Zagreb. Julije Jironšek, učitelj, Mahižno. Ivo Paek, pravnik, Zagreb.

Sakupio povjerenik g. Perošlav Paskiević-Čikara:

Stojdrag Belamarić, kr. kot. šumar, Ludbreg. Josip Sintić, c. i kr. podpukovnik, Lavov. Lacko Križ, rav. istar. vinar, zadruge, Pula. Dr. Gjuro Kovačević, odvjetnik, Djakovo.

Sakupio povjerenik g. Pavao Galzinja:

Lujo Kargotić, c. kr. bilježnik, Imotski. Ot. Stanko Marušić, franovac, Imotski. Damijan Danjelov, c. kr. mjerac, Imotski. Ivan Velezek, c. kr. sudbeni pristav, Imotski. Ot. Mate Gnječ, župnik, Imotski.

Sakupio povjerenik g. Miroslav Čorić:

Higin Pajkurić, arndriev. pom. kapetan, Rieka. Milan Kremsir, Rieka. Bačić Ante, trgovački činovnik, Rieka. Dragutin Šmojver, trg. činovnik, Rieka.

Sakupio g. Pava Vučenović:

Dr. Lujo Moretti, odvjetnik, Trogir. Lavoslav pl. Ivanišević, kanonik, Trogir. Ivan Belas, trgovac, Trogir.

Sakupio ot. Šimun Mendušić:

Niko Rušković, posjednik, Pijavičina, Kuna. Don Niko Bruntić, župnik, Kuna. Ot. Joso Matović, gvardijan, Kuna. Dr. Baldo Bibić, obč. liječnik, Kuna. Baldo Viočić, obč. tajnik, Kuna. Vieko Brainović, posjed., seoski glavar, Kuna. Ivo Tutić, trgovac, Kuna. Don Ivan Šimunković, umir. župnik, Potovilje, Kuna.

Sakupio povjerenik g. Vinko Matas:

Ivan Trlan, učitelj u Zatonu kod Šibenika.

Sakupio Luka Borovac:

Antun Aljanović, upravitelj župe, Martinska ves kod Siska. Viša djevojačka pučka škola, Sisak. Dr. Benjamina Superina, odvjetnik, Sisak, Tomo Cvetnić ml., trgovac, Sisak. Dr. Vladimir Crnadak, odvjetnik, Sisak. Milan Ključec, knjigovodja, Sisak. Hinko Hirschmann, pravnik, Sisak.

Nadalje neposredno stupiše u naše društvo p. n. gospoda :

Dr. Josip Marcellić, biskup dubrovački, Dubrovnik. Baldo Košiček, župnik, Konščina. Hrvatska občina, Sućurac. Ivan Valjato, kateketa, Rieka. Svi utemeljitelji.

Dr. Gustav Baron, sveuč. prof. Zagreb. Dr. Feliks Suk, kanonik, Zagreb. Ivan Polić, ljekarnik, Crikvenica. August Lobmajer, župnik, Erdevik, Mitrovica. Josip Fazinić, mirodijar, Korčula. Miknlandra fra Eugen, fran. kandidat, Sinj. Ot. Petar Jazvić, župnik, Grahovo. Stjepan Žugčić, profesor, Karlovac. Milan Dörvald, magister farmacije, stud. juris, Belovar. Matija Miletić, župnik, Zagreb. Grof Miroslav Kulmer, veleposjednik, Zagreb. Narodna Čitaonica, Otočac. Baldo Košiček, župnik u Konščini. Fra Špiro Radić-Vržina, franovac, Visovac. Dr. Avelin Stahuljak, odvjetnički perovodja, Velika Gorica. Pavo Miler, opat, Mitrovica. Julij Drohobeczky, biskup grčko-kat., Križevac. Ot. Ante Skračić, župnik, Ogorja, Muč. Ot. Nikola Matas, župnik, Zlopolja, Muč. Mirić pop Ivo, župnik, Vrpolja, Šibenik. Marijan Nikolašević, ravnatelj nadbiskupskih dobara, Zagreb. Roko pop Ušalj, župnik, Medvidje, Benkovac. Ante Petrić, načelnik, narod. zastupnik, Komiža na Visu. Josip Stojković, župnik, Podgorski, Makarska. Gabro Babić, kanonik, Djakovo. Andrija Olujević, c. i k. pukovnik u miru, Brod na Savi. Pop Frano Kožulj, umir. župnik, Pag. Pavao Michl, mjernik, Osiek. Kosta Cepulčić, kralj. kot. sudac, Bakar. Josip Firinger, župnik, Osiek. Ot. Marinko Vukušić, difinitor, Omiš. Prof. Vjekoslav Špinčić, zastup. naroda, Opatija. Milan Roje, odvjetnik, Belovar. Don Niko Zlovečera, župnik, Kliševa, Orašac. Stjepan Hudjek, župnik, Lepoglava. Mate Ribitarić, vojnički kurat, Beč. Luka Turčić, župnik, Kalnik. Lujó Kempf, nadarbenik, Jaska. Vladoje Dukat, gim. prof., Osiek. Petar Flego, kanonik, Trst. Satori Ljudevit, podarcidjakon i župnik, Krapina. Antun Kešer, odvjetnik, Križ. Andrija Pavlič, nadporučnik, Petrovaradin. Orlić dr. Antun, kanonik i župnik, Krk. Dr. Kažimir vitez pl. Abelić, Zadar. Bono Cattolo, inžinir, Petrinja. Bach Franjo, umir. major, Samobor. Fra Blaž Jerković, župnik, Gorice, Imotski. Ivan Rukavina, župnik, Krapina. Viktor Jenko, nadporučnik, Rieka. Dr. Miroslav Štrižić, javni bilježnik i odvjetnik, Belovar. Pavao grof Pejačević, vlastelin, Podgorac. Dr. Ivan Jančiković, odvjetnik, Vinkovci. Matija pop Polić, kapelan, Bakar. Dr. Josip Kolšek, advokat, Tüffer. Dragutin pl. Pisičić, vlastelin, Križ. Ante Turak, župnik-dekan, Kastav. Manastir Sv. Mihovila, Zadar. Dr. Bogoslav pl. Jiruš, sveuč. prof., Prag. Ivo Pavičić, podžupnik, Bogomolje. Mihovil Meštrović, župnik, Mitrovica. Dr. Lujó vitez Kamler, c. kr. politički komesar, Zadar. Ot. Mato Ivanišević, franjevac, Našice. Gustav Kren, Nova Gradiška. Dr. Artur Subay, vojni pomor. liečnik, Pulj. Ivan Hajbijan, kapelan, Sisak. Fran Danko, vojni kapelan, Petrovaradin. Ivan Valjato, kateketa, Rieka. Dr. Gajo Svalba, liečnik, Rieka. Josip Hanuš, glavni zastupnik „Slavije“, Zagreb. Rade Vlašić, župnik, Prezid. Antun Hrčić, kr. gim. profesor, Osiek. Juraj barun Vranjicany, veleposjednik, Rieka. Milan Stjepan Radović, knjižničar, Vukovar. Fra Serafin Puratić, franovac, Zaostrog, Gradac. Fra Josip Tomas, franovac, Šibenik. Knjižnica oo. franjevaca, Ljubljana. Ante Gladki, kapelan, Zlatar. Julijo Halper, viećnik kr. ban. stola, Zagreb. Don Ivan Božić, župnik, Ston. Sime Petrović, župnik, Križevac. Josip Velikanje, kurat u Jursicih, Istra. Mate Benković, kanonik, Split. Biskupsko Sjemenište, Split. Josip Novaković, prof., Zagreb. Ilija Kukić, c. k. kapetan, Rieka. Milan Nossan, trgovac, Zagreb. Antun pl. Gvozdanović, pukovnik, Zagreb. Hreljanović pl. Gvido, kapetan, Zagreb. Ante Madirazza, mjerac, Drniš.

Razne viesti.

Stankovci, 18. kolovoza 1895. U bibrirskoj županiji, jedan kilometar u jug od starohrvatske gradine „Budak“ u istoimenom selu, postoji mala u iztok okrenuta crkva sv. Katarine djevice i mučnice. Ovih dana vrijedni župnik Stankovaca ot. Jure Samac, kod iste crkve dao je vaditi kamenja, da obgradi spomenutu crkvu. Pri toj radnji, sa podneвне strane crkve, za jedan metar pod zemljom, radnici se namjeriše na starinske zidove, koji su bez sumnje temelji davnije crkve.

Kod tih zidova našla su se dva ulomka liepo izradjene hrvatsko-bizantinske rezbarije od ciborija, a tri od pluteja. Ovi prem neznatni ulomci svjedoče, da se i ovdje za dobe hrvatske narodne samovladavine podizala starinska crkva, kao što ima nade, da će se tekom daljnje radnje, koja je sada rad jematve pretrgnuta, naći i koji drugi ulomak iz istog doba. Radnici su se takodjer namjerili na nekoliko grobova, ali bez kakvih osobitih predmeta u njima. Kad se dublje segne kopati, otkrit će se još takovih grobova, koje će spomenuti vrijedni župnik pri otvaranju nadzirati i svaki znamenitiji nalaz bilježiti.

Na tom istomu položaju izvadjen je i jedan rimski epigrafični nadgrobni spomenik, koji je vjerojatno ovdje kao prosto gradivo dospio. Spomenik je dug 0,80 cent., širok 0,45 cent. Gornja polovica spomenika predstavlja u relievu poprsje golobrađa mužkarca, a donja sljedeći nadpis:

Q . PVBLICIV^S
ET . L . . PRIMVLA
AVGVSTIONI . DE
LICATO . SVO . DIS .
MANIBVS .

T L u svezi.

Ot. Petar Krst. Bačić,
gimnazijalni jubilarni lektor.

Biograd, 11. kolovoza 1895. Svakom, koji se još bavi hrvatskom povješću, poznata je znamenitost Sidraške županije sa kraljevskim stolnim gradom Biogradom, ali žalibože premalo je ovaj prediel proučen i poznat sa starinarskog pogleda, pa se ovo kao povjerenik našega Hrvatskoga starinarskoga društva lačam pera, da po koju mrvicu doprinesem boljemu tomu poznavanju.

Desetak časaka hoda u zapad od sela Turnja, s donje strane ceste što vodi iz Biograda u Zadar, liepo pokraj mora, stoji ozidana crkva B. Gospe.

Položaj i crkvu zovu „Tukljačane“ i „Tukljače“. Obziđana je novim zidom. Tu sada pokapaju svoje mrtvace Turanjčani. Narod pripovjeda, da je ova crkva pred nekoliko stoljeća bila župska crkva nekila sela i stanova bližeg kotarskog zaledja, to dakle današnje Gorice, Raštana, Turnja itd.

Crkva je duga met. 11, široka met. 6. Svršava sa posvodjenom jednom absidom. Zidovi su ove crkve po navadi novim liepom obliepljeni, te se neda potanje o njenoj davnini odsjeći. Moje je skromno umienje, da je na istom mjestu bila druga crkva iz doba hrvatske samovladavine. Na tu me misao navodi urešeni nadvratnik, izradjen u hrvatsko-bizantinskom slogu, i uzidan pri podnožju žrtvenika, dapače uložen u stepenicam istoga žrtvenika kao prosto gradivo, a našast je kod današnje crkve. Dug je 0,90 m., širok 0,20 m. Izradjen je na lukove pod njima i cvjetove, nalik na nakleće iz crkve u Torcello, kojega sliku Cattaneo donosi (L'Archit. in Italia dal sec. VI. al Mille circa na str. 289).

Crkva je iznutra popločana prostim pločama, medju kojima se vide dvie tri ovelike grobne ploče. Na jednoj od tih pri dnu crkve, sa strane epistole dugoj m. 2,00, širokoj 0,74 m., uklesan je u relievu poznati grb sela Turnja, a pod njim sljedeći glagolački nadpis dug 0,62 cent., širok 0,15 cent.:

ᲘᲚᲗ Მ ᲚᲗᲗᲗ ᲘᲗᲗᲗ
ᲘᲗ ᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ

Čitao bi se: Ovo je grob Sudca Matijašaja. Dakle, pod ovom pločom bio bi ukopan neki sudac Matijaš.¹

Pošt. Ot. Ivan Tonković, župnik Podbablja kod Imotskog, poznat na arheološkom polju radi izkopina *Lepusuma* kod Sinja javlja nam, da se je u području svoje župe nanjerio na ruševine iz doba hrvatske samostalnosti i da je na istima našao jedan epigrafični ulomak sa slovima XPO, a drugi sa pletterima hrvatsko-bizantinskoga sloga. Na tom nalazištu nanjerava o svojem trošku načeti sistematično izkopavanje, a i naše društvo, uztreba li, u tu svrhu pružit će mu novčanu podporu.

Isti nam preč. otac javlja, da je opazio ulomaka iz dobe hrvatske samostalnosti također kod crkve u Gorici kod Imotskog na medjašu Hercegovine.

To su prva otkrića iz našeg davnijeg doba u starohrvatskoj županiji Imotskoj.

Nadati se je, da će poduzetni ot. Tonković kao domoljub i kao čovjek, koji se rado zauzima za arheologiju, u onim s arheološkog pogleda još slabo izpitanim predjelima steći velikih zasluga za naše hrvatske starine.

† Opet je nemila smrt pograbila vrijedna i neumorna a skromna radnika na polju izučavanja predhistoričke kulture u posestrimskim nam zemljama Bosni i Hercegovini, odlična suradnika sjajnog „Glasnika“ Sarajevskog Muzeja. U nedjelju dne 27. listopada preminuo je naglom smrću od srčane kapi jedan od viših činovnika bosansko-hercegovačke zemaljske vlade, rudarski kapetan W. Radimský, u 64. godini života. Pokojnik bijaše kao viši činovnik, kao svestrano obrađena osoba i kao revan radnik na polju znanstvenog proučavanja Bosne i Hercegovine, veoma cijenjena ličnost; a kao čovjek blage čudi i čestita značaja, te ljubežljiva i prijazna obćenja bijaše ljubljen i poštovan ne samo u Sarajevu, nego i na daleko izvan bosn. here. granica. Poznavao je svu Bosnu i Hercegovinu, pa i ona njega. Pokojni Radimský ostavlja za sobom teško neviljenu ženu, sina dra. W. Radimskog, kotarskog predstojnika u D. Tuzli, i tri u Sarajevu i u Zagrebu udate kćeri.

Pokojni Radimský bijaše rođen Čeh. U Pragu bijaše izučio politehniku, a rudarsku akademiju u Příbramu. Pošto se je za neko doba vježbao u rudarskoj službi u Českoj, nastanio se je bio u Štajerskoj kao samostalan posjednik ugljene rude i proveo u tomu desetak godina. Za tim je prešao u državnu službu rudarske struke u Beču, kod koje je ostao preko 16 godina. U listopadu mjesecu 1884. godine stupio je u bosansku upravnu službu, gdje je već u svibnju 1885. postao privremenim, a 1886. stalnim rudarskim kapetanom, u kojem je svojstvu služio i neprekidno djelovao do smrti. Otkada je u Sarajevu osnovan zemaljski muzej i pokrenut „Glasnik“, kao naučno glasilo istoga, počeo je pokojni Radimský da piše u njemu, priobćivajući svoja znanstvena izražavanja iz geologije, arheologije i predhistorije. God. 1891. izašla je od njega u nakladi zem. vlade posebna knjiga „O predhistoričkim nalazištima u Bosni i Hercegovini“ na njemačkom i hrvatskom jeziku. U zadnje doba upravljao je Radimský raznim izkopavanjima u Bosni, a navlaš onima u već dosad glasovitijoj postaji u Butmiru, a živo je sudjelovao u razpravama i izletima antropoloških kongresa, i izleta u Sarajevu. — Njegov obilan znanstveni rad pribavio mu je liepa uvučenja i štovanja u znanstvenom svijetu. Radi njegovih pravih zasluga bio je počasni i dopisujući član mnogih naučnih društava u monarkiji i u inozemstvu. Nakon same njegove smrti donio nam je sarajevski „Glasnik“, kao njegovo posmrćno, dičnu njegovu razpravu sa mnogobrojnim sjajnim slikama i tablicama „Predhistorička sojenica kod Rípca u Bosni“. Od vrijednih mu drugova, saradnika „Glasnika“, nadamo se, da će mu u idućim brojevima svojega glasila objelodaniti podpun životopis i navesti cjelokupan niz njegovih znanstvenih radova. Lahka mu bila tielu hrvatska gruda, koju je tolikom ljubavi premećao, a Bog mu se dragi smilovao duši!

¹ Pošto je u izpravi dne 3. svibnja 1492. god. (Ivan Kukuljević: Povjestni spomenici južnih Slavena str. 147), kojom lučki stol ili rotni sud riečava parnicu „Kašića s Milstom zbog plemenštine“ „na našem mjestu narodnom u Vukšićih“, opomenut *Tomáš Šadobrić s Polače*, kao *prstav rotni stola*, dakle ipak sudac, a ouo i narodna predaja kaže, da su se u Tukljačama kopali i stanovnici podaljih sela, sva je prilika da to bude grob upravo sudca pristava Tomáša Šadobrića iz sela Polače, na jug nadinskoga blata. *Uredništvo.*

Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XVIII. Nro. 6—7. Sadržaj: Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato. (Važna otkrića u Krstionici u Spljetu. — Recensione dell' opera „La Dalmatie“ de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie“ de 1797—1815. — Castel Cega (Kasteo Cega). — Ritrovamenti antichi a Muč. (Starinska iznašaća na Muču.) — Bibliografija. Pod naslovom „Interessanti scoperte nel fonte battesimale del Battistero di Spalato“ prof. dr. Luka Jelić, pripovijeda najprije, kako je u ožujku t. g. arh. društvo Bihać poduzelo iztraživanje starinskih ploča, kojima je ograđena krsiona raka u crkvi Sv. Ivana u Spljetu. U tu svrhu izvadile su se ploče, te po ostancima rimskoga nadgrobnog nadpisa iz svršetka II. ili početka III. vieka, prof. dr. J., dokazuje, da su sve ploče sp. ograde nastavljale rimski sarkofag. U II. dielu (od strane 88 do 114.) povraća se na pitanje o plohozezanjoj ploči sa prilikama sjedeće, ležeće i stojeće osobe, nastavljajući polemiku sa našim urednikom i nastojeć, da dokaže, da predstava prikazuje Spasitelja, komu se klanja ničice prostrt darovatelj, i to rek bi muž neke Eufenije, a zagovara ga stojeći sv. Anastazij solinski. U III. dielu (od str. 114. do 127.), dokazuje, da je ograda krsionice napravljena nakon svršetka XIV. vieka medju god. 1527. i 1533., te da su joj ploče prije pripadale rešetkama otara XI. i XII. vieka, i to uprav otara i kapele sv. Anastazija. Pri svrhi ima pak i „Aggiunta“ (dodatak), u kojoj se prof. dr. J. osvrće na članak našeg urednika objelodanjen u 2. broju ovog časopisa pod naslovom „Primjetbe na izvješće „Katoličke Dalmacije“, o razpravi, koja se je razvila u V. odsjeku I. kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu, o plohozezanom liku sjedeće osobe sa krunom na glavi, na pluteju spljetske krsionice“, i na istom mjestu gdje kaže, da ne će odgovoriti na tobožnje osobne napadaje našega urednika, jer da se je morao obratiti na neki drugi sud, gdje misli možda na onaj svoj izpravak, koji smo i preko svoje dužnosti, objelodanili u 3. broju ovog časopisa, dočim drugi mogu pomisliti, da je to zar kazneni sud, potvara ga pred obćinstvom, koje ne razumije hrvatski, te ne čita našeg časopisa, da je sašao sa stvarnog znanstvenog polja, najskoli na osobne napadaje, da je napao na pokojnog Rački-a, i još mnogo toga, prikazuje njegove razloge na način, kako bi spomenuto obćinstvo imalo pomisliti, da je taj učitelj Radić, samo „drzoviti nezualica“, koji na stvarne razloge odgovara samo vriedjajući bezobzirno „žive i mrtve!“ Našemu je uredniku zato svjedokom svoja čista savjest i hrvatsko čitajuće obćinstvo, kojemu prepušta da sudi, s koje li su strane i kakve vrsti još osobni napadaji. On će, ako Bog da, u idućem broju na stvarno razlaganje prof. dra. Jelića, stvarno odgovoriti, a na osobne napadaje, koji, premda žestoko upravljani, do njega ne dopiru, neće se ni sada ni nikada osvrćati, jer misli, da se čisto znanstvena polemika ne može i ne smije nikako da izvrgne u osobno neprijateljstvo. — Nro. 8. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona Epetium. (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Stobreč.) — Le chiese di S. Lorenzo e S. Domenica in Zara. (Crkve Sv. Lovre i Ivana Domenike u Zadru.) — Castel Quarco. (Kaštel Quareo.) — I nostri monumenti nell' i. r. Commissione Centrale sec. (Naši spomenici u c. kr. Središnjemu Povjerenstvu za iztraživanje i čuvanje starih spomenika u Beču.) — I. Supplemento: Izprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića. (Documenti e genealogia dei Bani e re Bosnensi Kotromanović.) II. Supplemento: Statuti di Sebenico. (Štatut Šibenski.) Članak o crkvicama S. Lovra i S. Dominika u Zadru, napisao je gosp. L. Hauser, te je preveden i preuešen iz „Mittheilungen der k. k. Centralcommission itd., u Beču, pračen je sa 8 slika tlorisā, uzdužnih presjeka i dvie nadstupine iz crkvice S. Lovra. Gosp. Hauser i ako ne napominje gosp. F. G. Jacksona, koji je prvi obširnije pisao o tim crkvama, ni Eitelbergera, slaže se ipak s njima pripisujuć obadvie te crkvice bizantinskomu slogu. U Jacksonovu djelu (The Dalm. Quarn. a. Istr. Vol. I. str. 264. Pl. III.) ima i perspektivna slika nutrnjosti crkve Sv. Lovra i tloris samo prednjega diela crkve, jer je njemu zadnji dio bio po svojoj prilici nepristupan. Gosp. Hauseru imamo dakle zahvaliti, što nam je prikazao podpunu sliku ciele ove znamenite gradjevine iz dobā bizantinskog vladanja u Zadru. Crkva Sv. Dominika je bila takodjer mala bazilika na tri broda razlučena stupovima, kaogod i Sv. Lovro, ali je, pošto u privatnim rukama, kako piše gosp. Hauser, ovih zadnjih godina (1891.), na žalost

bila razorena uprkos zauzimanja c. kr. središnjeg povjerenstva. — Nro. 9. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona. (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin.) — Iscrizioni su oggetti di metallo nel Museo di Spalato (Nadpisi na kovini u Muzeju u Spljetu.) — Nuovamente sull'iscrizione Šubić da Ostrvica. (Opet o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice.) — Recensione dell'opera „La Dalmatie“ de 1797—1815. (Ocjena djela „La Dalmatie“ de 1797—1815.) — Il padre Andrea Dorotich. (Otac Andrija Dorotić.) I. e II. suppl. kao u 8. br. Nro. 10. Seconda adunanza della Società Archeologico-storica „Bihać“. (Druga skupština društva Arheološko-Povjestničkog „Bihać“.)

Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann, vladin savjetnik. Godina VII. Br. 2. Sadržaj: Ivan Kellner: Rimski gradjevni ostanci u Ilidžama kod Sarajeva. (Sa 127 slika i 10 tabli u tekstu.) Franjo Fiala: Rimski grobovi s paljevinom kod Rogatice. (Sa 1 slikom i 2 table u tekstu.) — Dr. Ćiro Truhelka: Abraxas-gema iz Sarajeva. (Sa 1 slikom u tekstu.) V. Radimský: Arheološke crtice. (Sa 11 slika u tekstu.) — Kovačević-Puč: Ruševina u selu Doljanima i rimski nadpisi ondje nadjeni. (Sa 6 slika u tekstu.) — Dr. Karlo Patsch: Grčko rimske privatne zbirke u Bosni i Hercegovini. (Sa 6 slika u tekstu.) — Dr. Ćiro Truhelka: Starobosanski nadpisi. (Sa 30 slika i 1 tablom u tekstu.) — Karlo Puč: Epigrafsko pabirčenje. (Sa 14 slika u tekstu.) — Književnost: Br. 3. Sadržaj: V. Radimský: Predhistorička sojenica kod Ripča u Bosni. (Sa 20 slika i 24 table u tekstu.) — Dr. Ćiro Truhelka: Nadpisi iz sjeverne i istočne Bosne. (Sa 22 slike u tekstu.) — Frano Radić: Povjestno-umjetničke bilješke sa Dalmatinskih ostrva. — Franjo Fiala: Prilozi k rimskoj arheologiji Hercegovine. (Sa 12 slika i 2 table u tekstu.) — Dr. Karlo Patsch: Rimski kameniti spomenici kninskog Muzeja. (Sa 88 slika u tekstu.) — Književnost.

Hercezi Svetoga Save. — 50 godina povjesti Hercegovacke. — Napisao Bartul Poparić, učitelj na c. k. Velikoj Gimnaziji u Spljetu. U Spljetu. — Tiskara A. Zannoni-a (St. Bulat). 1895. — 106 str. u 8-i. Pretiskano iz Školskoga Programa c. k. Velike Gimnazije u Spljetu za godinu 1894—95. Cijena 60 novčića. Ljepa je to povjestnička studija mladog kaštelanskog svećenika profesora, koja pokazuje, da će povjestnička struka hrvatske književnosti steći u njemu umna i marljiva radnika i ovladaće nas očekivati, da će ju obogatiti još zrelijim plodovima svojega pera, kad riešen brige predstojećih mu strogih ispita, bude mogao svoja dokolice da uloži u ozbiljnu proučavanju hrvatske narodne povjesti.

Neumorni brat Čeh gosp. Kliment Čermak, predsjednik arheološkog društva „Věcla Časlavska“ i c. kr. konservator u Časlavi, potaknut od nepreglednog blaga, skupljena na ovogodišnjoj proslavljenoj češkoj narodopisnoj izložbi u Zlatnom Pragu iz svih krajeva gdje god Česi žive i iz svih vremena odkad su se Česi doselili u sadašnju svoju domovinu, uzdajne se u podporu svih mnogobrojnih čeških muzeja i arheoloških društava, sam je početkom lipnja ove godine počeo izdavati časopis pod imenom „Věstník česko-slovanských muzeí a spolků archaeologických“. U zamjenu za naš časopis primili smo do sad 5 brojeva spom. časopisa, kojih zanimiv sadržaj hoćemo da u kratko priobćimo, samo da bi naši čitaoci vidjeli, kolika je ljubav, koliko li zanimanje braće Čeha prema svojim starinama. Br. I. 1. K. Čermak. Milim drugovima u radu po češkoj domovini. 2. Predavanje predsjednika Kl. Čermaka u glavnoj skupštini muzejalnog društva „Věcla Časlavska“ dne 26. svibnja 1895. 3. Društveni muzej u Trbenicích. 4. Od urednika. Naputak za čuvanje starina. a) Čišćenje organičkih spomenika. 5. Češki arhivi. Podpis arhiva listina Ledeckoga od prof. Aug. Šedlačka. 6. Nalazi i viesti. 7. Literatura. — Br. II. 1. Je li koristno, da se posvuda utemeljuju muzeji? 2. Glavna skupština društva „Věcla Časlavska“. 3. Čuvanje starina. b) Čuvanje kostiju, zubi, rogova, parogova, alonovine i korajja. — c) Kako se imaju čuvati koža i tkanine. 4. Češki arhivi. (Nastavak.) 5. Nalazi i viesti. 6. Literatura. — Ovdje se gosp. urednik pohvalno izražuje o radu svojih zemljaka sad pokojnog N. Radimskoga, Ćira Truhelke i Fr. Fiala na korist znanosti u Bosni i Hercegovini. — Br. III. 1. Imena položaja u okolini. 2. Kako se prave odlieveci novaca i pečata. 3. Kako da se prave otisci spomenika i nadpisa. 4. Čuvanje starina od bezustrojnih stvari. a) Od mjedi i tuči, b) od zlata, c) od srebre. 5. Popis arheoloških društava i muzeja čeških. Ovdje jih je nabrojeno do 49. 6. Nalazi i viesti. 7. Književnost. Br. IV. 1. Od urednika. Sustav iztraživanja predpovjestnih spomenika. 2. Čuvanje starina iz bezustrojnih stvari. d) Od olova i kositera, e) od željeza. 3. I. L. Červinka. Zanimiva mjestna imena u Moravskoj. 4. Popis arheoloških društava i muzeja čeških. Ovdje jih je nabrojeno 79, što, sa prvih 49, čini u sve 128. 5. Nalazi i viesti. 6. Književnost. Ovdje se gosp. urednik najprije osvrće na naš časopis i kaže doslovce sljedeće: „Budno hrvatsko arheološko društvo u Kušim, gdje je navlaš svećenstvo i učiteljstvo osnovalo h r v a t s k o društvo za sabiranje domaćih spomenika i starina, poduzelo je izdavanje časopisa

¹ Vidi o tim crkvama u „Izveštaju“ našega urednika za I. kongres kršćanskih arheologa u Spljetu, u 3. broju ovog časopisa strana 190—192.

na domaćem jeziku, koji list već po nazivu će se baviti staro-hrvatskom prosvjetom. Slabog je „Viestnika“ u Zagrebu nestalo odputovanjem počitanog Šim. Ljubića na počivanje u svoju domovinu u Sarogradu u Dalmaciji, i sada uspješnije krič sebi put novi list dobro uređen i u skupocjenijem rulu. Ovdje se opet na prvom mjestu sretamo sa Šim. Ljubićem u članku o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice.¹ Zatim od urednika opisane ruševine crkve sv. Luke na Uzdojku kod Kuina, gdje je spomenik hrvatskoga kneza Mutimira (MVNCIMYR). Fr. Stip. Zlatović prikazuje starohrvatske župe i stare gradove od Velebita do Neretve. Poznati sakuplač stječaká, to jest spomenika starobosanskih, Vuletić, nastavlja ovdje u izpisivanju nadpisa iz Bosne i Hercegovine. O našim monumentalnim križevima (koji se drugodje zovu cyrilo-metodijskima) bavi se pop P. Kaer u Skradinu i obradjuje o sličnim spomenicima veliku savnjujuću razpravu. Za tim sledi povjestno iztraživanje uspomena hrvatske biskupske crkve sv. Marije u Biskupiji. Slikom i riečju prate dr. K. Patsch i ot. L. Marun plohorezbe sarkofagá iz Kninskog muzeja. Fr. Radić temeljito tumači ćirilicom pisani staro-hrvatski napisani nadpis u Povljim na otoku Braču. Grgur Urlič opisuje Ključić Nelepićev grad u Kninskomu kotaru. Slededeći polemični članak tiče se veoma zanimive tesane slike na krstionici u spljetskoj stolnoj crkvi,² o kojoj urednik cieni, da prikazuje hrvatskoga kralja iz XI.³ stoljeća, dočim Msgr. Fr. Bulić vidi u liku spasitelja na prijestolju sjedećega s križem u desnici i krunom na glavi. Nama se čini točnije Radićevo tumačenje i napominjeno sumo sliku njemačkoga cara Enrika III. u Kodeksu Krakovskomu. Takodjer u timpanu portala romančke crkvice kod sv. Jakova blizu Cirkvicala vidi se Spasitelj bez križa, ipak s desničom kojom blagoslivlje podigaantom, a u ljevici s otvorenom knjigom. Posve žalostno je djelovalo na nas Slaveni razpravljaju o tim stvarima na kongresu krićanskih arheologa u Spljetu god. 1895., gdje su se Slaveni napinjali, kako bi francuzki i talijanski Slavenima kazali svoja mnjenja. Zato nam se dopada nastojanje kninskoga arheologičkoga društva i Spljetskoga „Bihaća“, da spomenike svojega naroda i svoje zemlje opisuju domaćim jezikom i zemljacima ih preporučuju na čuvanje“. 7. Izmjene. — Br. V 1 Odkrivanje i iztraživanje nalazišta starina. 2. Gradski obrtni muzej za zapadnu čest kraljevine Česke u Pilzenu. — Izvješćuje ravnatelj Jos. Škorpila. 3. Iz izvješća kuratorija umjetno-obrtnoga muzeja trgovačke i obrtničke komore u Pragu za god. 1894. 4. Popis listina na kvieru arhiva kraljskoga vanjskoga grada Melnik. Priobćuje Bogoslav Čermak. 5. Čuvanje starina iz beznostrojnih tvari — f) od gline. 6. Zanimiva mjesta imena u Moravskoj. Sastavio I. L. Červinka. 7. Obrtni muzej za istočnu Česku u Hrudimu. 8. Nalazi i viesti. 9. Književnost. Tu na prvom mjestu Fr. Milostin objavljuje bugarsku knjigu „Materijali po archeologijatu na Blgarija ot V. Dobruský. Zvláštni otisk ze Sborníku za narodni umotvorenija, nauka i knižnina“ kniha XI. Soňa, državna pečatnica 1894. Tu je sadržan rad na arb. polju takodjer Čeha prof. Hermenegilda Škorpilova u Plovdivu i ravnatelja narodnoga muzeja Vaclava Dobruský-a.

Strážce Starožnosti itd. Vpravuje Kliment Čermak. 8 69 vyobrazeními. V Praha. Hursík & Kohout 1895. — Ovakijeh knjiga nema baš u Srba ni u Hrvata, ako se izuzme Kameno doba od Jovana Žujovića (1893, U Beogradu — 11 knjiga Srpske književne zadruge), al Žujovića knjiga, ako i izvrstna, nedaje nam čitav pregled ljneke djelatuosti u jednoj zemlji, no samo djelomice iz prve dobi, kako to i naslov kaže. Čermakova je knjiga, ako i kratka (u njoj je 96 strana) pravo ogledalo usavršavanja ljneckoga uma, biva od postanka (razvitka) do nove dobi. Za Starohrv. Prosvjetu je zanimiva od str. 61. unaprijeda, gdje se lakijem načinom, a temeljito, prikazuju česki predmeti, biva kovni, graditeljski, slike, vezovi itd., pa i stare knjige nijesu propuštene na strani 65., kao n. p. od god. 1468 „V Plzni, Kronyka Trojanská“, god. 1478 „Nový zákon“ itd., te se tako česko tiskarstvo po dobi približuje u srednjemu vijeku tiskarstvu kod Srba i kod Hrvata. — Spomenuti je na strani 78. „Řezb a: P. Maria Kajovská“, što je divna ragja te vrste, gdje se zrcale osobito česki tipovi, kao ona kašnja (na strani 68.), gdje su naslikani česki književnici. — Za našu struku osobito zasjecaju na strani 80. četiri krsta, biva „Bronzov, sklovinou vykládaný kříž z XII. stol., dva stříbrné a dřevěný křížek z Bračie“, te je na ovećemu Spasitelj razapet s krunom na glavi. Drevni krst iz Bosne (V. Glasnik Dr. za umjetnost itd. god. III, sv. II. str. 41—42) nesudara se, a neka je iz iste dobi. Na 83. strani navedeno je nekoliko rublja s vezovima i nakitom, a to je narodno. — Gosp. Čermak odužio se svomu narodu, pa je njegova knjiga pravo ogledalo narodne česke kulture.

Vid Vuletić-Vukasović.

¹ To je gosp. Čermak počeo brojiti od 2., a preskočio je 1. broj našega časopisa, a nije ništa kazao ni o 3. broju.

² To jest u crkvi sv. Ivana.

³ To jest X.

O. Ur.

O. Ur.

O. Ur.

Upozoruju se ona gospoda članovi Hrvatskoga starinarskoga društva, koja nisu redovito sada dobili sve brojeve „Starohrvatske Prosvjete“, da to odmah društvenomu upraviteljstvu u Knj dojave, da im se neprimljeni brojevi, dok ih još u zalihama ima, čim prije dostave.

Unapried nek izvole odmah reklamirati, ako slučajno „Starohrv. Pros.“ nebi redovito dobivali. Istodobno umoljavaju se, da obznane društveno upraviteljstvo o svakoj promjeni, koju bi u adresama željeli.

Suviše umoljavaju se naši čestiti gg. povjerenici, da nastajućom godinom nastoje još bolje „Starohrvatsku Prosvjetu“ razširiti, nebi li joj se sa predplatom ujamčio trajan obstanak.

Upraviteljstvo.

Predplatiše „Starohrvatsku Prosvjetu“ p. n. gospoda:

Dragutin Jerković, kapelan, Kutjevo. — Don Juro Laneve, kapelan u Maranovićim na otoku Mljetu. — Viša dječjačka pučka škola, Sisak. — Hrvatska čitaonica, Korčula. — Pavo Miler, opat, Mitrovica. — Obćina, Slavno. — Pop Nikola Vezić, umir. župnik, Brist (Gradac). — Dr. Rikard Plemić, advokat u Rumi. — Frano Dabrović, zubar, Dubrovnik. — Nikola Pobor, župnik na Kukuljanovu, Bakar. — Mato Šabarić, odvjetnik, Djakovo. — Vladimir barun Vranyczany, vlastelin, Laduč (Savski marof). — Dr. Angjeo Voršak, kanonik, Djakovo. — Josip Šestak, kanonik, Djakovo. — Dionisij Drašković grof Trakošćanski, Mali Bukovec (Ludbreg). — Don Miho Pauliović, uprav. gradj. škole, Makarska. — FZM Josip barun Šokčević, Beč. — Milan Katarinić, ravnatelj štedionice, Bakar. — Dr. Martin Kendjelić, savjetnik vrhov. suda, Sarajevo. — Ferdo Filipović, župnik u Drenju, Djakovo. — Pop Jure Čvek, župnik, Bela, Varaždin, Maruševac. — Slavonska zemaljska sredotočna štediona, Osiek. — Dr. Vatroslav Brlić, odvjetnik, Brod na Savi. — Katnić Roko, kanonik i župnik, Bribir. — Orlić dr. Antun, kanonik i župnik, Krk. — Ivan Bošnjak, opat, Požega. — Vusio Toma, sudac, Rab. — Dr. Pero Čingria, biljež., nar. zastup., Dubrovnik. — Milan Svacov, Ogulin. — Don Šime Matulina, župnik u Zapuntelu, Mljet. — Vicko Milić, predsjednik okružnoga sudišta i narodni zastupnik, Dubrovnik. — Dragutin Prica, ces. i kr. pomorski kapetan, Pulj. — Josip Muzler, umir. podžupan, Zagreb. — Dr. Josip Marčelić, liječnik, Zadar. — Narodna čitaonica, Vrbovac.

O. Ur.

Uredništvo.